

АРТИМ ХОМИК

Всесильний доляр

і інші новелі

КИІВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

Всесильний доляр

diasporiana.org.ua

Dr. Ivan Arsen

АРТИМ ХОМИК

Всі права застережено

Христофа Райсера Сини, Відень V

Артим Хомик.

(Уривок із спомнів.)

Небіжчик Артим Хомик не діждався за життя видання збірника своїх творів, який тепер перед нами. В історії нашої журналістики він займав оригінальне місце, як публіцист першорядної здібности і письменницького хисту. Як людина і громадянин був безумовно оригінальною постаттю. Але в українських обставинах не здобув розмаху для своєї праці, передчасно зійшовши в могилу на чужині, з професійно-письменницької хвороби — сухіт, ледви переживши 40 років.

Я знав його кілька років доволі близько і виробив собі думку про його, як людину, варту пошани і непересічного громадянина.

В літку 1914 року він приїхав на Україну. Мандрував і приглядався до улюбленого об'єкту — українського народу. Раптом війна. Оповідання її застукало його у мене в лісі, на межі Чернігівщини і Орловщини. Поїхав до Києва, хотів проскочити в Галичину, але вже були всі шляхи перетнуті: перебувши один день у Києві і переночувавши в редакції „Української Хати“, повернув до мене в провінцію з заявою: „Я буду тут, якось то буде“. В Києві трус у редакції, домагались видачі якогось „австрійця“, але П. О.

Богацький відмовився назвати імя галицького мандрівця — що з філософичним спокоем сидів уже в лісі. П. О. Богацький був заарештований і висланий згодом до Сібіру, в Наримський край, де також сидів у лісі аж доти, доки не визволила його відтіль революція.

Артим Яковлевич через кілька днів дав свій паспорт до повітової поліції м. Сівська „замельдувати“. В наслідок того, в 5 годин ранку одного „прекрасного“ дня нагрянула поліція — становий і пять верхових стражників до мене на помешкання, щоб забрати „австрійця“. Те-се, забрала. Я пробував „орієнтуватися“, як можна-б полекшити становище. Становий був мені знайомий раніш, бо заглядав „для порядку“ в лісі, котрими я керував, яко лісничий. Ліси належали М. І. Терещенкові (потім міністр Закордонних справ Временного правительства) і тому й до мене був у повіті певний „решпект“. Отже становий порадив мені поїхати, не гаючись, у Сівськ до ісправника п. Четиркіна і спробувати в переговорах вяснити перспективи. Я, не гаючись, виїхав слідком за візком станового, з яким поруч сидів А. Я. Хомик.

Лісами, горами, долинами доїхали до Сівську впрост в управління поліції. Я замельдувався до справника і розповів йому справу. Становище таке: по розпорядженні уряду всі піддані воюючих ворожих держав підлягають арештові і висилці до Сібіру. Читав мені справник п. Четиркін циркуляра — справа ясна! Але в тім циркулярі був пункт що-до тяжко-хворих. Їх можна було залишати на волі, під пильним доглядом поліції. Після

пояснень і всяких річей ми договорились до того, що А. Я. Хомик, яко „тяжко хворий“, а до того-ж „славянин“ і „малорос з Галіції“, професор гімназії, не підлеглий військовій службі (бо всього Landwehr ohne Waffen), а рішучо не ворожий Росії і не симпатик Австрії — може залишитися на свободі під мою поруку і писане зобов'язання, при тій формально під доглядом поліції. І справник обіцяв, що догляд відбуватиметься коректно, мене не турбуватимуть ні трусами, ні арештами, але А. Я. Хомик і я повинні подбати, щоб „все було гаразд.“ Я підписав усякі заяви і зобов'язання. А. Я. Хомик в „Присутстві“ чекав, нарешті його покликано до справника, який заявив йому при мені, що поки-що залишає його на волі, подбає про лікаря для установлення йому „тяжкої хвороби“ і пошле телеграфічно Орловському губернаторові всю справу на ствердження. Заспокоєний за долю А. Я., я відїхав до лісу, а А. Я. залишився в Сівську, відпущений до готелю чекати „медичного огляду“, відповіді від губернатора і т. п. Все обійшлося гаразд і через два дні він приїхав до мене в ліс, відпущений „на поруку“. Пашпорт його залишився в поліції, про що він мав посвідку, яка й буда єдиною легітимацією для його.

Увесь повіт незабаром знав, що в Хіпельських лісах є „Австрієць“. З великою вдячністю згадував потім А. Я. про справника п. Четиркіна: „в Австрії таких нема“.

Поплили дні, тижні, роки аж до революції. Майже єдиною темою, що охоплювала і давила всі інші, була тема війни. Війна вривалась в тихе лісове життя мобілізаціями,

плачем жінок, вихоплюванням людей з усталеної системи відносин і побуту, звістками про бої, поразки і перемоги, смерті і каліцтва. Змобілізовано було більшість лісових робітників, слугащих, техніків. На-швидку доводилось підшукувати нових. Так згодом А. Я. попав на посаду „лісового практиканта“, а через півтора року — після проштудіювання теоретично і практично лісової справи — став помішником лісничого з доброю платнею, помешканням і всякими вигодами. Виконував обовязки дбало, але без особливого захоплення: важність лісової справи в порівнянні із зявищем війни підлягала скептичній дискусії. Доглядав за будуванням вузько-торової залізниці в лісах, вимірював в'ємки і насини, доглядав за посадкою лісу, росадниками, був при тартаку, паркетовій фабриці, працював у конторі і т. п. Над-усе любив розмовляти з селянами і робітниками москалями і тіпшвся надзвичайно здобутками що-до пізнання „московської народньої психології“. Здивувався, коли один селянин не хотів заплатити штрафу 25 копійок за те, що його пара коней потолочили в лісі чудову посадку 2—3 літніх сосен і ялин, та казав адміністраторові, ставши навколюшки: „ти, барін, мене побей лучше, а увольні од штрафу“... „Ти мене побей“ — була любима фраза А. Я. Хомика для характеристики москалів. Але одного разу поважний селянин-москаль, наш добрий знайомий, скаржився, що по мобілізації взято його одинака-сина Гаврюшку, тужив за сином і казав, що життя нема йому. А. Я. зауважив йому, що нема чого нарікати, коли він патріот і хоче одер-

жати Дарданели: хто хоче мати Дарданели — мусить за то жертвувати! Селянин відповів: „ах, что мене Дарданели! Отдам тебе все Дарданели, все хозяйство і еще сто рублей дам в придачу — возьми все, только отдай мне Гаврюшку“. Через рік той-же селянин, не діждавшись Гаврюшки з війни, висловивсь у розмові з „австрійцем“, що хай уже Вільгельм приходить, бо зле в Росії: „каби вже свежий какой царь“. „Австрієць“ дуже тішився радикалізмом думки селянина, браком всякого патріотизму і огидою до „Дарданел“. Селяне москалі, пізнавшись в буденному житті з А. Я., ставились до його з великим довірям і розповідали всяку інтимну політичну всячину: про ненависть до панів і царя. В лісі, на роботах, попасах то-що випитували А. Я. про „заграніцу“, „Австрію“ і дивувались, на що бити таких „хороших людей, как пан-прохвесор“. (Називали А. Я-ча, почувши від нас, паном-прохвесором“ і рідко „австрійцем“).

В сферах так званої „провінціальної інтелігенції“ ставились до „австрійця“ при ближчому знайомстві з ним сімпатично і коректно, але при офіційальних виявах патріотизму незнайомі люди вважали за потрібне нарікати на недбальство влади, що не чіпає „австрійця“, коли на фронті „наші братья страдают“ і одного разу розпущено було навіть чутку, що „Вільгельм“ вночі прилітав аеропляном, щоб одержати відомости від австрійського шпіона. Багато людей „чуло“ як над-лісом вночі туркотів літак...

Поліція приїздила з Сівську перевіряти цю

чутку і становий пристав сказав мені, що треба „обережно“ і щоб „господін Хомик поменьше розговорівал с крестьянами“. Одначе, це було не так легко, бо незабаром після початку війни селянки розпочали ходити до А. Я., щоб він писав адреси до полонених їх близьких. З дальших сел приходили до А. Я. з запитамі, чи не знає він, де знаходяться їхні близькі в полоні? Дивувались, що він не знає: „австрієц должен всео знать“ і відходили з підозрінням мабуть, що він не справжній австрієць.

Я мав нагоду ближче пізнати А. Я. Він був дуже освіченою людиною, прекрасно знав німецьку, французьку, латинську і польську мову, де-що англійської. Вивчив у лісі російську. Природничі і суспільні науки забирали всю його увагу. Використовував мою бібліотеку інтензивно, але найбільше вільного часу проводив біля мапи Європи: іноді цілими вечорами перед мапою викомбінував найкращі маневри для здобуття воєнного щастя для центральних держав!

Запекло вірив в їхню перемогу, хотів її, як єдиного способу звільнення України від Росії. Був германофілом широкого розмаху. Не любив Австрії, а зате хвалив Німеччину.

Розбити Росію, Англію, Францію, Австрію вважав за конче потрібне, щоб міг здійснитись провіденціальний союз України з Німеччиною проти Польщі. Мрійництво і упертість переконання доходило до повного затрачення почуття дійсности: що більш центральні держави ослаблювались, то більш вірив в остаточну перемогу їх. Лютився на

Австрію, що була колодою в ногах Німеччини. Вважав за потрібне, щоб Німеччина вже раз взяла Австрію „до порядку“.

В мріях про перемогу Німеччини і визволення України проводив цілі вечори перед мапою.

Раптом революція! Був радісно-оживлений і смутний: сумував, що це не українська революція. Видно, що він бачив і знав тяжку дійсність: несвідомість українського народу.

В перших днях революції я покинув усі свої великі лісові справи (і Хінельські ліси і Трубчевські підприємства) та й виїхав, яко делегат „української громади“ до Ц. Ради в Київ.

Через кілька днів слідком приїхав самовільно (за згодою революції!) і А. Я. Хомик — не витримав у лісі, коли зашуміла революція і блиснуло світло волі для українського народу!

Жив у лісі між своїми людьми, але самотно в своїм помешканні підлісничого, мав коня для розїздів, слугу, огород і т. п., але не був господарем, вистарчало грошей на прожиток без господарства. Пустив у свою хату подружжя Чехів, — що працювало на тартаку. Ходив увечері на забави робітників у „Робочому домі“, який було збудовано біля тартака. Весною 1916 року прислано нам у ліс 70 полонених — мадяр, хорватів то-що. А. Я. з ними проводив цілі дні, розмовляючи по-німецьки з фельдфебелем і кількома інтелегентними жовнірами. Розмови з ними вів жваво і бадьоро...

Читав російську літературу і газети —

лютився з їх брехливості. Відношення російських офіційних і інтелігентських кол обурювало нас. А. Я. виливав тугу в їдко-іронічних листах до... Мілюкова і т. п. В моїх архівах збереглося два-три таких листи — це цілі брошюри, написані з незвичайним хистом і темпераментом! В одному листі розвинув з блискучою аргументацією теорію самостійності України з антропо-географічного погляду, доводячи, що субективізм російських завоювницьких стремлінь конче розібється об об'єктивну силу природничих законів: московські ріки течуть на північ, українські на південь — і в цьому факті засуд усієї політики москалів, поріг для їхньої експанзії на південь. Не знаю, які наслідки були цих листів...

Самотник, журналіст-філософ, спартанськи простий і демократичний в житті і звичках, він лелівав одну мрію — відродження свого народу. Без надії на особисте щастя, з скепсісом що-до принад життя, він хотів цих принад для великого майже бездушного національного колективу і здібний був на жертви для його. Безсеребренник і криштально-чесний, безпретенсійний — він дуже хвилювався, і ніяковів, коли щось похвалити з його праці: або статейку або обрахунок вїємки землі під залізницю. Величезна ерудиція і освіченість ні крихти не перешкоджала йому сімпатично і просто єднатися з селянами і москалями, до яких ставився добре і тому здобув їхню сімпатію.

Ночами писав роман під назвою „Титан“, в якому виводив героя-самотника вченого. На жаль, не скінчив цієї праці (че-

рез прихід революції). Я її досі пригадую собі де-які хвилюючі сторінки з сповіди „Титана“.

*

Революцію перейшов у тяжкому горінні самотника-патріота. Писав статті, брошури, підручники. В статтях виявляв велику свою ерудицію і незвичайні конструктивно-синтетичні здібности свого розуму. Кожна стаття — окрема логічно збудована концепція, що виявляє здібности філософа.

Революція перевернула його настрої: Коли-б Росія згодилась визнати права українського народу, то він би став найбільш гарячим і вірним прихильником Росії. Австрію зненавидів остаточно, особливо за наміри віддати Галичину полякам. Готовий був оповістити Австрії війну. Події 1918 року, німецька окупація на Україні настроїла його антигерманськи. Підчас українського повстання в кінці 1918 року одважно агітував за повстання і при арешті на запит гетьманця „ви — петлюрівець?“ (повстанець) — А. Я. відповів без наміслу: „не петлюрівець, але я проти вас“; за це попав у цитадель де не був розстріляний тільки через випадок — визволення. Як журналіст, знавець мов і європеєць, був призначений кореспондентом до дипломатичної української місії в Париж, але не доїхав туди по милості адміністративних земляків і застряг у Відні. Тут скінчив свій шлях.

*

А. Я. Хомик — як письменник — постать оригінальна у нас. Написав, ще будучи студентом, цикл „нарисів“ — „Всесильний доляр“. Де-хто зачислював Хомика до „юмористів“, хоч справді ні що так не було чуже духовій природі автора, як юмор. „Всесильний доляр“ — це своєрідна спроба філософії життя і суспільства. Хомик розпочав свою працю над зрозумінням суспільства і головно капіталізму. Мав подвійну думку про його:

„Оптимістичний гном:

— Капіталізм — це боляк на організмі суспільности, який трісне і згине...

Як загинуло багато його попередників...

Песимістичний гном:

— Це правда. Але, коли цей боляк трісне, скільки рознесе сопуху! А матерія не гине.“

Віра в гибіль капіталізму? Формально — так, але переконання говорить, що невідомо, що далі буде.

Матерія капіталізму трансформується — в що? невідомо. Оптиміст і песиміст — це тільки дві сторони одного духового ества — сучасної людини. Ці два „гноми“ миготливо літали в уяві нашого журналіста-філософа і нашіптували йому по черзі свої думки.

Хомик у кількох нарисах — маленьких картинках — дає формули різноманітних метаморфоз і сутнот капіталістичного суспільства, переконуючись в його цинізмі і могутності. Ось нарис II. „Не видержите конкуренції“, який вказує на безсилість окремих індивідів перед грізним механізмом організованого капіталістичного суспільства: ніякі окремі гастрольори-„злодії“ нічого не вдіють з механізмом капіталу. Мр. Бамбер-

тон (капітал) спокійно сміється і знущається з безсилости окремих „нальотчиків“ на капітал. В нарисі „Новий Олександр і новий Діоген“ зустріч капіталу, з представником фанатичної ненависти проти його: Мр. Бамбертон і пролетарій-босяк Перчихін з Казані. Ну, і що таке пролетарій-протестант?

„Ціла організація психофізична босяка-пролетарія достроїлася до капіталістичної системи з її продуктами виділення: правом власности, проституцією, мілітаризмом і алькоголізмом“.

„Ухудоблення“ — це вся філософія протесту Перчихіна — пролетарія, свідомого, мудрого і гордого, як Діоген, але безсилового проти механізму суспільства. Така відповідь „песимістичного гнома“.

„Мусів їсти моральні помії“ капіталізму фанатик-борець (і сліпець) проти його в „Блудному сині“.

Мр. Бамбертон (капітал), оглядаючи масу інтелігентів-„творців“, шумливо-базарну людину сучасної культури, з їдким презирством говорять:

„Це — худоба — гніт — бездушний гніт“.

Особливо ті, літературні творці вселюдської краси і щастя, яким Мр. Бамбертон (Трагедія поетичної творчости“) різко сказав:

„Ви ані борець, ані не вміраєте, ані не носите в грудях смерти... трагедія вашої душі — це ілюзія, чиста ілюзія. В ваших грудях не „зосередився“ біль людства, бо це просто неможливе. Ви гіпохондрик суспільного болю“.

Таких легко урятувати від „болю“ поса-

дою... сінекурою. Так само виглядає комедія поетичної творчості.

„Над трагедією і комедією носяться дух іронії та сміється гірко-гірко“.

Знуцання капіталу йде як ураган по всіх цінностях: ось купується молодість і любов („сексуальні мотиви соціальної революції“), а ще жорстокіше йде розправа з гаслами „Liberté, égalité, fraternité“: ліберальний журналістичний кровосос (Блутзавг) мусить виявити своє обличчя апольогета проституції і алькоголізму во імя „гуманітарного принципу вільної конкуренції“ перед злорадним містером Бамбертоном.

Нечуване знущання з інтелігентської юрби в нарисі „Слідами гумористики“!

Капітал може обернути всіх на своїх блазнів. Нема виключень. Професори і міністри, поети і філософи — все йде на поталу прислужництву капіталові. Але в цій всемогутості капіталу нема і не може бути змісту:

„Не має капіталіст у своєму репертуарі жадної розривки, яка не крила-б на своєму дні безмежної нудьги“.

„Це консеквенція паразитизму капіталіста на організмі суспільності“ — ясно, але де вихід?

Перчихін сказав тільки про „охудоблення“, як протест — і тільки.

Безсмертність? — може це та ідея, що дала-б вищій зміст і мету людині? Ні...

Мр. Бамбертон розчарував бідного мрійника, доцента пастеровського інституту, що шукав сироватки, яка убила-б усіх мікробів хвороби і т. п.

„Найістрашніші мікроби, яких не в силі

усунути жадна сприватка — це сума тих думок і питань, над якими людство дискутувало протягом своєї історії і на які не змогло знайти відповіді — сума всіх культурних здобутків людства.

Чи годні ви собі уявити, яка мука була-б жити людині вічно, без надії на колишню смерть? Яка нудьга запанувала-б на світі? Так, так, добродію, ваше ім'я прокляли-б колісь“, — так сказав мудрий Бамбертон (ґном песимізму) мрійникові про безсмертя (ґномові оптимізму). Природа нашого духа має двоїсту, органічну функцію: оптимізму і песимізму.

Оптимізм матеріяльної буденщини вегетує ючих індивідумів і песимізм філософично-скорбної свідомості свого безсилля і нікчемності — смерті. Смерть — стихія руйнуюча і будуюча. В цій і є життя, а коли так — мети нема. Журналіст-філософ не має в житті цінностей. Тому він — безпартійний, позаколективний, ненависник капіталізму, критик сущого, скептик що-до будучини.

Два ґноми літали в скорбній душі нашого журналіста. „Українська“ ідея не могла наповнити змістом трансцедентальної порожнечі, в якій ми зявляємось і зникаємо, як ефемериди.

Така його філософія взагалі. Підчинення органічному процесові життя вимагає різних практичних занять: при цім можна зайнятись і боротьбою за „визволення“. І Хомак займався нею, з одвічною тугою в душі і свідомістю дрібноти змагань. Визволення України від „москалів“, від „поляків“ не принесе їй визволення від „українців“, бо людина

взагалі, її життя — це тільки „еволюція вовчого горла“ по виразу А. Хомика.

„Здається, людина саме тим виявляє своє чоловічество, що бреше“ — приходять до висновку журналіст-філософ, вештаючись в колах своїх земляків...

„На боєвищі життя“ — слабша річ, ніж „Всесильний доляр“ — „біжучі справи“ тяжко вбагти в рямці сильної філософії і мистецької форми.

Сильне публіцистичним темпераментом і оригінальністю думки „оповідання“ (?) „Raison d'état“ є гнівним протестом проти держави, в тім числі і української, коли-б автор дожив до неї. Розвиток життя по сінусоїді — така формула песимістичної філософії. „Українське“ життя не знайшло конкретизації в „юмористичних“ писаннях А. Я. Хомика. Він арифметику українства вклав в алгебру вселюдського образу.

До примітивізму української літературної „оптимістики“ Хомик кинув іронічно-саркастичне застереження про „еволюцію вовчого горла“. В цім громадське значіння песимізму, як філософії культури. Жив самотно, убого-спартанськи з багатством критичної думки, з благородно-гуманістичним і свободолюбним підкладом душі, з протестом проти сучасности, без сяєва „будучини“, загіпнотизований двоїстістю життя: Є капіталізм і його виділення, функціонально залежні до його феномени — поза тим порожнеча. Протест проти капіталізму є так само його виділенням — такий присуд над „відродженнями“, „рухами“ і. т. п.

Революційно-комуністична дійсність під-

твердила глибоку, інтуїтивну правду нашого філософа-журналіста, що жив злидарем, самотником, але дочекався осяйної іронії: його труна потопала в квітах і вінках! Сяяло весняне сонце, пишно процвітали туалети українських дам-патріотес.

Мр. Бамбертон дивився у вікно на сумну розквітчану процесію і щиро реготався.

М. Шаповал.

Прага, 18. III. 1922.

ІЗ ЦИКЛЮ
„ВСЕСИЛЬНИЙ ДОЛЯР“

Капіталізм.

Стогнала земля, коли він приходив на світ... Потоки крові, поту і людських сліз, ціле море горя розлилось, коли він родився.

А родившись, він зараз став на ноги, і неначе казочний Кронос, пожер своїх батьків і рідних.

Пожер своїм почварним ротом і стравив ненаситним шлунком і добро, і красу, і правду...

А пожираючи і травлячи, він ріс і ріс...

Досягнув головою неба і поглянув зухвалим оком у його вікно, що поробляє бог...

Бога не доглянув...

Сам оголосив себе богом...

А люди повірили в його божество. Вони все мусять мати свого бога. І поклонилися йому...

Ніколи досі жаден бог не зазнавав такого почитання, перед жадним так не дріжали люди... А він ріс і ріс...

Огорнув усю землю, повітря і воду, неначе обручем, своїм могутнім раменем...

Мов пса на ланцюг, привязав природу своєю деспотичною рукою...

Хто це?...

Почварна, страшна і дивоглядна личина.

Орґани її — безоглядність, брутальність і цинізм; орґани травлення — халчівість і захланність.

Коли появилася в трансцендентальному царстві ідей, як нова ідея, старі ідеї з подивом дивилися на неї...

Не могли пояснити собі появи цього ін-труза серед них...

Він заворушив їх кам'яниї, ідеальниї спокії...

Та в цьому трансцендентальному царстві літали ефемериди-метелики, які, неначе світлячки, кидали де-яке світло в темряву ідей. Це були ґноми...

Оптимістичниї ґном:

— Капіталізм — це боляк на орґанізмі суспільности, який лусне і згине... як загинуло багато його попередників...

Песимістичниї ґном:

— Це правда. Але, коли цей боляк лусне, скільки рознесе сопуху! А матерія не гине.

І згасли ґноми-ефемериди, знеутралізувавшись, як дві ріжні електричності.

Настала пітьма в трансцендентальному царстві ідей і триває до нинішнього дня...

II.

Не видержите конкуренції.

В своєму власному поїзді, в салюнци, їде многократний мільярдер мр. Бамбертон уже вісім годин. Їде в напів лежачій позі, травить вечерю і нудьгує.

Година 10 вночі. Поспішний поїзд прорізує темряву з силою 500 коней, тисненням 10 атмосфер, 70 km на годину.

Тепер наступає подія, яку описую. Вона триває всього 10 минут 28 секунд. О 10 г. 2 мин. 8 сек. входять крізь незачинені двері салюнки два розбишаки дужі, плечисті, члени організації „Мертвої руки“. Вони вимірюють свої револьвери в голову мр. Бамбертона, керманіча всієї капіталістичної продукції Америки, а щоб нагнати йому більшого страху, ревуть страшливим голосом:

— Гроші або смерть!

По обличчі мр. Бамбертона перебігає їдка, іронічна усмішка...

— Славно, — цідить він крізь зуби. — Панове, будьте ласкаві сідати. Вітаю милих гостей. Скоротите мені нудьгу. Як незви-

чайно мило опинитися в товаристві таких енергічних і рішучих людей, як ви, мої панове! Та чому не сідаєте? Дозвольте однак сказати вам, молодим, що ви... нерозумні. Ви гадаєте, що мільярдер не має нічого кращого до роботи, як возити мішки золота?! Ні, навпаки, це не мій звичай... Я не маю при собі ані цента... не вожу, любі мої... Отже що будете в мене рабувати? Убрання мені стягнете, прошу дуже, з найбільшою приємністю. Та звертаю вашу увагу, що маю їх цілий склад у сусідньому вагоні.

Розбишаки опускають руки в нерішучості. Мр. Бамбертон усміхається з погордою.

— Що ви, панове, нерозумні, свідчить все ваше поведіння. Не вмієте поводитися в товаристві. Ось що я вам скажу. Хоч мільярдер не має при собі грошей, та може під натиском насильства виповнити чек, платний у першій кращій банку, на суму, яку подиктуєте.

Розбишаки підносять знов револьвери до голови мр. Бамбертона.

— Ви мабуть уже ніколи не наберетеся розуму, а в бізнесі тільки розум потрібен. Розчовпайте в своїй голові оцю обставину і наслідки її. Я підписую вам чек... гаразд! Навмисне пишу його тремтячою рукою, бо я вас не боюся. Ну, а все ж таки можу ужити проявів страху до своїх цілей. Ви з чеком

вискакуєте з поїзду... і це гаразд! На найближчій стації я задержую поїзд і депешую до всіх банків і контор менше більше так: „Арештувати того, хто покаже мій чек, писаний тремтячою рукою. Це розбишака.“ Банки знають певність моєї руки при підписуванні чеків. Ну, і ви ні з цього ні з того дістаєтеся в руки поліції і завішуєте сплюю обставин свій бізнес на кілок.

Розбишаки опускають знову руки з револьверами і хочуть виїти.

— Але-ж, панове, стривайте ще, не підозрюйте підступу. Даю вам слово честі, що моя рука не піднесеться до електричного гудзика, бо в мене навіть цього приладу немає.

— Нам ніколи, — відповідають розбишаки з соромом.

— Як хочете, — говорить далі мр. Бамбертон. — Та на дорогу прийміть од мене раду. Не зачіпайте ніколи великого капіталіста, а й узагалі залишіть свій бізнес. Він уже надто старомодний! Не несе відповідних процентів від вложеного капіталу. Візьміться до якогось иншого бізнесу, от хоч би до чищення каналів. Хто сміє сказати, що каналяр не джентельмен? Я обіцяю вам протекцію. А зрештою знайте, що рабувати й обдирати людей зі шкури можу тільки я і мені подібні. З нами ви не видержите конкуренції.

Розбишаки, засоромлені, вискакують із вагону. Мр. Бамбертон посміхається їдко і, вихилившись до них крізь вікно, гукає:

— До милого побачення! Дуже вдячний за хвилини, проведені з вами.

Година 10, 12 мин. 36 сек. мр. Бамбертон травить далі вечерю й нудиться.

III.

Новий Олександр і Новий Діоген.

Коли мр. Бамбертон їхав до Туркестану здобувати нові нафтові терени, здібав Перчихіна, нового Діогена, босого і п'яного, переходячи вулицею в Казані. Йому товаришив цілий штаб урядовців будучих копалень. Схожість із Діогеном вразила його вправді, але він був настільки новочасний Олександр, що не задержався, щоб віддати честь новому Діогенові, тільки Діоген задержав його сам, попросивши в нього кілька копійок на монопольку.

— Пощо ти неш монопольку? — питається мр. Бамбертон.

— Не питай, — каже Перчихін. — У твоїм інтересі лежить, щоб кожний, подібний до мене, був худобиною. Тоді можеш ужити його до своїх цілей. Можеш здирати з нього шкуру, уживати його мяса, його робочої сили, словом усього, що має худобина. Тому не питай, пощо я пю, бо сам здоров знаєш, що це питання негідне твого становища.

— Добре. Нехай і так. Міст інтерес у тому,

щоб ти і тобі подібні були худобою. Свиня, хоч нехарна і смердить, має смачне м'ясо. Але чи це в твоєму інтересі бути свинею?

— Запитай свині, може відповідь тобі, але я думаю, що не відповідь. Ви, для кого сотворена наука і її плоди, знаєте напевне, що свиня не огортає далеких горизонтів, не дивиться в будущину. Хвиля хвилю гонить — от її життя; барліг нехарний, брудний — от її мешкання; про поживу нема що говорити. Це, бач, тому, що люди навчили свиню бути нехарною, бо заперли її в хліві. Як би ви сказали по-вченому: ціла організація психофізична свині достроїлася до барлога, нехлюйства і всякого свинства — бо люди так хотіли. Ціла організація психофізична босяка-пролетарія достроїлася до капіталістичної системи з її продуктами виділення: правом власності, проституцією, мілітаризмом і алькоголізмом.

— Хоч і дивує мене твоя мова, бо зраджуєш людину, яка мала до діла з книжками, та все-ж таки ти не відповів мені на головне питання: чи з твого погляду корисно бути свинею?

— Перше скажи, що таке „корисно“? Але я на це зроблю подібний маневр, як Пилат із Христом, коли запитав його, що таке правда. А що до твого питання, то щоб у результаті не відповісти на нього рішучо,

можна на нього дивитися з погляду індивідуального і суспільного. Наколи-б свиня мала почуття власного єства, поповнила-б самовбивство. Це була-б дурна свиня. Свиня песимістка не вбивала-б себе, бо знала-б, що її й так забють. Свиня альтруїстка жила-б із посвячення для людства, жерла-б як найбільше, щоб, потовстівши, стати як найпожиточнішою, придатнішою, ціннішою своїм салом і мясом для суспільности. Свиня... Але що з тобою говорити, коли ти і так не хочеш дати на „монополю“. Я спеціально належу до песимістів і жию, то значить, падаю як найнижче, як найглибше, щоб своїм видом протестувати проти цього ладу, який ви завели. Є в тім трохи й суспільного альтруїзму, бо я, падаючи що-раз то нижче, ухудоблюючи себе що-раз то більше — роблюся що-раз то яркішим протестом. Ось тут лежить моє суспільне завдання: я протестую!...

— Ну, і хитро ти вибрався. Тепер впадаєш у зовсім инакші тони. На початку ти казав, що в моїм інтересі лежить, щоб ти і тобі подібні були худобою, а на правду воно виходить зовсім не так. Ну, і ти хочеш, щоб я помагав тобі посередньо протестувати проти себе самого!

— Ти, здається, розумна людина, ще й учений до того, а проте не знаєш і не розумієш загального Ньютонового закону, що

акція викликає реакцію, і навіть, що акція і реакція мають однакові альгебраїчні варіанти. Зрозумій же тепер, що й ти не можеш ухилитися від цього закону. Гадаєш, що ти кермуєш усім, а все кермує тобою. Ти невільник твого гроша, твоїх капіталів — ти з тим усім зрісся всією своєю істотою — вона від тебе невідривна, то-ж мусиш чинити так, як наказують закони суспільної механіки. Ти хоч би й не хотів, мусиш ширити довкола себе деморалізацію і дегенерацію, так як я, — продукт цієї деморалізації і дегенерації, мушу протестувати, хоч би й не хотів. Зрозумій же тепер, що ти мусиш допомагати мені в моєму упідленні. Зрозумів? Давш на монопольку? Ну, нарешті. Та дивний ти дурень, коли за-для тих десяти копійок, які давш мені, треба було ужити аж стільки діалектики! Іду промочити горло.

Мр. Бамбертон сказав до свого оточення:

— Це — вищий чоловік, це — апостол. Клоню перед ним голову, а проте не скажу з Олександром: як би я не був Бамбертоном, хотів би бути Перчихінім. Хоч не знаю, чи зміг би він замінитися зо мною.

За годину мр. Бамбертон їхав здобувати нафтові терени і ширити деморалізацію по законам суспільної механіки.

IV.

Блудний син.

Буржуазний салон. Розмова йде пняво, мляво, обертаючися коло буденних справ. Врешті один панч — це модно — править-торочить зібраній китиці цвітів-панночок про нужду, про горе, про алькоголізм, про робітницький еманципаційний рух — про соціально-демократичну програму, про еманципацію жіноцтва та багато, багато подібних питань. Фрази його дуже поступові, дуже благородні, а він при тім прибірає ладні пози. Ретор, Демостен, очі горять, палають...

Панночки не слухають його. Їм миліше дивитися й відчувати.

Нагородою для вимови юнака була увага одної з панночок, біленької, як гусочка, яка шепнула другій на вухо:

— Який він гарний...

А при тім як вона гарно спаленіла!...

Мр. Бамбертон прислухається німо потокам промови, тільки в ряди-годи посміхається. Врешті вичерпався панчеві весь

запас води, і млин перестав молоти. Вирятував його мр. Бамбертон і сказав на голос:

— Панство, дозвольте ласкаво послухати притчі.

Товариство голосно згодилося.

— Нікий буржуї мав двох синів. Старший з них був собі звичайний філістер, *aurea mediocritas* у кожному цілі. Менший не такий. Коли підріс, прийшов до батька і сказав йому таке:

„Отче, я вже повнолітний і маю світ розум. Наділи мене, чим мавш наділити, і пусти мене в світ. Хочу служити суспільності...“

З болем серця згодився старий. Пішов юнак у світ і почав служити. Видавав газети. Видавав газету, в якій дуже гостро нападав на суспільний лад. Його гасла були могутні, але газета впала. Товариші бойкотували його, бо він не видавав „партійного“ орґану, а „буржуї“ не хотіли читати його газети, бо „партійні“ цікавіші. Це-ж серйозні противники.

Коли всі грошеві засоби минулися, вступив блудний син до револьверового, брукового щоденника, де управляється звичайний шантаж і журналістичний розбій. Мусів їсти моральні помії, що в такому достатку розливалися по шпальтах дневника, а строгий „господарь“ редактор приневолював його збирати

жолудь — новинки для своїх безрог-читачів. І він їв із того самого корита, що й безроги.

Врешті редакція дісталася під суд, редактор під ключ, співробітники врозтіч. Редактора засудили за вимушення і ошуканство. На „блудного сина“ прийшла рефлексія.

— Як то? — думав він. — У мого батька краще живеться якомусь там конторщиківі. Піду до нього, впаду до ніг і скажу: „Отче, я негідний далі називатися сином твоїм, прийми мене на останнього писаря у твоїї конторі.“

Як сказав, так зробив. Приходить до батька:

— Отче, я негідний зватися далі сином твоїм. Прийми мене на останнього писаря в твоїї конторі.

Батько підняв сина, пригорнув до грудей. Та, спровадивши устриці, міноги й інші ласощі, велів своєму кухареві ладити бенкет на чотирьеста накрить, при якому не обійшлося без шампанів, хересів і т. п.

Старший брат був саме тоді виїхав за інтересами (їздив до одної з численних рафінерій) і повернув як-раз у день бенкету. Та, коли довідався про причину бенкету, не хотів прийти, а батькові сказав з огірченням:

— Отче, я від найпершої молодости працюю з тобою і солідно заховуюся, а ти не то що не хотів дати мені на бенкети з моїми товаришами, але не дозволяєш навіть явно три-

мати метресу, так що я мушу удержувати її з моїх ощадностей, а велебний мій браток, цей шантажист і майже кримінальник, удостоївся тої честі, що справляєш бенкет, який коштуватиме біля чотирьох тисяч доларів.

А батько на це:

— Сину, ти все зо мною, і все моє — твоє. А мій молодший син пропав і вернувся, загиб і воскрес.

І заснував батько орган із найретрограднішими тенденціями, а „блудний син“ став його редактором.

— Чи це ви відносите до мене? — запитав розлючений юнак.

— Ні, добродію, — відповідає мр. Бамбертон. — Притчу скомпонував я на основі асоціації ідей. „Блудний син“ — симпатичний, бо мав ідею, „був собою.“ Завівся, звихнувся, ну і „навернувся“ на „праву“, цеб-то відповідну становищу його роду і плоду, дорогу. А ви... ви такої еволюції не перейдете.

На другий день казав мр. Бамбертон розписати конкурс на найліпшу працю: про суспільну суггестію із спеціальним узглядненням суггестії соціалістичного світогляду на буржуйських колтунів.“ Нагорода — тисяча доларів.

Перерваний тост.

Іменини мр. Бамбертона. Зібрана сама плютократія і її прибічники-сателіти з журналістично-літературно-артистичного світа. Ріки шампана, легіони гарних, принадних дівчат — вся обстава люксова, так що супроти неї Люкулеві бенкети виглядали-б, як пролетарська румфордська зупа. Промови — тости. Нема фальшивого тону, бо всі фальшиві тони згармонізувалися в звичайну музику фраз, у яких тільки й чути площення перед сильними, більш або менш грубі лестоці. Ключ цієї музики — людська нікчемність, людська слабкість.

Між іншими встає один із літератів і говорить тост на честь господаря. Менше-більше так:

...Прояви суспільного життя, боротьба кляс, знаходять свої аналогії в природних явищах. Візьмім приклад хоч би з геофізики. На підставі термодинамічної теорії в нутрі землі нагромаджена безліч теплової енергії яка спричинює дієлюкацію камянних шарів.

Під її впливом ростуть гори, яких вершки губляться в хмарах, під її впливом повстав зруб материків, на яких розвинулася людська культура, під її впливом повстало те, що давніше називано *ogratu* mundi. Та цю творчу силу енергії намагається знівелювати згубний чинник води і повітря, який підриває гори і зносить їх на дно моря в кромішню тьму. Так і в суспільному житті. Творчим елементом суспільного ладу є капіталізм, який творить горби цивілізації і культури — витворює сильні індивідуалізми...

Та цей творчий елемент підмулює згубне живло робітницького руху, який намагається всі сильні індивідуалізми спровадити до одного рівня. Звідсіля походить ця боротьба — невпинна, безнастанна — на життя і смерть. Та доки в нас є ще такі сильні індивідуалізми, як мр. Бамбертон, сміло можемо дивитися в будущину, сміло можемо сказати, що цивілізація і культура так скоро не згине. Мр. Бамбертон — це Гімалая в капіталістичній системі гір. Силою своєї ґеніяльності, своєї енергії він зробив те, що всі клоняють голову перед величчю його розуму — що всі цілують його стопи, немов мусульмане стопи Чатирдага.

Я не соромлюся висловити цю думку, і здається, що це думка усього зібраного тут товариства. Ми боготворимо мр. Бамбертона,

клонимо голову перед його ґенієм і в тому боготворенні чуємо себе щасливими. То-ж найщиріше наше бажання, а говорю тут від імени всіх нас, — щоб його реальна особа — його дух, його діла безсмертні — жили між нами як найдовше й на далі для поступу культури...

Тут перервало промовцеві прибуття виґальонованого льокая, який приніс на підносі купу телеґрам.

— Прохаю промовця і мого щирого друга вибачити мені, — сказав Мр. Бамбертон, — що перерву йому і познайомлю шановне товариство із змістом телеґрам, який би він не був, чи веселій чи траґічний.

Читає:

„Бамбертон — Сіті. Центральна Афґрика. Чорні піднесли бунт, залізничі і маґазини знищено. Страти незвичайні.“

„Хіва. Туркестан. Ґенеральний страйк нафтових робітників. Копальні горять. Страти незмірні.“

Мр. Бамбертон переглядає далі багато телеґрам і говорить:

— Зміст їх однаковий. Грозить соціяльна революція. Є можливість, навіть певність невиплатности банків, як телеґрафують мені з усіх центрів цивілізації. Поважаний друже! — звертається до промовця. — Вашу теорію досить неясно висловлено. Або стояти на ста-

новіщі гіпотези геологічних і суспільних катастроф або признавати рацію еволюційного розвитку. Навчений досвідом, я признаю рацію першій, бо саме такою катастрофою погружаюся на дно пролетарського моря...

Ще не договорив цих слів, як усі гості сконстерновані, пригноблені почали забіратися до виходу з перестрахом, який повстає при пожежі театру.

Мр. Бамбертон заждав хвилину, як усі виїшли, лишився сам у залі, а далі сів на фотель і зайшовсь довгим, первовим сміхом. Закликав у душі:

— Голота не цікавиться науковими питаннями...

Та ще подумав:

— Цікавий я, яку міну зробить вона завтра при читанні ранішніх газет, коли довідається, що це все неправда. Буде задоволена і засоромлена. Задоволена, що катастрофи нема, а засоромлена, що зробила мені такий афронт у день іменин. А все-ж таки це — худоба — гній — бездушній гній!...

Трагедія поетичної творчости.

Шинок. Задуха випарів алькоголю, людського поту, огірків, квасної капусти, гнилих оселедців — уся обстановка найобскурнішого шинку. Індивідуа з виду homo sapiens — гості шинку, zdeґенеровані. Де-хто з плямою сіфілісу, — в очах де-кого блиски злочинця — всі із знаком алькоголічного надуживання — на всіх, мов на волах, ведених на заріз, витиснула тавро своєї нужди. Безхатні люди, пролетарії.

Mr. Бамбертон у пролетарській одежі à la Раскольніков сидить при бруднім столику і обсервує. Колись і він належав до того світу — і він родився в сутеренах, а першу молодість провів на вулиці великого міста в голоді та холоді. Кортить часами поглянути, пригадати давні хвили.

При тім самім столику сидить молодий, з вигляду інтелігентний пролетарій — уже трохи п'янений. З ним встиг уже познайомитися Mr. Бамбертон та й „фундує“ поганеньке

пиво, та ще поганішу горілку. Сидять і мовчать, од часу до часу пють. Аж ось у молодця запалали очі, і він, немов у екстазі, почав говорити палко, гаряче...

— Щасливий, раз щасливий письменнику старих часів! Уста твої цілувала муза-ненька, коли ти прийшов на світ... А коли ти підріс, ясним оком дивився ти довкола себе. Всюди очам твоєї фантазії являлися етеричні німфи, що надили тебе на любу розмову. Тобі приносила кухарочка-муза готові вже оди, дітирамби, еротики, епопеї і всі ті поетичні віктуали, що їх описав і склясифікував Арістотель. А ти, письменнику старих часів, вибрав собі без журби, без горя, що тобі треба було. На десерт приносили тобі божеські Гелени амврозію — славу. Щасливий, раз щасливий письменнику старих часів!

— Проклятий, раз проклятий, триклятий письменнику нової доби! Музи й не клич, вона не прийде, не оповіє твоєї скрані авреолею щастя, веселости і життєвої снаги, — а як тінь од колиски до гробу снуватиметься за тобою кострубата відьма болю, терпіння — і висенсатиме з тебе мізок, тягтиме жили, та заподіє тобі таких тортур, про які не снілося еспанській інквізиції. Бо в тебе, письменнику нової доби, всі болі людства — то один твій біль, а все горе людства — то одно твоє горе, вся нужда людства — то одна твоя

нужда. Проклятий, раз проклятий, триклятий письменнику нової доби...

Вичерпаний потягнув знов пива і важко, важко віддихнув...

— А щоб зосередити в собі всі болі людства, перенести їх на собі, треба титаничної сили. Тоді можна-б піднести таке гасло, щоб заговорили „долини і гори“ та щоб потекла сторіками кров у синє море — катів неситих людодів!“ У мені пульсує гарячий біль людства, та нема в мене такого сильного голосу, щоб усі почули від найменшого до найбільшого мій могутній крик та почали, немов хвилі моря, лупати ту скалу, за якою щастя, рай, краса, любов, братерство...

От чому я сю і туманію...

— Читали ви, добродію, — відзивається на його тираду мр. Бамбертон, — одну поезійку Гаїне. Коротенька, може її не запримітили. Там говориться про котурни, ніжні, глибокі почування, а кінчається поезійка так: „Я, — ніби Гаїне, — носячи в грудях щірісіньку смерть — грав ролю борця, що вмірає“. — У вас вправді цієї останньої есенціальності нема. Ви ані борець, ані не вміраєте, ані не носите в грудях смерті, все-ж таки є певного рода анальогія, а то що до котурнів та „почувань ніжних — глибоких“. Трагедія вашої душі — це ілюзія, — чиста ілюзія. В ваших грудях не „зосередився“ біль

людства, бо це просто неможливе. Ви гіпохондрик суспільного болю. Та я можу врятувати вас од цієї хвороби.

— Як?...

— Простим способом: дам вам дохідну посаду, бо можу це зробити, якусь синекуру в моїх аґендах. Тоді зникне весь біль і вся турбота. З вашої поетичної творчости не лишиться ані сліду. Ще й животик дістанете, не символічний, а таки реальний. А як-же, вірьте мені...

.
І хай хто скаже, що це не траґедія поетичної творчости!

VII.

Комедія поетичної творчости.

Комфортно і зо смаком прибрані залі „Літературно-наукового союзу“. Зібрані літерати і мужі науки, подвижники людської думки, апостоли культури. Не бракує для прикраси дам. Читає один із „славних і цінених“ на тему, яку обговорю нижче. Літературний чайок. Dulce cum utili. Прелеґент висловив погляд, що із зростом культури, це-б з розширенням просвіти серед найнижчих верств, одно слово, із демократизацією мистецтва, публіка творить матеріял що-раз то менше інтелігентний. Давніш, во дні они, за часів фєвдалізму і аристократії, хоч горстку людей можна було назвати справді культурною, яка розуміла поета й літерата. Тепер поет чи літерат так перечулив своє мистецтво, до такої етеричної ніжности допровадив почування краси, так що до свого інтелекту виріє по-над голови публіки, що йому просто соромно кидати „охлапи свого серця“ на поталу молоха, що зветься звичайно публікою. Закінчив свою що до форми викінчену і що до мови бездоганну

прелекцію скептичним гороскопом, що справа не то що до ліншого, але йде до гіршого.

По відчиті, як звичайно, вивязалася дискусія, в якій то цей, то той хотів похвалитися своїми поглядами і, дивна річ: чим хто чорніше представляв у своїх висновках публіку, тим френетичніші діставав оплески від... публіки...

Мр. Бамбертон, хоч сам не літерат, забрав слово і поставив до прелеґента питання, коли на його погляд творець був би щасливій?

— Певна річ, — відповів прелеґент, — коли-б він мав саму інтелігентну публіку. Та це ідеал.

— Що розумієте під словом „публіка“?

— Це ті всі „*homines sapientes*“, що читають наші твори або дивляться на них у театрі.

— То їх число можна обмежити, давати твори і виставляти їх тільки для тих, яких уважаєте за гідних їх читати і бачити. Я спеціально даю наклад на ваші твори, які ви не будете потрібувати продавати для зарібку (плачу відповідний гонорар!), а розсилайте тільки вибраним. Напишіть драму, а я куплю на кілька вечорів усі місця в театрі... *et procul este profani*. Запросіть собі тоді тих, що, на вашу думку гідні слухати вашу драму, які інтелектуально будуть стояти на такій висоті, що зможуть порозуміти навіть найтонші почування вашої поетичної душі, та

бисто обсервувати найніжніші тремтіння вашого серця.

— Згода.

.
 Зо шпальт щодепників довідалася публіка, що „наш славний і цінений“ Н. Н., автор твору Н. Н., має писати драму під заголовком Н. Н., яка що-до своєї артистичної стійности перевищить знані досі плоди драматичної музи.

15./X. Славний наш літерат Н. Н. викінчив уже першу дію своєї драми. Приятелі і критики, до яких належить також наш театральний рецензент, і яким сей твір відчитано автором, не находять слів похвали для концепції і експозиції твору...

15./XI. Архитвір драматичної музи славного і ціненого Н. Н. саме тепер скінчений і відданий дирекції театру. Саме сьогодні відбулася читана проба. Режисерію буде вести сам автор. Жаль тільки, що протектор літератури мр. Бамбертон заздалегідь закупив усі білети на всі вистави драми, які буде роздано тільки особистим приятелям і знайомим автора. Та в тім прикрім становищі знаходимо ту відраду, що, як зачуваємо, мр. Бамбертон, як справжня культурна та делікатна людина, не робить авторові обмежень що до вибору приятелів. То-ж автор, який входить в склад нашої редакції, дав нам до

диспозиції більшу частину білетів. Хто забоне нашу газету і заплатить пренумерату на **а** років згорн, дістане білет до лъож партерових і першого поверху, хто на **в** — до лъож другого поверху, хто на **с** — крісла партерові — і. т. д. Просимо поспішити із зголошеннями.

На другий день адміністрація не могла обігнатися.

.....
 Мр. Бамбертону прислав автор білет із чолобитним письмом. Звернено білет із такою допискою:

— На премієру не приїду. Боюся, що не зрозумію найніжніших почувань вашої душі та не зможу досить бистро обсервувати найделікатніші тремтіння вашого серця.

Мр. Бамбертон.

.....
 В лъожі, призначеній для мр. Бамбертона, сиділа рідня багатого власника люпанару, який заплатив пренумерату на **а** літ.

.....
 І нехай тепер хто скаже, що це не комедія поетичної творчости.

.....
 Над трагедією і комедією носпться дух іронії та сміється гірко-гірко...

VIII.

Сексуальний мотив соціальної революції.

Грають одну з опереток у театрі Variété в Парижі. Театр переповнений. Зібрана сметанка в партері і в льожах — „на бантах“ демос, як звичайно.

Антракт. Електричне світло. Взаємні обзорини біноклями. Такі обзорини — сказавши *in parenthesis* — підносять скалю сексуальних похотей, побуджених уже змістом масної оперетки, хореографічними рухами акторок, балетес і хористок, їх плічками і голими бюстами. Серед таких обставин і в такій атмосфері культивується і розвивається найуспішніше мікроб полової аберації.

В льожі першого поверху сидить мр. Бамбертон. Кілька сумежних льож біля нього засів його гарем. Мр. Бамбертон вляпав свій зір у напрочуд гарну панну Жанетту де Сен-Круа, дочку багатого плянтатора на гавайських островах. Коли гості виходили з театру до повозок, що чекали на них, мр. Бамбертон зблизився до панни Жанетти де

Сен-Круа і подивився їй у лице, а їй здавалося, що це погляд почварної гадюки. Врештіння було сильне, вона не спала цілу ніч.

• • • • •
 Мр. Бамбертон, вставши рано, кличе свого секретаря, щоб видати йому денні накази.

— Мр. Гавкінс говорить, — о його голос твердий! — від сьогодні і аж до наслідку появляються в пресі огнисті статті, вимірені проти надужиття плянтаторів на гавайських островах. На плянтатора Юго де Сен-Круа вдарити найгостріше. На викликання обурення в опінії внаслідкувати писакам відповідну суму. Грошей не жалувати. Капітан Уайт їде на гавайські острови, забравши із собою емісарів, які організують страйк, а евентуально соціяльну революцію, тим більше, що терен відповідний. Гавайські акції спадають до minimum, — усі акції в моім посіданні старатися продавати, а потім по далеко нижчій ціні купувати. Серед таких обставин Юго де Сен-Круа мусить зійти на діда. Коротко сказавши, спролетаризувати гавайських плянтаторів.

Секретарь дивиться з зачудуванням на свого пана, намагаючись відгадати його думку.

— Що вам винен цей де Сен-Круа? — питається. — Я не радив би починати бізнесу, бо його не розумію. Ліпше центрально-африканська залізниця.

— Ви багато де-чою не розумієте, мій дорогий Гавкінсе. Чи одно з другим колідує? Зрештою скажу вам, що в мені відізвалося серце... Я закоханий у панну Жанетту де Сен-Круа.

— Ясно. Ну, так женіться. Панна гарна, з доброго дому, будете щасливі.

— Мр. Гавкінс! Я Зевес — це правда — та, навчений досвідом, не хочу мати Гері. Це невигідно. Зрештою, я Зевес настільки новомодний, що не люблю зближатися до смертних, але хочу, щоб смертні приходили до мене самі і то голісінькі в дословнім і переноснім значінні того слова. Втім моя амбіція, тим більше, що нічого не можу втратити. Ціни гавайських плянтацій спадають *ad minimum*, і я набуваю їх за півдурно. Зрозуміли?

— Та добре. Тільки сумніваюся, чи головний бізнес — тіло панни Жанетти де сен-Круа — буде мати бажані успіхи. Вона — як несе *фама* — строга моралістка, персоніфікація етичних принципів, — словом, як каже Гайне, „Gibraltar der Tugend“. Що зробіть, як вона з розпуки убеться або вступить до милосердних сестер?

— Я не знаю, пощо тримаю вас, мр. Гавкінс, коли ви зраджуєте незнання елементарної психології і брак усяких основ логічного думання. Звідси походить ужи-

вання у вас таких перестарілих фраз, як „етичні принципи“, „мораль“, які в зіставленні з опереткою і канканом виглядають уже карикатурно. То-ж про висловлені і захвалювані вами „етичні принципи“ панни Жанетти де Сен-Круа можна-б сумніватися. Одначе хоча-б і припустити дійсність зрештою фіктивних „моральних принципів“, то знайте, що „Tugend“ Гібральтару лежить у кораблях, гарматах і жовнях, с. т. в тій брутальній силі, що зветься — гроші. Відберіть Гібральтарові все те, — лишиться гола скеля, на якій дикі Зулюси можуть вести свої національні танці.

— Пайна де Сен-Круа не убється, ані не вступить до монастиря, — перешкодять їй саме ті „етичні принципи“, які, перекладені на зрозумілу мову, звуться охотою до життя і уживання тим більше, що становище моєї метреси матеріально не так дуже погане. „Заробленими грішми“ вона може навіть удержувати родину. Що мене ненавидітиме з усієї душі, тим краще, тим більше принади.

• • • • •
 Мр. Гавкінс не мав уже більш аргументів.

IX.

Liberté, égalité, fraternité.

Мр. Бамбертонові замельдовано мр. Моріса Блутзавґа, редактора ліберального щоденника, який заступав біржеві інтереси.

Глянувши на карту, мр. Бамбертон сказав про себе: „Обіцяюче назвисько“ і велів просити.

Увійшов панок, гладкий семіт, із хитрістю в очах, з самозадоволенням, добре виголеним лицем, із закругленим черевом — типовий „буржуа“.

Після конвенціональних фраз привітання і презентації, почув мр. Бамбертон ось-які слова:

— Прихожу до вас, мр. Бамбертон, в пекучій справі „bill Брезлов“. Здається зайвим пояснювати, який це удар для краевого промислу і взагалі яке це підрізання економічного розвитку нашої дорогої отчизни.

— Містер! Коли ви прийшли до мене, то сама чемність, здається, наказує не годувати мене звичайним журнальним соусом та тими гаслами-лахміттям, на які ловите

публику. Зо мною треба говорити одверто і обмежитися тільки на просте реєстрування фактів без жадних затемнювань і сугґерувань.

— Добре, коли так хочете. Ось у чім річ: саме в нашій стеїті Арканзасі, до громадян якого обидва маємо честь зачислятися, члени організації „Елевзіс“ поставили в соїмі ряд предложень у напрямі обмеження проституції і алькоголізму. Проект закону, званого „bill Брезлов“, зносить усі доми публичні, накладає великі кари як грошові, так каторжні на торговців „живим мясом“, обмежує фабрикацію алькоголю тільки до медичного, химичного і промислового вжитку, одно слово, вносить у тім напрямі ряд далекосяглих реформ, надіючися великої підойми як гігієнічних, так і моральних умов суспільного життя. Та це мабуть вам відома справа, то-ж може не треба її говорити.

— О, будь ласка, дуже цікаво говорите.

— Революційна преса анархістичної марки, бачучи в „bill Брезлов“ підкопування фінансів уряду, яке після її кріпких висловів є „черевом на живім трупі людства“ і „тягне консумційний“ податок — процент — з „живого мяса“ та з „худобячих інстинктів“ — з великою енергією, на жаль, не без успіхів, робить фермент у публичній опінії.

Звідсіля ті численні мітінги, закінчені резолюціями, які в принципі домагаються введення в життя „bill Брезлов“. Зайве додавати, що для уряду і капіталізму — це великий шах. На жаль, наші ліберальні газети, заголомшені, стероризовані, заховаються зовсім індиферентно що до агресивності й ароганції партії перевороту, та задовольняються тільки сухим представленням фактів біжучої справи. Бракує їм ідеології, від якої аж кишать газети наших противників; ну, ясна тут нерішучість, боязкість... А справа важна. Помінувши матеріальні страти, які матиме капіталістичний уряд, коли увійде в життя „bill Брезлов“ — саме моральне піддвигнення бідніших пролетарських мас буде міцним, — признаймо це щиро — атутом у боротьбі з неначе-б то гнітучим їх капіталізмом, бо моральне і фізичне здоровля цих мас, — це —

— Містер! Ви мабуть кпите собі з мене, або ви — ортодоксальний тупиця, який вивчився кількох етикет, прапорів, гасел, і на пустих, без змісту, словах спіраєте свої висновки. Знайте краще психологію людини і психологію юрби. Але де вам що знати, коли ви сами під суггестією! Гасла нехай будуть, які хочуть, це тільки форма, це лиш червоне сукно, яким дражниться бика-людство на великих ігрищах життя. Проституція і аль-

коголізм — це тільки форма, в якій прибрано людство натепер. Скине людство цей кафтан насилля, убереться в інший, а нові торреадори знов наставлять йому нове сукно, яким будуть дратувати його. Це не містицизм, — це правда, неоспорима правда. Людина, як того хоче і бажає, може навіть найпожиточніше діло зробити для себе погубним. Відбереш йому алькоголь — питиме нафту або якусь іншу отруту і дегенеруватиметься не менше; зникне проституція — запанує педерастія, онанізм або щось подібне, бо написано: „дух бодр єсть, а плоть немічна“. Тим то ваш страх, щоб, бува, часом людство не піднялось, — не умотивований дійсністю життя і людської природи.

Павза.

— Оскільки я порозумів вас, — відзначається мр. Блютзавґ, — то ви дивитеся на життя, як на маятниковий рух звірскости... і ви зовсім спокійні... Ви кажете... повстануть нові форми, нововшитий „кафтан насилля“, що вязатиме людство... Добре. Та тут дозвольте вам сказати маленьку увагу. Чого шити новий кафтан, коли старий добрий, — а алькоголізм і проституція добрі... практичні... для нас...

— Радше скажіть: для вас, пропінаторів і торговців живим мясом по спеціальности, в інтересі яких це говорите. Мені індивіду-

ально байдуже, чи „bill Брезлов“ перейде, чи ні. Жаден bill не реформує відразу життя, а реформує життя сила, органічний переворот. У моїх фабриках і так панує крайня проституція і сифіліс, яких не усуне жаден bill, чи зветься Брезлов чи инакше, — хіба усуне нас, а тоді я не знаю, що буде. Доки я ще пан, доти проституція мусить бути, — алькоголізм мусить бути. Може бути тайне торгування так живим мясом, як і отрутою, але це не змінє суті річч. Всяка зміна принесе тільки користь сильним мира цього. То-ж не турбуйтеся. Инша річ, що вам, пропінаторам і торговцям живим мясом треба руками й ногами боронитися — це вам натепер могло-б пошкодити. Та я був би найвний, як би помагав вам у тій боротьбі. Жеріться, як пси, і позаїдайтеся, я заховую неутралітет, але не приходьте до мого огнища пекти свою печеню. Мені паливо коштує, а ні, то я спуцу на вас таких ланцюгових собак, що обгризуть вас до самих костей.

— І ми будемо боронитися... во імя по-ступу... во імя ідеї...

— Ха, ха, ха, — сміється мр. Бамбертон, — це цікаво.

— Так, во імя свободи, так дорогої людині. Хто сміє заборонити мені впливатися або віддати за гроші своє тіло? Це противиться гуманітарному принципіві вільної конкуренції.

— Ну, це парадно, дійсно парадно, — каже мр. Бамбертон. — Во імя братерства, свободи, рівности лупити із шкурн брата й упідляти його — вивішувати подраниї на шмати прапор революції з кінця 18 століття. Хоча це стара пісенька, але не позбавлена комізму... Ха, ха, ха, завтра надрукуйте в газеті девіз: *Liberté, égalité, fraternité*, та веліть від ранку до ночі ревіти репортерам і слугам редакційним марселєзу під такт ваших передовиць для доповнення комічного образу...

— Ви смієтеся з мене, ретроґраде, — ви не розумієте суті поступу. Моє поважання.

— До милого побачення. Поважання.

— Ха, ха, ха! — лунає їдкий сміх мр. Бамбертона в ухах відходячого, зденерованого і пригнобленого мр. Моріса Блутзавґа, редактора ліберальної газети, що заступає біржеві інтереси.

Х.

Слідами гумористики.

Мр. Бамбертон відчуває від довшого часу майже фізичний біль, якого приводом — нудьга, порожнеча життя, властивий анґльо-саксонській расі сплін.

Вдень він не всміє знайти собі місця, бо нерви роздратовані; не спроможен зайнятися яким-небудь ділом, бо знає, що його праця безплідна, бо майно його росте без його волі — автоматично. То-ж чи він буде працювати, чи ні, до його кас плистиме безпереривною течією дохід в сумі чотирі тисячі долярів на мінуту:

Це вже не дохід, це лявіна золота, яка душить його.

І вночі мучать його нестерпні сні...

В його сонній уяві пересовуються прикрі образи, яких вражіння оливою падає на душу і, мов кліщами, стискає серце.

Ось один з тих образів, який релефно відчеканився в його уяві.

Безмежне море піску, яке огортає криваво червоний свід. Мр. Бамбертон блукає по тім

безмежнім просторі. Його ноги тільки з трудом порушаються. Врешті... на самій спогад цього йому дубом стає волосся на голові... врешті він чує, що цілим тягарем свого тіла потопав в дрібному піску. Даремні його зусилля, даремні пручання! Чим більше він силкується, чим більш пручається, тим глибше погружується. Ось він уже по пояс у піску, ось уже по шию, пісок дотикає його уст і загрожує закрити очі...

Неминуча загибель!...

І він бачить, що ніяка сила не вирве його з цих кліщів, і його огортає якесь дивне отупіння, дивна байдужність, дивна резигнація...

Божевільними, висуненими з орбіт очима він не бачить уже багрового овиду, тільки жовту площу, над якою вистає його голова...

Легесенький вітер грається зеренцями дрібного піску, які, ударяючи одно об одно, видають металічні згуки...

Він звідкілясь знає ті згуки... насплу пригадує собі; аж ось у його голові, мов електрична течія, пробігає думка; йому стає ясно.

— Це золото, це золотий пісок...

А що він людина, здібна до рефлексії, то цю гадку ілюструє перелицьованим євангельським афоризмом:

— Хто золотом воює — від золота гине...

Йому незвичайно подобається цей афоризм, він чує артистичне задоволення з його влучності, але заразом він видається йому таким смішним, таким смішним, що він заходиться істеричним реготом і з ним будиться увесь у потах...

Через довгу хвилину після пробудження він не може рушити ні ногою, ні рукою... Його члени задубіли. Тільки з його горла видобувається неартикулований, храпливий згук, який зваблює прислугу...

Вигляд людських облич приводить його до пам'яті. Він велить прикликати секретаря і диктує йому телеграму, яка взиває проф. Д-ра Йонатана Сміта, славного спеціаліста нервових недуг у Вашингтоні...

*

Проф. Д-р Йонатан Сміт застає мр. Бамбертона в багатім його кабінеті. Привітання. Лікарські оглядини. Проф. Сміт радить подорожі. Мр. Бамбертон заявляє на це, що його перестали вже одушевляти скандинавські фіорди й італійські пейзажі. На полярні експедиції задивляється також песнимістично: сніг і лід у полярному мерехтінні, тран, білі ведмеді, Ескімоси і знов білі ведмеді, тран, і т. д. в колесо — не цікаво. Словом, природа

збанкрутувала в очах мр. Бамбертона, як за-
сіб розривки...

— А чому-б вам, — говорить врешті проф. Сміт, — не наняти собі блазня? Могли їх мати середньвікові володарі, можете мати й ви, доляровий царь.

— Пане професоре, — відповідає мр. Бамбертон, — чи ви гадаєте, що я не читаю передовиць нашої американської преси, коли думаєте, що мені треба блазнів?

— Маю про вас, містер, як про культурну людину, аж надто високе переконання, щоб мені могло через думку пройти, що ви „не тримаєте руки на живчику поступу“. Тільки дозвольте зробити собі одну замітку. Мимовільна гумористика передовиць і інших газетних статей занадто розводнена та вимагає, побіч розвиненого інтелекту читача, великого напруження мізку, щоб вилонити з бочки дьогтю політичних, економічних і т. д. термінів ложку меду мимовільного гумору і комізму. З лікарського становища — я противлюся такому напруженню. Вам треба гумору легкого, шампанського, одурманюючого і притуплюючого, перченого і солоного, коли хочете — „чистого“ від політики й економіки. Найліпшим, найдешевшим гумором відзначаються „подружні трикутники“, яких плочу оспівує оперетка, фарса, легка комедія, словом „мистецтво“, яке достроїлося до низького рів-

ня артистичного почування міщанської череди. Взявши під увагу це, що ситий, задоволений міщанин із своїми брудями домашнього огнища, із своєю стоїчністю вола, з якою дивиться він на всі прояви життя, творить найкращий і найбільш поучаючий тип задоволеної худобини, вам треба засімілюватися з цими „нищими духом, їхже єсть царство на землі“, а тоді не будуть вас мучити сні — сні непокої, не буде нудьгувати нудьга — сплін. Ходіть, містер, на оперетки — і не то що ходіть, але перебудуйте цілу свою духову організацію на міщансько-ситий фасон, а тоді побачите, скільки одчиниться вам джерел, з яких черпатимете вдоволення з життя.

— Містер! — ображується мр. Гамбертон, — я закликав вас на те, щоб ви мені дали лікарську пораду, а не на те, щоб ви мене ображали.

— В чім тут образа?

— Як то в чім? Ще й питає. Ви вимагаєте, щоб я в ім'я свого здоров'я зіпхнувся на становище ситої, міщанської худобини. Чи ви думаєте, що конструкція мого мізку не запротестує проти такого насильства мого інтелекту? Чи „голі бюсти“, литки, „дорійські колумни“ балетес і актрис, ціла „заголена муза“ не збудить у мені обридження? Чи ви так низько ціните мене, що думаєте, немов то мені припадуть до вподоби аж надто

прозорі порнографічні натяки, недоговорювання, масні куплети, цілий той крам міщанського, здеправованого „мистецтва“, яке викликає звірячий регіт ситої, жирної публіки обох полів, цих кількасоттон людського стерва, зіпхненого до театральної залі? Амінь, амінь глаголю вам, нема нічого більш образуючого естетичний смак людини, як дивитися на періпетії плитких радостей, плитких утіх, плиткого щастя, веселости двохоногих звірят, які тільки через непорозуміння називає наука „*homines sapientes*“.

— „*Gut gebrüllt der Löwe,*“ — відзивається проф. Сміт на цю цілу тираду. — З усієї вашої промови бачу, що ви ставите якісь антитези між людиною, витвором вашої фантазії, і двохогим звірем, якого „наука через непорозуміння назвала „*homo sapiens*“. Наука, містер, не знає такої антитези. Анатомічні і фізіологічні дані не дають права робити різницю між стаючим на котурни і деклямуючим. „*Odi profanum vulgus*“ яким-небудь Горацієм, чи Ніцше і Безсеменовим з його застарілими поглядами, з його розрізнюванням солодкого і несолодкого цукру. Тим то коли я запропонував вам, щоб ви ходили на оперетки, то я далекий був од того, щоб вас образати. Наука зрештою не знає образ. Вона бачить тільки, що як Ніцше, так Безсеменову закреслила природа граніці, за

якими написала великими буквами: *poli me tangere*. Природа сказала людині: даю тобі життя. Покористуйся ним, як можеш найліпше. А людина, чи вона який-небудь дикий князь Урус-Кучум-Кільдібаєв, чи Петроній, мусить виловлювати минути щастя і вдоволення. І ви, містер, ловіть ці минути щастя і то ловіть там, де попало. Не подобається вам оперетка, фарси, комедія — ходіть до цирку.

— Це вже прямо грубість з вашого боку, пане професор.

— Чому так?

— Чи не будуть мене дратувати акробатичні, карколомні штуки людини, яка, щоб жити, висить на час своєї продукції між життям і смертю?

— Хто-ж вас спонує бути підчас акробатичних штук? Вийдіть тоді до буфету на цигаро, на перекуску, і дивіться тільки на невинні штуки „глупого Августа“ або на це, як два циркові кльовни перуться по щоках.

— Гарне задоволення, — відзивається мр. Бамбертон, — задоволення, гідне артистичного рівня дроворуба, замітача вулиць, каналаря, словом „чорноробочого“, а не людини, на якій культура витиснула своє тавро.

— І знов у вас ця нотка ніцшеянівської надлюдини, — ще її культуру суди вплели.

Смію запитати вас, чи на Ціцероні, Аттіку, Люкулю, а хоч би й на Петронію „не витиснула культура свого тавра?“ Адже-ж де-які з них були „арбітрами елеґанції“ — всі їли потравки з соловієвих мізків, а все таки ходили до „Circus maximus“, де ґлядіатори відбірали собі життя для їхнього задоволення. І це життя — дозволю собі підкреслити — квалітативно представляє таку саму вартість, як тих арбітрів-культурників. Своїми артистичними уподобаннями, своїм замилуванням до циркових кривавих ігрищ сходилися ці перерафіновані римські „культурники“ з римськими санскюльотами-гольтіпаками, з цією черню-голою, яка перед палатою Цезарів ревіла: *Panem et circenses*. Тим хочу сказати, що ці „культурники“ були варварами, або іншими словами, що культура не визволяє людини, принаймні культура в розумінні багатства, люксусу — від душевного варварства, душевного звірства. Культура культурою, а звірство звірством. І звідки тут деклямації: *Odi profanum vulgus et arceo?* І що вони таке? Нужденна поза, більш нічого. Я певний того, що Горацій, який любив вбіратися в „священу“ тоґу своєї поетичности, ходив так само до цирку. Від цирку не був „*procul*“ „*sacer*“, не був „*procul*“ „*profanus*“. Цирк — це спільна плятформа римського безштанька й філософічного еклектика-еру-

дпта. Там шукали вони задоволення для своєї звірської „вовчої“ душі. І мотиви оплесків, які лунали в цирку, були такі самі у бруднорукого „профана“ і у „ніжночудлого сацердота“ — Горація. Вони розлягалися тоді, коли залунав клич: *habet*, коли одно життя „варварського“ глядіятора згасло. Отже, питаю, при чому тут „культура“? Я так як бачу образ, як „ніжночудлий“ Горації шепче римській елегантці компліменти. Ця елегантка Римлянка гарна, струнка, бо вона перед виставою викупалася в молоці, в вині, або може в крові зарізаних на ту ціль рабів. Усі компліменти Горація, чи Овідія, чи якого иншого Петронія могли бути формуловані в гексаметрах, пентаметрах, в „*Versus Saphicus*“, чи „*asclepiadaeus*“, але це не змінє факту, що їх брехав поет під акомпаніамент реву льва, тигра чи пантери, роздираючої людину, зовсім не гіршу від Горація, коли від нього не ліпшу, бо вона принаймні не деклямувала про свої почування ніжні, глибокі, а просто жила і тішилася життям, поки не попала в зуби лютого звіря.

— Це все може бути правда, — каже мр. Бамбертон, — але не переконує мене про потребу ходити до цирку.

— І вас ніхто не силує. Ви можете ходити — або не ходити, але це все не дає вам права згідно говорити про артистичне за-

доволення чорноробочої публіки, що ходить до цирку. Перш усього переаналізуйте це задоволення, яке має глядач кльовнських сцен, із тим, яке мав римський вовк із своїм „культурним тавром“, хоч би Петроній, постійний глядач циркових ігрищ, а тоді самі побачите, хто з них душевно кращий. Задоволення „чорноробочого“ принаймні нікому не шкодить: поличники, які його так одушевляють, удані — і тим самим не можуть зашкодити ні життю, ні здоровлю кльовнів, що продукуються. А в ігрищах римського цирку грав ролю не принцип руху, життя, але принцип передсмертних судорогів.

— Добре вже, добре, але я до цирку ходити не буду. Чи маєте ще яку розривку? — питає мр. Бамбертон.

— Ну що-ж, дівчата, коні, автомобіль...

— Ха, ха, ха, — сміється мр. Бамбертон. — Ви так говорите, як би не знали, що ці „розривки“ вже мені давно боком лізуть. Дівчата, коні, автомобіль, ха, ха, ха!

Довша мовчанка. По хвилі мр. Бамбертон:

— Ну що ж, — відзивається злорадно, — наша екскурсія стежками гумористики устелена каменюками. Йде як по груді. Ціла ваша лікарська штука неспроможна вишукати мені якої-небудь розривки.

— Хто вам сказав? — каже Др. Сміт.

— Я бачу.

— А все-ж таки я маю для вас розривку.

— Невже?

— Дійсно, а навіть скажу вам секрет, я мав її вже на початку нашої розмови.

— Ах, ви говорите про дворового блазня.

— Справді так.

— Але-ж я відкинув уже вашу пропозицію.

— Тепер уже не відкинете, коли на „блазенське питання“ глянемо з іншої точки. Говорячи про блазня, я не думав, щоб ви мусіли його зараз приймати; вам досить розписати конкурс на посаду блазня на вашім дворі. При тім мусите призначити дуже високий гонорар. Ще й згляд треба мати на людську натуру. Треба компетентам осолодити гірку чашу їх будучого блазенського звання. В конкурсі можна додати якесь побічне заняття, от хоч би директора вашої багатой бібліотеки, або коли це духовна особа, ввєднати в папи через відповідний „дар“ для кандидата єпископський стілець дієцезії, в якій лежать ваші фабрики.

— Знаєте, я починаю аж тепер вас трохи розуміти.

— Зрозуміте ще краще, коли представлю вам річ у відповідному освітленні. Конкурс — це прямо знаменита річ. О корисну посаду вашого блазня убігатимуться люди різного звання і різної освіти, почавши від фахових циркових кльовнів, і скінчивши на „поваж-

них мужах науки“, професорах університету і людях, що займають визначні становища в суспільній єрархії. До вашої канцелярії вплине безліч подань. Ваша річ буде вибрати компетентів і переговорювати з ними справу устно. В тих розмовах побачите правдивий танець погоні за наживою, танець, який вам покаже всі варіанти людської низької природи, коли вона гониться за „погорди гідним металем“.

— Чудово, браво, бравіссімо. Дякую вам, пане професор.

— Нема за що, містер. Ви сами казали, що всі роди людської розривки перестали вас бавити. І ця ваша мільярдерська розривка надокучить вам скоро. Дивитися на людські мерзенности може бути якийсь час джерелом розривки, але і це джерело, як усяке инше, не невичерпане. І ця ваша розривка має свою відворотну сторону медалю, що після неї ви вже нічогосінько не знайдете, що могло-б вас зацікавити в житті, як ви і на далі схочете лишитись при ваших мільярдах. На закінчення дозволю собі ужити вашої любої формули: амінь, амінь глаголю вам, не має капіталіст у своїм репертуарі жадної розривки, яка не крила-б на своїм дні безмежної нудьги. Це експіація за те, що всяка така розривка походить з поту і крові робочого люду, або иншими словами,

це консеквенція паразитизму капіталіста на організмі суспільности.

— Ви соціяліст, пане професор?

— Може бути, хоч не належу до організації. Зрештою ця аксіома — висновок довголітньої практики.

Довша мовчанка. По хвилі мр. Бамбертон:

— Що-ж мені робити, — каже, — коли і ця розривка знудиться?

— Тоді покличте мене, і побалакаємо.

— Добре.

Д-р Йонатан Сміт встає й хоче відходити.

— Даруйте, пане професор, що смію запитати вас, якого ви жадаєте гонорару? Я пропоную по долярові за кожне слово, яке ви до мене сказали. Чи згода?

— Згода. Зрештою мені це байдуже. Та я в вашому запитанні бачу нотку доробкевича, який хоче похвалитися своїм багатством. Це вам, містер, не до лиця. Нащо зрештою рисувати з себе карикатуру? А ще й охота у вас була викликати з мого боку запитання: звідкіля ви можете почислити мої слова? Так як би фонографів не було! В тій матерії я зовсім спокійний. Приїхавши додому, застану рахунок із стенограмою своїх слів, ще й чек на відповідну суму долучите. Солідно, точно, по-купецьки.

Мр. Бамбертон посміхнувся кисло. По хвилі:

— Подивляю, — каже, — бистроту вашого

розуму, пане професор. Дякую вам сердечно за консультацію. Ідея конкурсу просто знаменита. Але ви може-б так без конкурсу прийняли посаду... ну, не скажу блазня, бо це могло-б вас без потреби образити, але от так товариша, з яким можна-б вести таку любу розмову, як ось тепер. Вірьте мені, прийму вас з отвертими раменами. Не відстрашить мене хоч би який великий видаток, зависоко вас ціню, пане професор, і прошу моєї пропозиції не брати за образу мимо всього, не вважаючи на все, що перед тим говорилося.

— Дякую, але не скажу, щоб мимо тих застережень, ваша пропозиція приносила мені честь. Не вважаючи на все, — кажу, — ставлення її тепер не на місці. Треба перше розписати конкурс, а опісля тішитись надією, чей зголошуся. Поки що прощаю вас. Їду до моїх хворих. Моє поважання, містер.

— До побачення, пане професор. А приїзжайте часто навіть без закликання, зробіте мені своїм приїздом велику приємність. Кошти подорожі і доляр за слово.

— Пришлю одного із своїх асистентів. Він буде дешевший; згодиться з радістю і на 20 центів.

— Краще не присилайте.

Проф. Йонатан Сміт виїшов.

Мр. Бамбертон розіслав текст конкурсу, уложений відповідно до вказівок проф. Сміта, до всіх найбільших американських щоденників. Крім цього в „New-York-Herald“-і і в інших появилися інспіровані ним статті, які мали конкурсові зробити рекляму. Найвизначніші журналісти взялися до діла не на жарті. З їх статей можна-б зложити багату літературу, що обговорювала з усіми дрібницями блазеньське питання, якої не може автор цих рядків обговорити докладно через вузькість рямців цього нарису. Одначе тим не менше уважає своїм обовязком подати хід її в головних зарисах.

Робота була солідна. Гарантію дають імена фаховців, підписаних під монографіями про найвизначніших середньвікових блазнів. Видано їх портрети, обговорено їх найкращі дотепи, не забуто і про „історичний фон“. Виходило ясно, мов на долоні, який то незвичайний вплив мали де-які дворові блазні на розвій історичних подій, а що за тим іде — і на долю народів, до яких ці блазні зачислялися. Читач цих монографій мусів дійти до переконання, що роля блазня не була вже така мізерна, така підрядна, як би то де-хто думав, а коли так, то не було також нещестю бути блазнем. Що більше, справу так представлено, неначе-б то гідність блазня була найвизначнішим дворовим урядом.

Для повноти образу годиться тут додати, що в цілій тій „блазенській кампанії“ не пощаджено також старого Шекспіра. Найвизначніші шекспірольоґи містили в фелетонах свої статі, в яких обговорювано і коментовано блазенські сцени, густо нашпиковані шекспіровськими цитатами. „Король Лір“ і королівські драми були в роботі.

Розуміється, що „блазенське питання“, порушене найповажнішою пресою, набрало незвичайної актуальности і схвилювало опінію всього культурного світу. У всіх центрах світової цивілізації довший час ні про що більш не говорено, як про блазнів. Заговорили Европа, Япон, Індія і Китай. Парижське видання „New-York-Herald'a“ реєструвало найважніші фази цієї цікавої журналістичної кампанії. Воно, розуміється, помістило також текст конкурсу мр. Бамбертона. З нього брали натхнення французькі, німецькі і російські і т. д. щоденники, які подавали найцікавіші статі в „переглядах преси“.

Це все спричинило, що конкурс здобув величезну, загальносвітову режляму. Зайвим здається тут додавати, що його на всіх мовах передруковано або, як куріоз, або таки поважно. Це одначе не змінило ефекту, що його зміст став відомим дуже широким колам громадянства.

Взявши це все під увагу, не видається

нам пересадженим зарядження мр. Бамбертона, щоб його кореспонденцію перевозили окремі залізничні поїзди і пароплави. Навал подань був дійсно незвичайний.

Термін конкурсу був двохмісячний. Мр. Бамбертон був спонуканий прийняти особний штат урядовців, який би занявся уложенням і статистичним обробленням „блазенської“ кореспонденції. І урядовці дійсно вивязалися із свого завдання на славу. Вони обчислили докладно, скільки зголосилося акторів, скільки кльовнів, скільки духовних, чиновників, скільки професорів університету.

За далеко-б завело автора, як би він хотів подати статистичний виказ. Не перечить, що повстала-б із цього об'ємста і навіть дуже цікава та поучаюча студія але це не авторове завдання; зрештою він мусить іще зачекати на публікації блазенського бюра мр. Бамбертона. На цьому місці одначе підносить для характеристики популярности конкурсу факт, що на посаду блазня вислало оферту кілька міністрів і навіть один президент кабінету.

І мр. Бамбертон мав заняття і розривку.

XI.

Безсмертність...

Грянщі між геніяльністю і божевіллям неможна докладно перевести так само, як між світом звірячим і рослинним.

В ждальні мр. Бамбертона явився раз обдертий, худий чоловічок, з ексцентричними рухами, з божевіллям в очах та велів сповістити про себе як др. Жан Жак де Глюар. Візитної карточки не подав, і лакеї не хотів його пустити.

— Вас відстрашує мій одяг, — відзивається сумовито доктор. — О, яке непорозуміння! Підозрівати в атентаті людину, що приносить вічне життя.

Льокай видимо не порозумів.

— Я знаю, що ви не розумієте мене, добродію, але я розумію вас, хоч нічого не говорите. Боїтеся, що я прихожу з наміром відобрати життя вашому панові, — не турбуйтеся. Я — тут вивертає кишені і хоче розібратися донага — не маю при собі ніякої смертоносної зброї.

Тепер льокаї зрозумів, що має діло з нешкідливим божевільним, а знаючи страсть свого пана до розмов з ексцентричними людьми, впустив Д-ра Жан Жака де Глюар до кабінету мр. Бамбертона.

— Жан Жак де Глюар, — презентується доктор, — бувший асистент і доцент інституту Пастера в Парижі.

— А, вітайте, вітайте, — говорить мр. Бамбертон, — чував, чував... Як не чувати? Розгостіться! Так, чував. Ваше ім'я славне, стрічалося його навіть в нефіхових журналах. Це ви — даруйте, що наведу тут журнальний жаргон — це ви той великий маняк, який помішався з причини надмірної умової праці на пункті винаходу дезінфекційних способів проти усіх недугів і лічення старости?

— Даруйте тупоголовим репортерам, що під впливом малпячого атавізму повторяють слова безмізких професорів університету, а навіть — прости Господи — членів академії. Вони не знають, що творять. Одначе думаю, що ви, ви, про якого я так багато чував, порозумієте, в чому суть мого діла...

— Не роздратовуйте себе і не екзальтуйтеся, пане доктор. У мені знайдете все спокійного й уважливого слухача.

— Вже з початком двадцятого століття

довів наглядно великий професор нашого т. зв. інституту Пастера, Мечніков, що старість не що инше, як тільки недуг, спричинений невпинним атакуванням звірячого організму (включаю сюди й людський організм) мікроорганізмами, значить, ріжнородними мікробами. А що те атакування невпинне, то життя не що инше, як ряд недугів, а кінцевий недуг — це старість, яка кінчиться у всякого індивідуума смертю. З огляду на те ціла терапія не що инше, як забавка, пуста забавка, переливання з пустого в порожнє, тим гірше, що полягає на обманстві, шантажі, униканню правди і такому иншому неморальному дранті. Найкраще завдання лікаря — знайти убіїче средство проти всіх мікробів, знищити їх життя, а тоді організм звірячий буде безсмертний і вічно молодий. Коли винайдено такий терапевтичний засіб, то поняття безсмертності перестане бути трансцендентальним, як хочете — ідеологічним абстрактом, а станеться дійсним, реальним.

— Вислов сеї гадки коштував мені багато мук матеріяльних і моральних. Перше — мене прогнано з інституту Пастера. Та я мав власне майно і розпочав наукові дослідни на власну руку у власній лябораторії. Не буду розводитися над ходом своїх праць і дослідів — це заняло-б багато часу і для

вас не інтересне. Скажу тільки, що саме в хвили, коли всі мої матеріяльні засоби вичерпались, я врешті, — тут підніс голос, — я врешті дійшов де цієї сироватки, яку досить встрикнути людині, і вона стане молодю, безсмертною, а по кільких роках, — як думаю, вже без уживання цієї сироватки стається несклонною до заразливих недугів, вічно молодю.

Тут доктор замовк і, сидючи на фотелі, дихав важко. Грудн його хвилювали, а очі палали якимсь незвичайним, фосфоричним огнем. По його блідих лицях, мов тінь, пересунувся румянець, уступаючи ще більшії, як перше, блідости.

Mr. Бамбертон усміхався сумовито.

— Хоча знаю, що вас може образити мій протекціональний тон, проте мушу сказати вам, що мені вас жаль, жаль ваших поривів, змарнованого капіталу, ваших сил на непродуктивну ціль: робити проспекти загально людського щастя. Хай ви божевільні, але гарно божевільні. Ваша думка естетично і філософично гарна...

Задумався. Доктор понурив також голову, на його лиці появилася болюча усмішка.

— Знаю, — каже мr. Бамбертон, — ви певно подумали про мене: „Це такій же півголовок, як інші. В його голові, як у голові інших, не в силі поміститися така велика ідея“.

Може маєте рацію, але не зовсім. Справа цікавить мене незвичайно, але з іншого боку. Не буду вдаватися в критику, чи винахід можливий чи ні; така критика з огляду на вашу категоричну заяву, що вам удалося знайти сироватку, була-б анахронізмом. Ну, і я вам вірю, що це так, хоч не можу собі цього уявити. Оскільки пригадую собі, в фахових журналах (так повідомляли журнали нефармацевти) вам закидали з біологічного погляду, що такий дезінфекційний засіб мусів-би розтягатися також на всі взагалі організми, а це рівнялося-б унерухомленню природи, усієї природи. Нерухомість природи рівняється смерті, а не вічному життю, хіба що *lex extrêmes se touchent*. Як ви це зробите, також не знаю і не хочу знати, бо мене цікавить зовсім інше питання, яке в той спосіб формулюю: чи потрібний для природи такий переворот? чи потрібний він для людства? На мою думку — ні! Добродію, ви кажете, що людина лишиться молодою, дійшовши, розуміється, до даної фази розвитку. Поминувши цей погляд, що саме тоді зникне поняття молодости і старости, насувається питання, чи доведете ви своєю сироваткою до того, щоб, наприклад, під впливом солов'їного співу (безсмертного, приймім навіть, що він зможе співати без мікробів), або під впливом зелених дерев (також безсмерт-

них!) я або якась інша людина будучности впадала в телячий захват і тішилася, дійсно тішилася, була задоволена? Чи доведете ви своєю сироваткою, щоб я або інша людина будучности була наївна і не нудьгувала? А це-ж щастя! задоволення, наївність, брак нудьги, — велике щастя. Амінь, амінь глаголю вам — найстрашніші мікроби, яких не веслі усунути жадна сироватка — це сума тих думок і питань, над якими людство дискутувало протягом своєї історії і на які не могло знайти відповіді — сума всіх культурних здобутків людства.

— Чи годні ви собі уявити, яка мука була-б жити людині вічно, без надії колишньої смерті? Яка нудьга запаувала-б на світі? Так, так, добродію, ваше ім'я прокляли-б колісь, а наймудріші голови присвячували-б всю свою енергію, щоб привернути давній, теперішній стан, стан періодичної зміни, регенерації; бо дійсно, так як тепер річ стоїть із старістю і з недугами, не добре, але найліпше... — І ось чому жаль мені вас, жаль ваших зусиль, вашої енергії, вашого зломаного життя...

Др. Жан Жак де Глюар не мав на це відповіді, бо його приголомшила аргументація мр. Бамбертопа. Він вийшов з кабінету прибитий і зломаний, бо ціль його життя — винахід — стала перед його очима як най-

більший злочин, як кривда, заподіяна люду, яке він любив усім своїм серцем. І він покінчив із собою самовбийством, про що зараз донесли часописи в рубриці: Самовбийства.

ХІІ.

Психольогічна свобода волі.

Люпанар — святиня розпусти — проституції, словом „одно життя“.

Сценерія відражаюча — специфічний запах. Настрій болізовеселий. Дівчата співають опереткові куплети якимись дивними голосами, часом хриплими, як шкребетання об стіну, — то сміються, з якоюсь дикою веселістю, що межує з розпукою, від потоптаного життя, гідности людини.

„Гості“ покривають свій сором, що порушиться на дні душі, грубими цинічними жартами, пишуться порнографічною лексікою і виявляють усим своїм поведенням погорду до тих нещасних хробів-людин, що їх роздавило колесо суспільної машини...

А сами погорди гідні... ті сини „цінених і шанованих батьків, надії родин“...

Не обходиться і без алкоголю. Горілка, пиво, вино так і ллється струмками... Алькоголь невідступний товариш розпусти.

.
Увагу на себе звертає ще досить молода

дівчина-білявка. Не своїм костюмом, бо він достроюється до оточення і до славної „чистоти“.

Вона п'яна і раз плаче, раз заходиться довгим неприродним сміхом, через що викикує їдкі насмішки з боку своїх товаришок і де-кого з „гостей“.

Вона белендить:

... Який гарний маєвий стояв вечір... На небі палали тисячі зірок. Здалеку доходив голос скрекоту жаб і солов'їного співу... Я з нетерплячкою жду його. І він прийшов, огорнув мене своїми обіймами і палко цілував мої уста...

— Не нуди, — відзивається один „жартівник“. — Кінець цієї іділії звисний. Поки співав — то співав дуетову партію, а далі з'явився третій партнер і своїм фальшивим голосом попсував мелодію. Тоді „тенор“ зійшов з естради і полишив сопрано... з дитиною в розпуці... Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — регочеться відгомін „гостей“.

— Як вам не сором — дратувати так бідну, нещасну людину, — відзивається „жовтодзюб“ з моральними принципами. Це-ж трагедія, буденна трагедія, але тим не перестає бути трагедією...

— Це скорше тема до солодко-млявої новелі, яких фабрикується вагонами, — від-

повідав з їдкою усмішкою „жартівник“. — Зрештою, молодий пане, не годиться вам говорити проповіді в люпанарі.

„Моральні принципи!“ — *lasciate ogni speranza* — коли ви переступили цей поріг. Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — регочеться відгомін „гостей“.

...Ні, він не покинув мене, а намовив після всього, як мене прогнали з дому, вступити сюди... Обіцяв женитися, як скінчить свої студії — технічний інститут. Поки-що я удержувала його так заробленим грошем.

— Практичний чоловік — нема що казати — такий у світі не загине. Це фінансовий геній, знаменитий матеріал на міністра залізниць державних. Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — регочеться відгомін „гостей“.

...Ну і я удержувала його, годувала, зодягала.

— А він, покінчивши студії, складає з блискучим успіхом екзамен, дістає інженірський патент, заручується і...

...Я хотіла зробити йому бешкет у церкві, але він хитрий...

— Поїхав до Лурду або до Риму і там звінчав кардинал молоду пару. Підплачені краєві писакки розписалися на трьох шпальтах про величність торжества, описали вбрання

молодої, її брилянти... Ну, опісля, молода пара, маніфестуючи своє католицтво, поспішила поцілувати чобіт святого отця. Коли наша преса пише про цього інженіра — все додає „наш славнозвісний, знаменитий.“ Сказано гроші. Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — регочеться відгомін „гостей“.

— Чи ви там були? — питається дівчина.

— Ні, серце, мені не треба там бувати. Таких випадків, як той, тисячами набереться. Це, так сказати-б, космічна нікчемність, а джерело її — жадоба наживи через що-б не було!

„Жовтодзюб“ з моральними принципами, який саме з скриптів студіював Гербарта, запитав жартівника:

— Як цей низький індівід намагатиметься виправдати сам перед собою свій підлий вчинок?

— А, бачте, психологічна свобода волі величезна, — відповідає жартівник. Він так і подумав: не буду я, буде другий, і перестав гризтись.

.....
 Mr. Бамбертон, „жартівник“, виходячи з люпанару подумав:

— На мене спадає благая часть цього бруду людської нікчемности. А нема парні, щоб його змити.

Не знати чому задзвеніли в його душі
сталеві ритми Гомера:

ΕΣΣΕΤΑΙ ΗΜΑΡ ΠΟΤ'ΑΝΟΛΟΛΕΙ.

А біль край серденька, мов гадина, вється...

1908

НА БОЄВИЦІ ЖИТТЯ

(Уривки з листів до приятеля)

...дня 12. XII. 19...

...Так! тепер докладно пригадую собі. Я тоді випадково, чудесним способом добув гроші — ну, і річ природна, зайшов до кнайпи, щоб залити палку спрагу. Так! тепер пригадую собі, що я тоді нервово дискутував при столику з Рутенцями, які при склянці пива спасали Україну. Здається мені, що тоді з мого боку впало на адресу дискутантів кілька цинічно-зимних фраз, якими я мабуть образив їх. Коли всі розійшлися, я роздратований велів подати собі горілки. Ви, здається, приступили до мене, ну і ми опісля піли „Bruderschaft“ — почали говорити собі „ти“. От, звичайна кнайпова сценка, яка тоне в забутті, не лишаючи жадних слідів навіть у душі самих же акторів сценки, — так думав я, пробудившись зарання з похмілля.

Від цієї нашої зустрічі минуло два тижні. Ви відїхали до Європи вчитися далі, — а опісля, або я знаю? — компетувати про катедру астрономії, чи там фізичної космографії, поскільки пригадую собі з нашої розмови...

Я, розуміється, попав знов в апатію, звичайний наслідок нуждарської екзистенції, та пильно прислухувався симфонії, якою всякий може любоватися, хто має голодові корчі шлунка.

Аж ось до мого „Nachtasyl'у“ при вул. Вірменській входить листоноша і приносить лист. Від кого? — думаю. Письмо невідоме, зрештою ні з ким не кореспондую. Але назвисько моє. Годі — розкриваю лист — читаю — ну і з змісту асоціацією ідей приходить на пам'ять кнайпова сценка — та хоча ваше назвисько мені викинуло з пам'яті, я пізнав, що це пише той, з ким я пив „Bruderschaft“...

Спершу очевидно, як пристало мужеві науки, що компетує на університетську кафедру астрономії чи фізичної космографії, пиште діловим стилем — ну і протекційним тоном, як пристало людині з докторатом філософії.

— А що ви, — пиште, — тепер у нужді, яка може вас зломити, а це було-б із шкодою для української справи, якій необхідний як найбільший контингент інтелігентних робітників, я можу зарекомандувати вас родині, що потребує як-раз домового вчителя. Роблю це очевидно не для вас, як для одиниці, але для загалу.

Решта крові мого анемічного тіла вдарила мені до голови. Як то? Звідки? Що?

Звідки хтось має право робити мені добродійство і так дуже дбати про мою особу? І я вже мав подертти ваш лист на кусні, — але ще вмію панувати над собою, то з простої цікавості читаю далі. Тут уже кармельок. „Простіть, — пишете, — що я не стиліст, і може ображаю вас тоном, але будьте переконані, що не маю наміру робити вам протекцію“.

Хоч і як наївне це спростування — (уважаю тон листу за зливок двох культур рутенської і західно-європейської. Наш Рутенець, навіть хочачи зробити комусь добре, чинить це грубим способом) та хоч і як наївне це спростування пана доктора філософії, та видно така вже людська душа — думаю.

Дивлюся далі. Рекомендаційний лист до п. С., радника вищого краєвого суду.

Тепер гамлетівський проблем: іти чи не іти? Ну, та тут книжки, а не гідність людини рішають: іти. Та гов, практичне питання, без тіні метафізики: в чім? Мої ноги тільки зверху вкриті, ніби так: ходиш взутий, а ступаєш босоніж.

Як би хто хотів сотворити кращу пародію пантальонів та решти одіння, мабуть не зміг би, а сотворив би артистичне в своїй брутальній правдивості діло. Та час і життя — це найкращі артисти, не нам, писакам, що переживуєм випльовини часу і життя

з ними рівнятись. А капелюх, це справжній монумент нужди, шкода, що не „аеге регенніус“. Ну, для нас філософів одіння, здається, ніщо, але в дійсності — це одна з тих конвенціональних дурниць, які силою умової безвладности — немов ті сальонові обманці мають іще кредит у суспільности мимо своєї низької фактичної вартости. Отже неправда, що одіння для філософа — дурниця, але правда (тепер стилем спростувань на основі § 19 австр. пр. зак.), що власитель нужденного одіння хоча-б і філософ, коли має дістатися, не кажу вже в товариство „верхових 10.000“, але хоч би „верхових 100.000“, — чує „буржуазний сором“.

Отже важне питання дня: в що вдягтися? Якось я чудом рішив його, кажу чудом, бо инакше неможна кваліфікувати факту, що знайшовся такий „дурний“, який позичив мені 20 корон. Ну і я з ними просто „на Кракусі“*). Ще шість корон лишилося, і я вдягнений, як буржуа, в „шлюсроку“.

„Де той батяр, що тут був перед хвилиною?“ — ніби питається купець, прицмокуючи, хочачи видимо захвалити свій товар.

Прихожу, дзвоню. Виходить служниця. Питаю, чи дома п. С. Дивиться, здивована, що не даю „візитної карточки“. Годиться з фактом і, на моє прохання, вводить мене

*) Львівське передмістя.

до ждальні прикрашеної з усею банальністю. По хвилі входить череватий „буржуї“ — мабуть добрий. Чи можна до нього приложити слова народної характеристики: Добрий, та нема з ким говорити, — на разі не знаю. Кланяюся з цілою нескладністю, на яку мене стати, ціжу з якимось внутрішнім помішанням, котрого собі не можу пояснити, звичайні слова представлення, даю ваш лист...

— Я — так — добре, — говорить мій „буржуї“. — Обовязки ваші і т. д. Із свого боку жертвую гонорар в висоті 60 К. місячно. Моя Мелася, бачте, рветься до гімназії. Що то може еманципація! Отже, дух часу, отже жіночі права, так, так... Ну, але хаї там: дитина забавиться. А ви її дуже не мучте, не беріть того серіозно. Як виїде заміж, то її так, отже, забуде всі грецькі та латинські вокабули, так, так.

Хоч я маю претензію, що дивлюся на справи з холодним цинічним спокоєм (може тільки вмовляю в себе, а так можна бути оригінальним, та її демонічним!), все-ж таки здавила мені горло ця нерівність, яка панує між людьми.

— Як то? — гадаю собі, — цей буржуа має гроші, щоб його дочка бавилася в науку, а я не маю грошей, щоб дійсно займатися наукою!

Та зараз же прийшла мені на пам'ять

уся банальність цього рода паралель — контрастів — ну, і я заспокоївся.

Завтра, коли цей лист дістанете, я ма-буть уже буду по першій лекції. Ви зробили, як сказали-б інші, мені добродійство, і за це повинен я вам бути вдячний, а коли я вам не хочу дякувати, так тільки для того, що докладно бачу свідому чи несвідому облуду всяких подяк.

Як хочете написати що, то добре, а ні — то й так буде. Всякій людині хочу лишити свободу, хай взаїмна табуля буде чиста — жадних зобовязань ані контрактів — то опісля не буде огірчення ані розчарування. Ось мій девіз!

Здоровлю

Евген Петришин.

*

...дня 21. XII. 19...

...Як би так хто після довгих літ видав мої листи (можливість не виключена з огляду на вашу будучу славу!) от так, як історичний документ з коментаріями будучого розслідника нашого життя і буття в цім малім моменті часу, в яким живемо тепер, то вразила-б його при читанні першого мого листу до вас ця так уже оклепана тема: він учитель домовий, вона учениця, обоє молоді, повні

надії. Геврека! Маю! Консеквенції знані. От полюбляться — він добуде який такий хліб — припнеться до „урядового жолоба“, поберуться і заживуть от таким буденним дрібно-міщанським життям. Час від часу відложать копійчину, кореспондуватимуть з марками Народного Фонду, даватимуть на патріотичні ціли, на народний театр, на селянські бурси, заперенумерують одну „руську“ газету і один журнал „для руських родин“ і т. д. і т. д. Він буде педагогом або чим там, справлятиме уродини свої (її), може ювілеї, будуть тости, „живем, живем своїм життям“, „дай дівчино нам шампана“ у виді звичайного угорського спровадженого за посередництвом „Народної Торговлі“, питиметься за народ („гей за нарид чаша тая! — сольо басове!), хоча з того пиття і з тої чаші народ не буде мати жадного хісна. Опісля він (вона) помре, „одержавши святі тайни“, а „опечалена родина“ справить похорон, заплатить за похоронну мову; слухаючи її, девотки обовязково прослезяться. Не обійдеться без некрольогу: „Тихий, але ревний патріот (тка). Неоцінений (а) батько (мати). В політичному житті не брав (ла) участі, але наповнений (а) щирим патріотичним духом виховав (ала) діти на щирих синів (щирі дочки) України В. Ії. (її) П.“ Ну, а там могила, а з могилою забуття. „Ні пес не гавкне“, — бо її дійсно не буде причини

гавкати. Була людина, та вмерла. От так подумає іронічний оптиміст-розслідувач, який дивиться на життя очима ситого добраги, очима послідувачеля Епікура, який бажав, щоб усі люди були ситі та задоволені.

Не так представить собі консеквенції заложення в першій моїй листі сатаніст, що любить в горі, нещасті, нужді ближнього свого. „Силують виїти за старого. Йі життя зломане — вмірає на туберкульозу. Ах, які сцени, які сцени, ефекти, демонізми, які контрасти з білими янголами і чорними чортами! Що за тема, що за тема! Як-раз для руських родин!“ Він — також зломаний. Пе, заливається — стає худобою, а перше (тут конче похвалити його незвичайні здібности). Кільканадцять фунтів конвенціональної психології — а потім „зі ступня на ступінь“ — смерть під плотом — похорон коштом громади без надгробної промови, без обовязкового плачу девоток, — а некрольоґ — у магістраті — в дирекції поліції — в старостві і також... забуття і повісти, написаної на цю тему, як також героя, навіть коли він особа реальна. Ну, лишім їх — вони цього варті, але як незвичайно легко писати повісти! Та коли я не буду ніколи писати повістей, то устереже мене від цього упадку хіба обридження до всеї банальности їх тем!

Я очевидно тепер не можу знати, якого

буде темпераменту будучий коментатор моїх листів, як також не можу знати, чи буде він мати почасти рацію (повної рації мати не може жаден смертний). В цю хвилю, коли я пишу, не роблю жадних гороскопів будучого життя, та все-ж знаю, що з часом притуплюється смак, стремління до чогось вищого, до ширшого, авантурничого, коли хочете, ідейного життя, притуплюється цей „бурлацький елемент душі“— а огортає людину бажання супочинку по трудах — хоча-б на перині дрібно-міщанського подружжя. О, я це добре знаю, та коли що охоронить мене перед застрягненням у баюрі звичайної такої сірої, чиновницької екзистенції, то саме бридь її банальности. Фе! Яке неестетичне!

Та годі вже про це! От ваш останній лист „помастив“ мене. Підлещуєте мені, вбиваєте в гордість, коли пишете:

„У вас по-за іронією, хто вміє читати між рядками, криється не самолюбне серце. Біда його в тім, що не хоче його виявляти“.

„Mea culpa, признаю це, що вразив грубістю свого листу, та дістав за це порядну відправу“. „Маєте темперамент і почуття своєї гідности“. „Дозвольте називати себе приятелем, так, як приятелеві, відкрийте всі свої гадки, все, що ви пережили, і будьте переконані, що в хвилях зневіри буду стара-

тися, й оскільки це в моїй силі, потішити вас“.

Як жпю, ніхто не сказав стільки суперлятивів на мою адресу. То-ж не дивуйте, що я в тім листі вбився в гордість, та навіть подумав, що ось то хтось колись займеться моєю особою, а що більше і прикрише, що може який там автор зробить мене героєм повісти з соціальним підкладом. Простіть за зарозумілість — це одна з хвиль слабости, так природної у людини.

„Пережили“ — про це можна-б сказати багато і нічого. Як-би не щирість тону вашого листу, я-б вибрав друге. Взагалі-ж усяка людина переживав де-що. Живе — ве-гетує на лоні родини, синтезується з елементів душі і зложення її в хімічній лябораторії оточення, переходить усякі кольки і кольочки один більше, другий менше, як до вразливости, — але з цього всього хоч гинь, не зробиш трагедії. В трагізм, у понурість впадає людина зовсім нерозвинена, примітивна, одностороння. Правдивий інтелект дивиться на свої „пережиття“ з історичної перспективи — то є з іронічним усміхом гумориста і бачить далеко ширше, далеко ясніше, бо те, що у гумориста являється в „plein air-i“, — те саме заслонене перед трагіком-сатаністом чорною паморокою розпуки.

Чи вірите в метемпсихозу — не в дослов-

ному значінні, але радше в розумінні артистичних ефектів, яких матірю є ця віра? Чи вірите, так сказати-б, у „психологічний метаморфізм“? Я вірю!

Коли я був учеником гімназії — з мене був тоді „Hercules ignialis“. — Це значить, я мав зовсім мрійні пляни про своє будуче визначне становище в світі. А коли я здав матуру, от ту, таку звичайну гімназіяльну матуру, яку здають тисячі — до цієї гордості прилучилася ще й певного рода зухватість, якась „молодецька“ зарозумілість, що багателізує всіх і вся.

— Які-ж ваші пляни, куди йдете? — питається мене старий добряга учитель, здибавши мене з традиційною палічкою і з традиційною папіроскою в зубах.

— На медицину, — говорю з гордістю, якої не мав Мікуліч-Радецький, і згідно дивлюся на „нужденного педагога“.

В дійсності я брехав, бо коли як коли, але, здається, тоді я був найбільш нерішучий, що вибрати. Я тоді був подібний до осла в байці, припнутого до жолоба з вівсом і сіном. Біда тільки в тім, що становище осла було далеко краще. Він мав вибрати лише два предмети, — я більше мав страв у жолобі науки.

Та в тій нерішучості прийшли мені на поміч з бажанням мого добра тітки, вуйки,

стрийки, родичі, цілий легіон свояків. Їх мрії — це дістих, виспіваний невідомим поетом:

„Учися, мій синку,
Будеш колись носити гарну пелеринку.“

Ну, і вговорювання, намови. Один із стріїв, судовий канцеліст, що служив колись у вітську за рахункового підофіцера, начепив на себе свою Verdienst- und Jubiläumsmedaille та намагався переконати мене „філософічно“.

— Хм, радикалізм!... Подумаїт. Священники все були і все будуть. Але яка задача священника! Народ, просвіта і т. д.

Він на правду мав на думці книшкі, треби, похорони, доходи і всі благодати „духовного“ стану на селі, і я це знав. Я говорив щось про покликання — ну, але батько мав на це „категоричний імператив“ економічного порядку:

— Не дам ані цента — чуєш? — каже. — Не дам ані цента, — цідить staccato, — коли не підеш на теологію. Роби що хочеш, — лють його росте, він опускає фамілійну раду, тріснувши дверима.

І знов „психологічний метаморфізм“: я змінаюся в плакучу березу, бо я молодий, „не тільки світа, що в вікні“. Що то буде? Чорні, трагічні думки, як стадо вороння, за-

крили мені будучність і зробили з мене автора новелі, яка мабуть ніколи не дочекається денного світла. Пишу це і споминаю, щоб показати вам, як низько може людина впасти під напором обставин; а щоб моя ганьба дійшла до краю, випю „сію чашу“ і переповім вам її зміст, бо дословно її не памятаю.

„Осінній, дикий вітер, кличе жати“ в мурах великого університетського міста.

На піддашші молодий студент. Його лице нужденне, виголоджене. Ходить по своїй комірці (опис з „Вини і кари“ Достоевського), з розпукою ламає руки.

Ах! він уже третій день нічогісінько не їв. Всі речі, які мав, пропродав, щоб тільки прокормитися. Тепер нема нічого, нічого, нічогісінько! — тільки голі дошки на тапчані і подертий одяг на хребті. Вроджена гордість не дозволяє йому відкрити перед кимось своє горе, свою нужду. Воліє терпіти і... вмерти.

Це один образ.

Ріка глибока, страшна, котить свої каламутні хвилі. (У Львові я тоді не був, не знав, що там Полтва.) Опісля ремінісценції з шілерівського „Нурця“.

Це другий образ.

Молодий студент серед страшливого вихору крадеться між каменцями до рік. Прийшов.

Страшне, драматичне ох! Страшні драматичні фрази і „поминай, як звали“.

Отсе третій образ.

.
 Забагато я вже вас знудив, ласкавий добродію. Лишим на другий раз „пережиття“ — бо що забагато, того ї пси не хочуть їсти.

Цілую вас

Е. П.

*

...дня 4. I. 19...

...Nomo homini lupus. Атрибут того вовка, як усякого з родини Carnivora, є зуби і, як каже догадуватися староримська вовча мудрість — також горло, те горло, яке так гарно вславив Езоп, горло, що сталося „притчею в язиціх“.

„Вовче горло“ у людей, це ті високі аспірації, які людина має, все те, на що вона „гострить зуби“. Всілякі бувають відтінки тих аспірацій, різна ширина того „вовчого горла“ — можна тільки сказати засаду, що в міру поведжень у світі, „горло“ розширяється і намагається як найбільше пожерти. І от цікава і дуже широка наукова тема: „Еволюція вовчого горла у людей.“ На таку працю колісь, як буду при грошах, я навіть розпишу конкурс. Це загально. А тепер візьмім спеціальний приклад. Ви „гострите зуби“

на університетську катедру в Австрії. Ваше „горло“ ще вузьке, ви так багато не жадаєте. От наукова кар'єра і середня матеріальна екзистенція. „Гострите зуби“ на неї працею, наукою, совісністю. Дозволю собі завважити, що цей „Zahnputzmittel“ в Австрії (про Галичину не говорю) не вистарчає. Тут, бачте, треба зробити патентований винахід мікстури, якої основою була-б, розуміється, мінімальна наукова кваліфікація. Та до цієї основи треба ще де-що досипати. Саме тепер застановляюся, в яким процентовім відношенні треба додати до неї подлости, скільки концесій клерикалізмові (чи конечно треба написати працю про глибоку релігійність та навіть католицизм Вольтера і Руссо?) та скільки сантиметрів квадратних треба полізати можливо-владців у те місце, де самі себе не можуть полізати. Скільки долучити треба до цієї мікстури політичної безхарактерности, цеб-то як часто треба повторяти: „Я людина праці, людина науки, мене політика не обходить“? Та ви робіть досвіди в тім напрямі, і ручу що після кількох проб вам удасться дійти до мети. Цей „Zahnputzmittel“ вигострить вам напевно зуби, і шматок — університетська катедра — вам попаде в „горло“.

Та тут мене проймає страх перед тим, що може ваш змісл нюху не знесе парфуми, яку видає ця мікстура. Треба привикати, треба

жити на землі, а не буюти думкою в безкраїх просторах космоса. „Ой ви, сини сонця!“ З пташиної перспективи глядите на відносини між людьми. Зійдіть на землю, і побачите, що в калюжі, яка так і міниться різними барвами в проміннях сонця, шпає безліч хробів, відбувається хімічний розклад стерва, що сопухом наповняє все довкола. А треба якось жити в тім сопуху! треба якось пристосовувати до нього свій нюх, інакше загинете.

Нині маю роздратовані нерви, а за цим іде хаотичність думок. Хотів би я вам щось написати цікавого, хотів би сказати конкретну гадку — та годі. Ну і мотиви — шукай їх тут. Скажеш, спомини. Всяке нервове роздратування стараються новелісти *minorum gentium* мотивувати споминами. Це вигідно. А на правду спомини укладаються в конкретні образи в часі спокою первів — а то вони не ясні й хаотичні. Та коли вже треба мотивувати, то знайте: були свята — вже й минули. Я не їздив нікуди. На лекції набрехав, що їду, коли мене просили. Чемність, бачте, — може мали й страх, що приїму запросини. Не збуджую симпатії у людей. Не диво. Моя обскурна пика — звичайно їдко усміхнена мимо моєї волі й охоти (це мабуть відрух, незалежний від волі) — не будить симпатії у людей. І дійсно, я сам не радо заглядаю до дзеркала, — не радо чешуся.

Фризюра à la Рузвельт. А признатися вам, я навіть страшно не люблю не то чужого, а й свого домашнього огнища — особливо в так званих торжественних хвилях, у хвилях фамілійної іділії. „Тепло родинне“ з усіми „проскурками“, „оплатками“, з усіми тими фетишами, сполученими з бажаннями щастя, здоров'я, многих літ, сповнення бажань, евентуально гарної жіночки і т. д. — мене не гріє, — а це мабуть тому, що я не в Аристотелівське „зоон політікон“, а бодай не маю на це природних даних.

Що-ж лишається? Розуміється, шинок, в нім горілка, мала вепрова, пиво і знов пиво, час від часу газета з „принагідними“ поезіями і новелями, які саме тому, що „принагідні“, такі солодково-мляві, такі банальні, з такою грубою психольогією і ще грубшим, досаднішим контрастуванням — опісля — поворот до неопаленої „академічної“ хати — ну і похмілля, згага, кваси жолудкові, заливані в разі грошей пивом, — опісля дурниці до вас, які, хибно зрозумілі, згучать, як імпертиненції.

А хотілося-б, сердечно хотілося-б щось путнього до вас написати. От хоч би побажати вам на дальші дні аж до Йордану „веселої забави“ — „гарної жіночки“ — (тьфу, що я плету!) — евентуально...

Ви тепер на селі відпочиваєте — маєте

де відпочити... Але, наплювать... Чогось не піде. Не те, не те я хочу вам написати. Не буду більше так заливатися, а то людина тратить владу над собою...

А вже, здається, людина повинна привкнути. То вже третій рік я отак сам на сам на святах. Тепер маю сякі-такі гроші, а то гірше бувало.

Знаєте, люблю за це мого батька, що не тільки знає формулювати „категоричні імперативи“, але вмів їх консеквентно виконати. Про „категоричний імператив, економічного порядку“ я вже вам писав. Доповняє його іще другий „імператив“, не менше „категоричний“, який написав мені батько в листі, коли я виступив з теології: „Знати тебе не хочу. Роби, що сам хочеш. Хто не слухає батька-матері, слухатиме собачої шкури“.

Як до цього прийшло, я вам розкажу, вам, що так цікавитеся мною.

Як нам роздавали свідоцтва зрілості, була традиційна шопка з традиційними промовами директора і абітурієнтів одного грецько-а другого римсько-католицького. (Я репрезентував греко-католиків, сказав „революційну“ і „поступову“ промову та дав привід до толків з боку девок і взагалі маломістечкової суспільності, яка по критичнім розборі думок моєї промови, дійшла до тра-

гічного висновку: „З того хлопця нічого доброго не виїде!“) На тії шопці співав гімназіяльний хор також традиційну пісню:

Віз затуркоче і вітер свисне,
Ах вже ся більше тут не узрим.

Ото-ж як я виїздив до Львова, прийшла мені на гадку ця пісня. Дійсно „віз затуркотав“ у вигляді обшарпаного фіякра із шкапами, які „немов би хто з хреста зняв“. Прощання, поцілунки, благословенство на дорогу, сльози — опісля залізнична стація, залізниця, Львів і семінарія. Прихожу до ректора. Ректор-старушок з дитинячим, добрячим лицем. Візантинізм — цілування в руки — що-ж — вліз — годі — хоч як прикро, а треба. Польська приказка з воронами.

— Е, — каже ректор, — вас тут, господине, нема. Про вас не написав катехит. Ми, бачите, маємо свою поліцію, хе, хе, хе. А маєте ви покликання?

Колізія, з якої виходить людина брехнею. Говорю, що дійсно покликання досі не мав, але на мене зійшов св. Дух... Зачинаю недовладно і нескладно говорити про якийсь сон, обяву чи щось в тім роді... сказано, брешу.

Ректор дивиться на мене бистро — але бачить, що я знаю містично-теологічну термінологію, — то-ж хоч не вірить мені, не може нічого закинути.

— Ну, добре, господине, прийдіть до елекції. — І знов візантинізм. Я виходжу.

Елекція, — це рід іспиту. Питають молитви, особливо „Помилуй мя, Боже“, кажуть читати „Апостол“. Ріжнеться цей іспит від інших тим, що там нікого не „палять“, — то-ж я мимо браків у „Помилуй мя, Боже“ склав цей іспит і пішов до „середини“, цебто до семінарії, де запертими тримають по-верх 200 молодих людей.

Того, що я туди пішов, до сьогодні не можу собі вяснити. Мабуть тому, щоб хитро-мудро з честю виїхати з дому, а може й тому, що нікуди було йти. Перше треба було розглянутися у Львові. В кожному разі грала тут ролю „малоруська хитрість“. А я таки не мав ніколи наміру лишитись.

Я чув один анекдот. Наймит говорить до господаря, який випихає його в неділю до церкви: „Ну, ну! та я до церкви піду, але дідька ззісте, як буду вам молитися“. Так же й я: „Ну, ну, я на теологію піду, але дідька ззісте, як буду вам попом“. Слова я додержав. Навмисне „шкартував“*), навмисне не ходив на виклади, а потім, коли занюхав, що піду на „grünes“**), опустив семінарські мурн з нежитом шлунка та із

*) Семінарський жаргон. Шкартувати — без дозволу ночувати в місті.

**) Йти на „grünes“ — бути викиненим з семінарії.

споминами „голодового страйку“ побіч інших споминів штубацтва, як різних „ляйхенцугів“, „хрещення ґешіхів“ (новиків), гри в карти і т. д. Та найбільше, як кажу, вбився мені в пам'ять „голодовий страйк“. Ось його ґенеза: Коли „вареха“ (підприємець семинарської кухні) вже надто дозолила питомцям, даючи майже кожнісінького дня „щурі“ (сікане м'ясо), тоді семинарські революціонери зачинають організувати страйк. Одного гарного полудня не приходить ніхто до рефектаря на обід. Розуміється, збори в „рекреаційній залі“, а там промовці силкуються „підмастити“ свої промови придуманою підхвилю ідеольогією.

— *Mens sana in corpore sano*, — говорить один промовець.

— Нам треба здоровля, бо маємо сповняти в будучности тяжке завдання священничого стану. Як ми тепер замолоду змаргаємо своє здоровля, не стане нам сил на будуче. Настоятелі кажуть нам узброїтися в християнську покору, як будучим християнсько-католицьким священникам. Але чи з тої покорн не користає „вареха“, своячка ректора, не користає „фундуш“, який робить ощадности на наших недугах, почавши від жолудкового нежиту і скінчивши на сухотах? і т. д. Входить ректор, просить, плаче, прирікає, укладаються пунктації, яких ніхто не додер-

жує, а найменше вареха, і знов страйк — маятниковий рух подратованого шлунка.

.
Я опинився на бруку.

*

... лютий 19...

... Бавитеся в якісь коментарії. Пишете, що ніби прикро мені було, що я не міг нагрітися при якомусь домашньому огнищі, далі, що ціла та плутанина, почавши від „homo homini lupus“ — потім „мікстура“, „Zahnputzmittel“, опісля ніби особиста несимпатичність (вмовлювання в себе демонізму — недуга аж надто звісна) і ніби некваліфікація на „зоон політікон“ — ні що инше, як пускання тумана, щоб закрити свій хвилиний стан, який, немов шило з мішка, вилазить у словах: „Наплювати! чоррт берри“ і т. д. Де в чім маєте рацію, але підкреслюю, де в чім. Чи вірите, що людина не може бути цілком нещаслива? Вона собі знайде, або підсунуть їй якусь, так сказати-б „внутрішню насолоду“ — в вигляді песнізму, демонізму, чи шибеничного гумору... О, бо людина, це дуже витривала звірюка, і дивна річ, любить своє терпіння. Прикладів на це незвичайно багато. От раз підслухав я розмову, яку вели

між собою два вояки, один рекрут, а другий старший „камрат“.

— Конірує мене, кажу тобі, сякий такий син, свічку каже купувати і на „ковалєтах“*) світити, куферками „зцирувати“**), розібравшись донага, по морді бє — а ти мовчи та дпш... От г'вера візьму, патрона вкладу, та й...

— Іди, іди дурний, — відкликається старший камрат, — от скажи собі... (тут зворот чисто вояцький, який не надається до друку) те все при війську, — то тобі легше стане.

І вирятував людину від самогубства.

Таких прикладів знайшлося-б більше. А от і я! Доля зо мною не жартувала, кинула мене, мов Даниїла, в левину яму великого міста. Було трохи неприємностей, але ніколи, як пригадую собі, я не був нещасливий. Може я знайшов собі „внутрішню насолоду“ у вигляді шибеничного гумору, як оцєї досвідний „старший камрат“. А опісля, опісля по довшім часі затирається смак „гіркоти обставин життя“, — і от маємо історичну перспективу сформуловану словами Вергілія: *Et haec meminisse juvabit.*

А однак пощо це бабрання в „бебехах душі“ нашими грубими руками? Та коли вже розпочалося, то треба кінчити психольогічну

*) Складова частина залізного ліжка.

**) Зцирувати — муштрувати.

вівісекцію. Вам тепер може буде цікаво, які мої відносини до учениці, як я веду себе на лекції? Учениця моя вже панночка, п'ятнадцятилітня дівчина — і мені вигідно її учити. Тут може ця „вигода“ лежить у загальній вдачі дівчат. Вони, бачте, пасивні, дають вести себе... навіть у загибіль... Прошу не розуміти мене хибно, я не хочу заподіяти їй ніякої кривди, а навіть хоча-б я був свинєю, хоча-б хотів, — мої органічні хіби, моя зовнішня постать не надається до ролі баламута і плінителя жіночих сердець. Брудом еротики не можу її споганити, бо я гідкий, хоча-б був навіть у душі найостатніша „сволоч“. От тут лежить у мене цей так званий етичний принцип. Розумієте? А все-ж то трохи цинічно признаватися до малп'ячих, атавістичних інстинктів. Що-ж робити, краще цинізм, ніж облуда, — а ще до того перед вами. З утилітарних мотивів це навіть добре, що батьки мене взяли за учителя. Як би взяли якусь „вишикувану“, „виперфумовану“ малпу з еротичним лексиконом у душі, може це перешкоджало-б дівчині в науці. А так вона віддається їй з цілою жіночою терпеливістю і витривалістю, і от недавно зложила приватний іспит за перший піврік 4 класу і то з дуже добрим успіхом. Розуміється, мені дякували, дали ремунацію, дівчина в семім небі, а в дійсности заслуга в тім,

що дівчина бере науку аж трагічно поважно. З яким запалом, гідним кращої справи, вона вчиться латинських і грецьких вокабул, бездушних граматичних і математичних формул! Може тут амбіція, щоб дорівняти хлопцям — а чи дорівнює? На мою думку — ні. Хлопець вправді не віддається науці з таким запалом, дивиться на неї скептично, пожартує собі з неї, робить часами навіть несмачні порівняння, висновує аналогії, але — це, доказує тільки більшу активність розуму, більший комбінаційний змісл, буйнішу фантазію. Для дівчини наука — святість, але ця святість непорушна, камяна. Хлопець потрохи поет, а це виявляється в офіційному писанні поезії на час його половой зрілости. „Поезії“, це вірші і віршища, але щиро оспівують „ідеал“. Про подібне пробудження таланту у дівчат в аналогічному випадку я нічого не чув, бодаї дівчата, оскільки знаю, вміють тоді паленітися і — діставати блідницю.

То-ж, як кажу, мені мило проводити час лекції — і тут мені навіть соромно вам сказати, бо це гидко з мого боку, — я чую щось в роді еротичного потягу, хоч секретно перед собою, а тим більше перед нею. І цей запал, хоч мильй мені, але мучить мене, ах, як мучить! І тут, подумайте, приходить на гадку: „Може її автори романів не такі дурні, за яких я їх мав“.

А чи повірите, коли я сказав їм, що виїжджаю на свята, — я — тут мені сором признаватися — в вечірніх годинах, немов той шостиклясник, волочився під вікнами моєї учениці і що більше... думав про неї таким же самим стилем, як у любовних листах старших гімназійних учнів до учениць віділової школи. І хоч як я поборюю себе, все таки ця малпяча, атавістична натура вилазить, мов шило з мішка. Феє, обридливий, неестетичний стан! Коли-б я був наївний, як цей учень VI класу, я може писав би поезії на свою ганьбу, на свій сором, але — я... я маю претензії. Може цьому та причина, що я тепер менше-більше ситий. Людина голодна звертає свої очі й думки на нутро, людина сита — на зверх, і в тоді свинею. І ось чому я жалую тix хвиль, хвиль моєї давнішої голодної екзистенції: я тоді був собою, а тепер не пізнаю себе. А ще острах, острах, щоб не статися звичайним самцем, нікчемним самцем... Я може не буду гуляти по карнавалах та плести в балих розмовах дурниць панночкам на образ і подобиє „соколиків“ на „Бесідах“, але чи тим самим, що я думаю про еротичні справи, я не роблюся таким же обридливим самцем, як вони, а може ще обридливішим, бо вони одверто виявляють свій звірячий атавізм, а я крию його в гли-

бину своєї душі і гиджуся сам собою? І часами приходять мені на думку кинути цю лекцію і вернутися знов до тої голодової фази мого життя, щоб бути собою. Та тут же знову Сцилля — страх перед голодуванням, хоч воно принесло-б мені душевну ситість.

От такій, бачте, міті душевний стан — прикрий стан, а куди заведуть мене консеквенції цих еротичних почувань, не знаю... Коли-б тільки не зробити якої дурниці.

Ну, а до родини — відношення до родини на лекції. От собі холодне, цілком таке, як між хлібодавцем і робітником. „Клясова свідомість“, бачте. Я — пролетарь і маю ту пролетарську гордість — то-ж не приймаю запросин на підвечірки, обіди і т. д. Кажу, з гордості, з „клясової гордості“, з „клясової свідомості“, а на ділі знов брешу. Не можу рушитись без брехні, часами навіть несвідомо. А дійсно не приймаю запросин не з якоїсь там „клясової свідомості“, а радше тому, що боюся буржуазного товариства. Я не вмю ні вилок держати як слід, ні ножа, словом мені зовсім незнані форми етикета, словом, не читав підручника „Der gute Ton“, а читати мені не хочеться, бо уважав би це за упадок, за концесії філістерству. Вже краща брехня. І знов брехня. Здається, людина саме тим виявляє своє чоловічество, що бреше, а інші люди знов

уважають це за таку природну річ, що роблять „добру - міну на злу гру“ і вдають, що вірять. Ото-ж нема часу, діла... і т. д. А в противнім випадку, як би я сказав правду, що мені товариство неміле, бо не знаю, як у ньому повертатися, що мені було-б прикро, як би „буржуї“ або „буржуїка“ дивилися на мене „тим оком, що на пса“, на випадок промаху проти прийятих форм — така відповідь, хоч правдива, уважалася-б не без рації за грубу і некультурну. І де-ж дівся ваш принцип, панове моралісти, що, мовляв, правдою світ перейде, а неправдою ані до порога? Приказка не до наших обставин — може походить із прачасів, і шукати її в преісторії, коли інтереси людей не були так диференційовані, розроблені.

*

...дня 10 марта 19...

... „Метафізичний сос“ із „Крайцерової сонати“ — отак означаєте мої сумніви в звісній матерії. „В вас — пишете — будиться „здорова людина“, яка ще в вас покутує, але тратить уже владу над вами, показує вам якісь там „малпячі атавізми“ із своєю тератологією (карикатурним машкарством) і зобиджає хибно поняте ваше почуття краси“. Далі злізаєте з астрономічної обсер-

ваторії, покидаєте телескоп і макрокозмос, а беретеся до стеження „мікрокозма“ мікроскопом, та показуєте мені... біологію рослинної і звірячої клітини — і цей науковий баяст має переконати мене, що я маю дбати... про прихильність панни і (*risum teneatis amici!*) її батьків. Ця рецепта вже зайва, бо запізно я переконався, що „янгол“ не так то „ясноперий“, як я собі його малював. По перше: він розманірений, шепелявить, як буржуїська розпещена дитина, гримасить і поводиться з матірю і батьком досить грубо, а навіть, що гірше, співає з чуттям і фальшиво без умисного карикатурування такі пісні як „Розлука“ і „Взяв би я бандуру“, які вказують на повний брак артистичного почуття цієї людської інфузорії, що зветься п-ною Меласею. Вона гусочка — навіть не матеріал на інтелігентну жінку. В ній покутує мабуть дух „Інститутки“ Марка Вовчка за гріхи такого безумного виховання, яке дається переважно засібним дівчатам. А я смів навіть просто їй в очі сказати:

— Панно Меласю, як би ви знали, як вам неладно в ролі „Інститутки“. А може ви не читали цієї перлини української літератури, то я вам принесу і прочитайте, щоб знати, як не годиться поступати.

Вона розплакалася з досади, бо сказати дівчині, що їй з чимось не до лиця, значить

образити її смертельно. І дивна річ, мати, якої сторону в тім випадку поширав я, подивилася на мене косим оком, що свідчить про її нерозум і незнання елементарних принципів педагогії.

Так отже ціла та еротика була тільки чадом, хвилиним одуром голови, який мцнув, коли я побачив, що мої естетичні і моральні почування ображені — і ваша рецепта непотрібна, а мій страх перед поезіями, тихими садками, буркотливими ручаями, перед сценерією „воркуючих голубят“ і т. д. була передчасна. Тепер я реконвалесцент — бо „янгол“ для мене байдуже єство, індивідуум, яке треба припильнувати, щоб навчилося латинських і грецьких вокабул і взагалі шкільної мудрости.

А може я знов брешу? Може тут не „Розлука“ ні „Взяв би я бандуру“ ні навіть не розманіження ані інститутські норови не винуваті. Тут щось иншого! З попередніх листів ви мабуть уже добре пізнали мене.

Хтось там сказав афоризм про психіку українського народу. „Як риба об лід беться українська думка.“ І дійсно, українська збірна душа пливе, як риба в ставі, покритім льодом цинізму, песимізму, сарказму і отрути. А заморозили цей став народного життя нестерпні історичні, культурні і соціяльні обставини, а якось іще ні звідки не

надійшло до нас благодатне проміння сонця правди і науки, щоб цей лід розтопити; не настав іще той весняний день, щоб на основі соціальної енергетики приснули льоди апатії. То-ж не диво, що я, як монада цієї збірної української душі, дивлюся на своє життя, як мабуть Якут на своє в своїй льодяній хаті з цілим „руським духом“, — гляжу очима безмежно сумними, але і оспалими, апатичними. Ах, цей сум, ця апатія їсть нашу душу, як іржа залізо! Як би так її позбутися! То може я, може ми повірили-б у фрази, в гасла, які лунають скрізь. А от справа українського університету! Уряде, дай гроші — а ми заснуємо університет — просимо уряд. А уряд ігнорує нас, народ паріїв, бо чує, інстинктивно чує, що ми, „Тирольці сходу“ не зробимо йому неприємності. Він бачить у нас цієї якутський сум, цю нашу „Schlummernde Seele“ і глузує собі з наших погорд, обурень, наших резолюцій, а наші чолобитні меморіяли, наші депутації приймає з обурюючим, їдким ігноруванням, у глясованих рукавичках. До діла, бачте, не доходить, бо в нас нема сили, бо ми ідеїно „Schlummernde Seelen.“

Спимо твердим, тяжким сном хворого, збідованого народу. Інтелігенція зарилася в шкаралушу „родинного гнізда“ і під впливом „родинного тепла“ з-під буржуазної пе-

рини відзивається плаксиво-сентиментальним голосом: „кривда нам!“ Спросоння крикне, а опісля знов під впливом „родинного тепла“ засне під периною. А схоче народ, темний селянин, домагатися прав, то він не може, бо не знає, що таке право людини — і спить, спить тифюїдальним сном, а янголи-хранителі двоголові орли, один конституційний, другий самодержавний, зеднані приязню спільних інтересів. Чи не бачите ви в перах тих вірлів баґнетів, манліхерів, гармат і всіх страшних емблемів розбою?...

Іще є инший янгол-хранитель, від якого так і несе горілчаним сопухом. І хоронить він од усіх „антидержавних“ переворотових діл як інтелігенцію, так і наш темний, замучений народ. „Пропінація“ і „монополія“ — дві рідні сестриці зедналися і крилами своїми вахлюють, відганяючи всі мухи західноєвропейських соціяльних ідей, які не дають спати нашому народові! Ах, добрі, благородні янголи-хранителі з карабіном і баґнетом у правій руці, а з фляшкою в другій, убрані в шоломи крутих параґрафів у золотій зброї — як я ненавижу вас! Та може колись прийде час, що ми рознесемо те царство тьми — ваше царство і ваше небо. Стережіться, бо з мряки при сході сонця правди йде на вас кольос — пробуджена людина — збірна людина, яка перестане вірити в ваші казки

„національного еґоїзму“, расової єдності й інших кайданів насилля, в які впихають народи, — іде інтернаціональна збірна людина, та йї, як Зевесові, тільки стрепенути велитенською головою — і ви, як мари, зійдете нам з очей, впадете в западню забуття...

Ах, як я ненавижу вас, ви, янголи-хранителі тьми і розпусти. Бо скільки то в тьмі погбло здорових, здібних душ, скільки зломлося великих умів, твердих характерів!... Так, я ненавижу вас, бо в тому сні гине мій приятель Семен Ралик, молодий студент-революціонер.

Він хлопський син. Власною працею, але без жадних підлизувань, скінчив у голоді та холоді гімназію. Нуждарь! Але людина горда, людина свідома своєї вартости. В сухотах навіть йому блищать очі огнем зовсім не українським. В його очах нема апатичного суму, нема сентиментальности. Це — характер! Останні свої гроші віддавав на літературу, а йї сам пропаґував думку, що силою здобувається право і новий лад. Його опис: шкура й кости і революційні ідеї, до яких і мене він потрапив запалити.

Я пізнав його перед трьома місяцями в академічнім товаристві на якихось зборах, де рішалось питання, чи треба молоді займатися політикою, чи ні. Ото-ж один із спасителів Руси-України репрезентував думку,

що нам офіційально не треба займатися „політикою“, — а радше сісти за книжки і управляти фахову науку — як Гете, який доглянув, коли і як з кукли виходить мотиль, та не доглянув, як і коли людство виклювалося з кукли фєвдалізму. А були такі, що таку опортуністичну думку підпірали! Вігідні будучі громадяне держави по рецепті гімназійних директорів — от таким „межкличем“ схарактеризував їх Семен Ралик. Інші були тої думки, що „хто в двадцятім році не був революціонером, цей в сороковім буде нужденником моральним“ — а тих знов схарактеризував Семен Ралик: „Гроби побілені революційними фразами“, бо знав, що жадна з тих мшпей не припняла-б котові дзвінка до шиї, як би доходило до діла. „Вони, — каже мій товариш, — боялися-б стратити семестер, а не то за ідею, яку голосять, посидіти собі в криміналі. В них, тих промовців не орґанічна потреба бути революціонерами, а радше мода, вичитана з книжок, вихоплена з повітря. А як поживете, побачите, будуть „легальні до дна душі“ і соромитимуться своїх слів, як соромився Шуйський, якого вони цитують.

Ми опісля мешкали разом аж до часу, коли мій приятель пішов до шпиталю... вмірати на сухоти.

Евген Петришин.

...дня 15 цвітня 19...

...„Перед холодно крижаним лицем життя, — пише Максим Горький, — стало двоє людей.“ Далі переповім зміст, вам мабуть звісної параболі п. н. „Перед обличчям життя“. Ото-ж один із тих молодих людей слабим голосом і рухами, які вказують на розніження і оспалість, просить життя про щастя і сідає у його ніг, щоб зібрати охлапи, які спадуть з його столу. Другий брутальний плебей наставив свій „государственный кулак“, жилавий кулак пролетарія, щоб ним життю заїхати в зуби, як би не хотіло віддати справедливості. Ну і „безпристрасне життя з крижано-холодним лицем“ віддає справедливість.

Вірю на слово Максимові Горькому, що він бачив цей образ очима своєї душі, але дивився на нього або очима ґеніяльного варвара, який не розуміється на суспільній медицині, або з „птичої перспективи“, з „орлиного льоту“. Коли дивиться з птичої перспективи, затираються димензії і деталі. Може молодий зблязований „буржуа“ тільки здалеку просив життя, може і варварський пролетарій тільки здалеку показував жилавий, „государственный кулак“! Як би був Горький спустився нижче, побачив би, що життя, те суспільне життя — хворе, бо його

трансцендентальне тіло точить поліп суспільної несправедливості з правом власності, капіталізмом, алкоголізмом, мілітаризмом і всіми консеквенціями. Тим то образ Горького, хоч гарний, то все-ж таки односторонній, неповний і ілюзоричний. Суспільне життя не має холодно-крижаної усмішки, а радше скривилося усмішкою болізно-їдкою, бо воно хворе, бідне — це наше суспільне життя.

О, не підступаї до нього занадто близько, безумний, бо життя не має в собі справедливості, а радше її антитезу, а коли знайдеться такий смілий, що занадто близько приступить, то випустить на такого смільчака незвичайну скількість хороботворних міязмів—це життя, це суспільне, хворе життя...

Мій приятель Семен Ралик повірив на слово Горькому і приступив занадто близько до життя, але загриміти могутнім голосом „де справедливість?“ не стало в нього часу... І ось лежить він у шпитальній кімнаті і конає при акомпаніменті сухотничого кашлю і сатанічного реготу... це життя так із нього сміється... це суспільне, хворе життя.

От такі думки гуртом ворогів літають мені по голові, коли в шпиталі сижу біля постелі хворого товариша і гляжу на його муку, на його біль, на його лють. А він лежить і блідими, безкровними устами висловлює свою досаду:

— Пощо і нащо я жив на цьому світі, чи полишу я який слід? Чи хто згадає, що жив та був якийсь то Семен Ралік? „Малого сліду не покину на нашій любій Україні, на своїй не своїй землі.“ А я-ж хотів, ах, як я хотів носити терновий вінець мученика революціонера за визволення пролетарських, збідованих, кайданами скутих мас. Я ні для кого не хотів, а для себе хотів цього тернового вінця — бажання його було моєю органічною потребою. Без революційного діла я як риба без води... а тут ось тобі смерть і могила і забуття...

І як тут потішати сумну, безмежно сумну людину, здушену страшною хворобою! Ото-ж я дивився на його повільне конання, часами виходила з моїх уст якась конвенціональна потіха, але він мав сильні аргументи: показав мені зараз свої опухлі ноги й руки, звелів послухати харчання в грудях, показував свої кістяк, і це все роздирало моє серце, а сльози в горлі давили... Мені жаль було мого друга, мого товариша, мого учителя революційного катехізму. Та проте, признаю це з прикрістю і з соромом, не міг я позбутися ролі майже зимного обсерватора. Мене цікавило питання, як конає людина, яка її психіка в передсмертних судорогах? Не знаю, чи це загальне право що до уміраючих сухотників, але я спостеріг у мого

товариша присутність „роздвоєної свідомости свого я“.

— Як би не цей бруталний хлопчисько, — говорив він у хвилях галюцинації, — як би не той, що харчить мені в грудях, я був би здоров.

Як же виглядає тепер, панове монадисти, ваша теорія про абсолютну нероздільність свого ества у людини? Хоча-б тільки був один такий випадок, де людина цієї свідомости не має, ваша теорія пуста. А в шпиталі ще його мучили милосердні сестри, щоб сповідався, поєднався з Богом. Та він із погордою відкинув, як казав, компроміс із клерикалізмом, а я намагався переконати сестру милосердя, що, хоча-б він був не знати який грішник, і хоча-б було позагробове життя, він уже спокутував свої гріхи любовю до народу і муками через цю любов. В своїй заїлості він пішов навіть так далеко, що виявив бажання, щоб його ховали без попа, як уже конче потрібний його похорон, — а то-б може його кістяк придався до наукових цілей. І він помер. Шпиталь і батьки, які приїхали на похорон сина, не сповнили його останнього бажання. Його ховали з парадом, хор студентів співав „со святими“, один із товаришів сказав промову, от таку звичайну похоронну промову на тему „скошеного цвіту“, від якої де-хто плакав. Я лютився

на промовця, що в своїм самолюбстві взяв собі похоронну тему за вправу для своїх ораторських талантів, а результатом цієї вправи було ще більше розятрювання рани і так уже болючої у батьків, а особливо у матері. Похоронні промови, це тортування близьких помершого і повинні бути парламентарним законом заборонені — як усякі інші тортури...

Діялося це при кінці марта. На його могилі вже трава сходить, із його мертвого організму тягне поживу нове, весняне життя природи, а його думки запали глибоко в мою душу і велять вступати в його сліди.

Незабутній товаришу, коли забуду твої науки, „будь ми забвенна десниця“! Що я тепер маю охоту до життя, до боротьби, тобі завдячую. Трава і дерево й інші рослини та животики живуть соками твого тіла, моя душа твоїми думками. Під твоїм впливом я здобув опору для своїх неясних, часами цинічних, часами песимістичних, їдких, а в своїй отруті таких нужденних, невольницьких дум. Тепер я сильний — вірою сильний, а цю віру в ідеал революційної боротьби, цю віру, що органічними переворотами здобувається кращу долю, право життя має — ти дав мені і тим поставив собі в моїй душі пам'ятник твердіший і триваліший від криці.

Я пізнав, що це життя, це суспільне

життя не безпристрасне, а хворе, і для того сміється до нас пролетаріїв так гірко, так їдко.

Я пізнав, що це життя треба лікувати, треба перевести операцію, узброївшись в різні антисептичні засоби. А не вдасться операція і старе життя сконає під ножем революції, суспільного перевороту, — нам байдуже! З окликом: „*La vie est morte, vive la vie!*“ — впровадимо на престол нове життя, новий суспільний лад. А щоб на це нове життя насіли знов нові галапаси, ми придумаємо суспільну антисептику, суспільну гігієну, яка збереже нове життя від недуги. Тоді воно не буде таке болюче, але усміх його буде веселий, добрячий.

Тоді вже не Горький, але якийсь Солодкий побачить інший образ, як здорове, суспільне життя сипатиме „синам землі“ і справедливість і правду в вигляді фізичного і морального здоровля і при тім усміхатиметься не болючою їдкою, але доброю, янгольською усмішкою — це здорове суспільне життя.

А що в боротьбі із старим, хворим суспільним життям поляже нас багато, це нічого. На бовнищі мусять бути трупи. Наша девіза: *destruere et aedificare*, а як ми не *aedificabimus*, то може наші внуки *aedificabunt* це нове здорове, суспільне життя, що всміхатиметься до „синів землі“ доброю, янгольською усмішкою.

Кого заплоднили такі думки до ширшої

діяльності, чи має він час на еротику? — питаю тепер вас і цим поясню, чому я не закохався.

Ура у біт, кривавий біт!

Здоровлю
Евген Петришин.

*

...дня 11 мая 19...

...Збудилася природа, відітхнули люди весняним повітрям. Що живе, виходить на поле, в городи з затуклих мурів... Соловій щебече, пари воркують, закохані пари! Як гарно це виглядає зокола! Поетичний образ, який зачинається словами: „Es ist eine alte Geschichte, und bleibt doch immer neu.“ А однак ...сягніть глибше, там „gdzie wzrok nie sięga“, гляньте глибше, і побачите в цілії наготі і гидощі звіряче „ярування“, тим огидніше, що облудне і підле. Побачите *in statu nascendi* упавші дівчата, покритки, брудний буржуїський флірт, словом, розпусту, побачите *in statu nascendi* венеричні хвороби — драми, яких один акт відграється в шпиталях, а ціла драма — драма зламаного життя. А над цим понурим образом висить душна атмосфера алькоголю і міниться в різних нюапсах всіми кольорами райдуги неволя, бо видна майже конкретно... Я ненавижу тебе, маю-розмаю,

бо ти повен хробів, які також будяться до життя.

Ненавижу тебе, маю-розмаю, хоча соловії щебече і зеленіють дерева і сходять збіжжя та цвітуть квіти, бо ти плодиш стільки горя, стільки розпусти і стільки розпуки...

Місяцю голоду і переднівку для тисяч людей, я проклинаю тебе, бо ціла твоя зелень і краса — це-ж іронія, суперечність, болюча суперечність...

І я втікаю від твоєї краси і зелені, від твого гамірного життя, та „відпочиваю“ над книгами старих грецьких філософів, де бачу май-розмай „думки-риби, що бється об лід болючого сумніву“ — май-розмай, але zarazом драму думки з тихими радощами і болючими трагізмами.

Так, я втікаю від тебе, маю-розмаю, в задушливу хату, щоб не бачити безлічи паріїв із земляними лицами, нужденних безробітних паріїв, яким порожній шлунок і скорчі кишок велять відруково і безплодно бити шиби „буржуїв“, та опісля заводять їх під ключ де їм дають, як птахам у клітці, поживу і.., муку неволі...

І ви смієте оспівувати красу цього місяця, поети, в грудях яких не серце, а камінь, тоді, коли я сумую може не самолюбним сумом... Тому два тяжні, бачте, на мені зробили насильство, як над тисячами. Веліли мені розі-

братись і стати перед комісію асентерункову, де оглядали мене як конину. „Abgemagert... gesund... tauglich, ohne Gebrechen“, — сказав лікарь і мене вписали в „Grundbuchsblatt“. Я цісарська дитина... трирічна цісарська дитина, бо не просив о „Begünstigung“. — „Kanonenfutter“, як інші, а це почуття неволі душить і болить мене... Відпочиваю над старими грецькими філософами! Так? Відпочиваю, ха, ха, ха! А почуття кривди, яку держава робить одиниці, а це придавлення кольосом суспільно-мілітарної машини?

...Поставили нас, новобранців, згромадивши в залі, казали піднести руки і три пальці... Це відбувається присяга... „торжественна хвиля“. „На суші, на морі, за цісаря, за державу, за (favete linguis!) батьківщину“ — ось зміст формули, брехливий і перфідний зміст. Боронити батьківщину! порожній згук! Де моя батьківщина? Я її не знаю, а радше знаю, маю, але в своїм серці, в почутті особистої свободи людини, незакутої в каїдани державного ладу! „L'état c'est moi“, — сказав Людвік XIV. „La patrie c'est moi“, — кажу я, і ось маєте ендотеричне почуття батьківщини, яке стоїть у суперечности з екзотеричним почуттям державности! А проте я машинально підніс руку і машинально „присягнув“ на вірність.

Слабість людська, спричинена — не кажу

вже, малпячим атавізмом — але невольницьким. Атавізмом? Чи ми на неволю можемо глянути, як на мороку, що давно минула? Ні, це сумна теперішність, а не „історична перспектива“. Проти цієї невольницької теперішности атавізм — щось краще, бо невольник це щось гідкіше, підліше, бо неприродніше від малпи. І я маю цю свідомість, що я невольник. Так, я підлий раб, бо не було в мене сили, стільки людської гідности, щоб плюнути в лице тому, що читав формулу присяги, і виявити йому, що невольницька присяга — не присяга, що присяга сама — це вимушення, неволя, а я хочу бути людиною свобідною і не присягну — і з тим піти до ґарнізону — на каторгу. Там був би я невольником, це правда, але тільки фізичним невольником. Мої руки скувалп-б у кайдани, мої ноги вбрали-б у заліза, ланцюгом окрутили-б моє тіло, гнобили-б „дунклями“, постами (комісняком з водою), твердим ложем, але я був би душевно свобідний, бо не поклонився-б неправді і ложі. Свобідні люди сидять по тюрмах, а невольники караються на волі. А так цей страх, цей безглуздий страх перед каторгою, перед невгодами арештанського життя... Страх, ні неправда! Я навіть не думав, коли складав присягу. Це був майже сомнамбулізм, у мене дійсно невольницький атавізм по теорії Мечнікова...

Замагнетизували своєю фразеологією, заголомшили церемоніялом — і от мають мою присягу на вірність. Але чи ця присяга може мене обов'язувати, чи взагалі присягу може скласти людина? Ні! А я-ж не знав, що творю, а Христос (чит. моральні принципи) простить мені це, тим більше, що лихо направляю, не виконуючи її. Не хочу служити, не буду служити „батьківщині“, бо коли ця „батьківщина“ учить мене розбишацтва, ненависти мого брата і батька, коли ця „батьківщина“ (чит. торговельні інтереси капіталістів) вимагає від мене, щоб я брата і батька і сестри вбивав, коли вони, бездомні пролетарії, будуть домагатися прав людини до свободного життя — я не маю „батьківщини“. І що зробить мені „капіталістична батьківщина“? Забе в дуби! Добре! Але я не поклонюся неправді, несправедливості. Гордий буду, бо знатиму, що невольники караються на волі, а люди свободні сидять по тюрмах. Так! люди свободні — подвижники, апостоли правди. Так, невольники, свідомі чи несвідомі слуги тьми і брехні...

А на дворі май! Цвітуть яблульки і груші, а бджоли перелітають із запашного цвіту на запашний цвіт. Соловії щебече, жаби рехочуть... Іділія... Та в моїй душі сум, горе і пекло...

Царський Намісник
Гамбург (генерал
губернатор) цікав
ще і тільки що він
суб - і це факт.

Невизначеним сучасно
самого царя фре
Москві Т. 20

Царство сучасно
і через те
в. Москва було
зроблено в абсолютній
вільності в XIX ст.
вільності. Кол. зростає
всіх баче з іншого
визначення. Інше
вільності.

RAISON D'ETAT

Українцеві Гнатів Хоткевичі присвячує „Японець“

Автор.

Аргумент Сіма -
Миросява Сіма -

Світо мн Цісарським
На вісницю зради і
у Львіві 12. Н. 1908
перенесений на серпень
Корей. 9° серпень

Июль: Мукита
Гуновна
Мановала
Монюсафисо;
«Муроснаб
Сивуцсрив»

Где-то Мукита про
итав ментр "Громка
Сокрило Голос" ии-и
в познурки (черта ии
сцен раз ...

Функции на
старшего згзрив, зли-
сидов и мимов унаиди
во Москве и др. местях

„Корея, жемчуг сходу, — країна, що по переказам була коліскою людською роду — від сотні літ в неволі“.

„Косоокій, гідкий, малий Японець загнуздав росле та гарне корейське племя“.

„Від корейського народу відібрано все — полишено тільки розпуку, нужду, біль, темноту“...

„Сотня літ „цивілізаційної“ місії Японців принесла такі результати: на сім мільйонів чоловік — 100.000 гине голодною смертю!“

„А що досі наш люд не вигинув з голоду та від інших інфекційних хвороб, то тільки дякуючи його незвичайній плодючості, яка вирівнює, а то й перевищає страти смертності“.

„Невмолимий наш гнобитель відобрав нам навіть природне право учитись на рідній мові. Шкільництво в руках нашого одвічного ворога. Японська мова всевладно панує по всіх школах, а нашу гарну, звучну, гармонійну, милу нехтується, як некультурну та „варварську“. Навіть „порівняну діалектольоґію“ корейської мови викладає в університеті в Сеулі корейський ренеґат і запроданець.“

„А коли результатом цієї „цивілізаційної місії“ являється безпросвітна тьма і незарадність корейського люду, ілюстрована страшною цифрою 89% неграмотних, то вину за ці невідрадні відносини спихає наш лютий ворог на ніби то прирощену нам дикість і нездібність до культури“.

„„Все, що здібне до культури і до вищого духового життя““ — пишуть японські газети — „покинуло корейську дикість і пристало до нас, Японців.“

„Наших ренеґатів отже, запроданців, що для лакомства нещасного і панства лукавого відірвалися від матірнього пня, підносять наші вороги до значіння солі нашої землі, до значіння єдиного елемента, здібного до вищого життя, до значіння вицвіту нашого народу.“

„Наших синів і братів заковано в каїдани мілітаризму і їм, пригнобленим, психічно скривленим, загіпнотизованим, віддано в руки зброю, щоб стріляли на своїх батьків і братів, на своїх матерей і сестер, коли кликатимуть: хліба і світла.“

„І стогне, кєрвавється корейська земля від краю до краю...“

„І стогне, плаче, — проквіляє в неволі, визиску, в темноті корейській народ, погній японської культури.“

„Та помиляється косоокний ворог у своїх рахунках.“

„Встане корейський люд і розвіє тьму неволі.“

„Ось уже з сутерен селянського, пролетарського буття, з сірої безпросвітної маси встає апостол правди і месник за кривди.“

„Наші студенти і молода інтелігенція, плоть від плоті і кров від крові люду, ідуть в маси і кидають запальне полум'я — слово, слово бунту і протесту.“

„Ім не страшні ні штики, ні кулі, не страшна тюрма, не страшні високі шибениці.“

„Своїм лукавим суддям, в обличчю смерти кинуть вони горде слово: — Геть гнобителів! хай живе свобода! хай живе вільний і багатий — талановитий корейський люд!“

„І цієї народної волі не задавить груба сила, не сполошить жах високих шибениць.“

„Хай стогнемо ми літами в тюрмах, хай годуємо своїм мясом, здійснятим із шибениць, — воронів і собак — ми твердо стоятимемо при світлій ідеї свободи і визволення корейського люду!“

„І встане Корея вільна, щаслива в ряді вільних і щасливих народів, зеднана з ними союзом братерства!“...

Ось такі і тим подібні проклямації почали літати в Кореї, як буревістники.

Від п'яти років сидять на корейському регенстві в палаті в Сеулі — князь Цуші-Яма. Його попередник, маркграф Капуто, бив Корейців батогами, він скорпіонами. Корейські матері лякають неспокійних дітей цим кровопійцем, — і діти з жахом замовкають.

То він недавно велів виконати шаржу японській кінноті на зголоднілих, корейських робітників, які з браку праці зібрались перед його палатою і кричали: хліба!

Трупами і раненими застелився брук города Сеула... Порох з японських ніг зміла корейська кров...

З провінції доходили чутки, що там не ціниться життя корейського селянина вище від життя собаки. За одну рибу, зловлену в домінях корейського Японця-поміщика, застрелено п'ять душ, з цього трое чотирьохлітніх дітей і одну вагітну жінку...

Залізна рука...

А треба було під той час такої, бо полум'я бунту зачало підноситися з-посеред темної маси, як свідчить вище наведена проклямація.

„Хліба, волі і світла! — Геть гнобителів!... Геть чужих завоювників!“ — ось кличі, які лунали скрізь, де чути згук корейської мови.

Створилася політична патрія „незави-

симців“, яка вороже відносилася до всього, що японське.

Вправді князь Цуші-Яма намагався всіми силами підтримувати японофільську партію, однак це не тільки нічого не помагало, але ще що-раз то більше підбурювало і дратувало корейський народ.

То він недавно надав японофільському кандидатові Корейцеві найвищій лямат церкви, він робив, де слід, заходи, щоб заступником президента корейського сейму став Корєць, він врешті останнім розпорядком ввів у корейські школи науку корейської мови, як надобовязкового предмету, він надав катедру корейської мови і літератури в університеті в Сеулі також японофільському Корейцеві. Що цей шановний учений читав свій предмет по-японськи — так це тільки в інтересі науки.

За ті уступки лаяла злегка японська преса князя Цуші-Яму, називаючи його відступником від державної японської ідеї. Вони виводили, що ніякі уступки не задовольнять Корейців, бо... *l'appétit vient en mangeant* та, що корейський сепаратистичний рух треба здушити репресіями, репресіями і ще раз репресіями. Тим не менше однак *pro foro externo* мала вона на устах цілий реєстр видуманих японських добродійств у відношенні до корейського народу.

„Корейці, — греміла японська преса, — не бачуть усіх тих добродійств, які щодня, щогодини спливають на розвій корейської культури, а бачуть тільки кров, стогін і трупи корейських інфузорій людських — якихось там нужденних селян і робітників, яким — взявши річ філософічно — зроблено добро, перенісши їх з долини плачу і злиднів у світлу країну вічної веселости, в позагробний край Будди.“

„Геть політику угоди!“ — кінчав енергічно кожний японський публіцист кожну свого статтю.

І не дивниця, що життя ділило свідомих Корейців непрохідною пропастью від Японців. Два окремі світи, два окремі світогляди, які потягли за собою розрив усяких зносин між двома народами.

Корейці перестали навіть зноситися з Японцями; подружжя між ними стали рідкістю і пятнувалися, як національна зрада. Японці робили доноси про всяке більш сміливе слово, сказане Корейцями, а підслухане ними — до судів — і ці засаджували їх до тюрми.

Атмосфера ставала що-раз то неможливіша. Не обходилося без біток і авантур в публичних льокалях.

.
Аж нараз впав грім...

Молодий студент сеульського університету прийшов до палати реґента, носія ордену дракона, найбільшого пера японської держави — князя Цуші-Ями — просити аудієнції. Дижурний мандарин записав його, як петента о посаду помічника практиканта на мандарина з платою: чотири єни на місяць.

В ядальні реґента багато петентів, депутацій.

Де-хто прийшов занести скаргу на надужиття японських властей, де-хто просити концесій, посад...

Різнобарвний люд.

Впускано по черзі. Князь Цуші-Яма, маґнат, власник величезних лятіфундій у Кореї, в Японії, копалень угля в Манджурії, Камчатці, на Сахаліні, власник безлічи фабрик порцеляни, паперу і тушу в Китаї — для кожного чемний і ласкавий.

Слова нічого не коштують, а подати надію зболілій душі, яка це висока, гарна, благородна місія!

То-ж кожний петент, що виходив з пишного обставленого кабінету реґента, яснів щастям і задоволенням. Чар ласкавості владки лишав сліди на обличчях. Почалися дискусії на тему благородности володаря.

Згаданий студент, тільки розсіяно прислухався до розмов, ведених тихими голосами.

Він — високий ростом, огрядний, з гарним, м'яким, майже дитячим обличчям, на яким грає добра, блажена усмішка.

Від часу до часу підступає до зеркала і гладить свою доволі буйну, темну чуприну. Одітий по-європейськи.

До нього звертається часами де-хто з публіки з запитаннями. Він кожному відповідає ввічливо, з відтінком погідної жартовливості.

Лакеї просять його врешті до реґента.

Певним кроком входить до кабінету владки.

Слуга замикає за ним двері.

В кілька секунд розлягається раз-по-раз кілька стрілів...

Лакеї і де-кілька петентів вбігають до кабінету. Їх очам представляється видовище: студент, високий, блідий, з палаючими очима, з задимленим ще смертоносним оружжям у руці, подібний до архангела помсти...

На долівці у його ніг мов червак веться в передсмертних судорогах, поганий, малий з тавром своєї раси, князь Цуші-Яма.

Блідими устами, але певним голосом говорить він до конаючого:

— Це за кривди корейського народу! Це за його пролиту кров!

Його хватають, роззброюють, виводять до ждальні, але опісля лишаять самого. Все, що живе, займається достоїнним конаючим.

Студент жде в передній...

До перестрашених корейських селян, що прийшли жалуватися на якесь насилля японської власти, говорить:

— Це за ваші кривди, це за пролиту вашу кров!

— Утікай, — говорить йому один із сміливіших членів депутації.

— Ні, лишуся, — відповідає студент.

.
 Годі описати цілу метушню, яку викликала катастрофа в палаті реґента. Всі потратили голови. Мандарини і служба бігали то сям то там, зовсім відрухово, без свідомости. Закликано найвищого урядовця, заступника реґента, великого китайського мандарина в японській службі, який уже в крові мав хист володіння. Визнавець Конфутсія прийшов і зараз зорієнтувався в ситуації. Не кажучи ні слова, навіть не глянувши на конаючого реґента, він приступив до телефону і велів сполучити себе з директором поліції.

„Гальо! Тут директор поліції. Прошу прислати мені мандарина з асистенцією. Сповнено атентат на реґенті. Деліквента завести негайно до заведення для божевільних на мою відповідальність, відповідальність заступника реґента Ля-о-тсе. Протоколу не списувати.“

До медичного факультету:

„Гальо! Заступник реґента мандарин Ля-о-тсе взиває професора Кануру і його асистентів, щоб негайно явилися в реґентстві, Сповнено атентат. Князь Цуші-Яма — небіжчик. Нещасний, божевільний убійця за кілька хвилини інтернований буде в заведенні для божевільних.“

До японської газети „Звізда Кореї“ :

„Гальо! Редакція випустить зараз надзвичайне видання свого щоденника. Річ в тім, що перед хвилиєю сповнено атентат на реґенті. Зробив це божевільний студент, назвиська якого поки-що не знаю, в нападі фґурії. Можна помістити докладний опис сповненого убивства, свідків, місце злочину — про що довідаються зараз репортери, яких конче пришліть і дайте інструкції, як мають писати. Обовязкого підкреслити божевілля. За кілька годин випустите друге видання з бюлетенем знавців-психіатрів, покликаних з факультету. Зрештою що-днини будете мати докладні урядові інформації про стан нещасного хворого. А ще одно. Звертаю вашу увагу, що, коли-б ваш щоденник дозволив собі висловити хоч-би найдрібніший сумнів що до божевілля деліквента, то це потягнуло-б для нього дуже немилі консеквенції.“

Подібні інформації дав телеґрафічному державному аґентству, і аж тоді засів до писання найпідданішої депеші до мікада.

Кілька хвилин вагався, чи відкрити його величеству правдивий стан річей, але вкінці зважився. На його вузьких устах заграла уїдлива демонічна усмішка. Шепнувши „він також публіка“, — поінформував мікада... так, як публіку.

Місто Сеул замешкують переважно Японці. Корейці в сутеренах і тюрмах. Відомість про вбивство реґента облетіла стрілою місто. На великій площі перед палатою реґенства зібралися непроглядні натовпи народу. В юрбі шум і гамір. Всі коментують на свій спосіб доконаний факт. А що японська преса сповняла через п'ять літ свій обов'язок і аж до знудження і несмаку підносила незвичайні прикмети характеру покійника, — то відзиви юрби про володаря здебільшого симпатичні. Хтось пригадав статтю про рідні відносини князя. Він жонатий. Лишив гарну жінку, „опікунку нещасних“, і семеро нелітних дітей. Найстарша парость великого дому, гордість і надія покійного батька, п'ятнадцятилітній князенко, майбутній достойник японської держави, перебуває як-раз на студіях в Англії. Готується до університету в Оксфорді. Інші діти — дівчата. Всі сиротами стали... Стратили дорогого, улюбленого батька і... ці сентиментальні елегії дають субстрат до обурення, яке, неначе кнущенні

на воду камінь, обхоплює що-раз то ширші круги. Шумить і гуде натовп, розбурханими хвилями обдурений...

Саме в розгар реву натовпу заїхала поліційна кібітка. Висів мандарин і увійшов з асистенцією в реґентські притвори. Увійшов до порожньої ждальні; на однім кріслі сидів тільки винуватець нинішнього заколоту.

Студент знав мандарина особисто. Молодий зяпонізований Корець-карієрович переслідував юний, корейський визвольний рух з пильністю та заїлістю ренеґата та з вірністю і підлістю поліційної собаки.

Справець траґедії, яка саме відграється, підступив до поліційного мандарина і повітав його.

— Що тут робите? — питає мандарин.

— Саме убив я цього гнобителя. Ви прийшли по мене? Ведіть на каторгу.

Вийшли.

А натовп ревів у долині. Саме тоді студент і мандарин всідали до поліційного екіпажу.

— Ось він, ось він, — ревіла товпа, — затримати автомобіль!

— Роздерти злочинця!

І розярена товпа кинулася з сліпою заїлістю.

— Геть! — крикнув голосно мандарин. —
Бо велю стріляти.

Поліційна асистенція наставила гірла своїх
манліхерів.

Товпа подалася назад.

Убийця-ж сів з мандарином до поліцій-
ного, критого екіпажу, і шпарко помчався
автомобіль по улицах города Сеула.

Довший час мовчали.

Врешті, коли вже минули поліційний
будинок, убийця, знавець кожної закутнини
міста, зміркував це і запитав:

— Куди мене везете?

— Не заборонено мені, — одвітив манда-
рин, — робити з цього тайну. Заступник ре-
гента, великий мандарин, Ля-о-тсе, велів ін-
тернувати вас в домі для божевільних. Щоб
ощадити вам труду дальших питань, додаю,
що протоколу з вами списувати не будуть.

.

Ла-о-тсе не спочивав. Ледви скінчив най-
підданішу депешу, доложено було йому про
прибуття психіатрів. Він велів просити про-
фесора д-ра Кануру. Цей звісний в науці
Японець, написав ряд медичних праць, які
друкував осібними відбитками в фахових
краєвих і заграничних журналах.

Одна особливо зєднала йому незвичайну
славу. Узброєний статистичним апаратом, він
— як висловились одна рецензія — „взяв за

живчик життя людства“, виказавши числами „зріст нервозности нашого покоління під впливом сифілісу“.

Японська держава, дбайлива про інтереси науки, цінила незвичайно цю „Фузі-Яму знання“, як звичайно підлещувала професорові японська преса. Японський парламент ухвалив спеціальний кредит на вибудування психіатричних клінік та на вивінування психопатологічної лябораторії, де за допомогою придуманих бистроумним професором апаратів можна було цілком докладно змірити і графічно та числами зілюструвати інтензивність психічної хвороби.

Ля-о-тсе і проф. др. Канура знали не від нині. Професора, як знаменитість, „вицвіт науки“, прошено рік-річно на офіційні обіди і прийяття в реґенстві. То-ж їх розмова не мала цього „казьонного“, офіційного характеру, а прибрала відразу конфіденційний, товариський тон.

— А, вітайте, вітайте, пане професоре. Здається, благословлю атентат, що дав мені нагоду провести час на розмові з вами, яка приносить мені честь.

— О, ексцеленціє, даруйте. Забагато ласки. Ціла честь по моїм боці.

Дивились один на одного як два авґури по думці латинської приказки: „*Si augur augurem videt*“. Хвилину мовчали.

— Вам цікаво буде, пане професоре, довідатись про обставини убийства, — відкликається по хвилі Ля-о-тсе. — Нічого простішого. Студент ентузіяст — корейський націоналіст, якому уроїлося, що одним стрілом повалить систему правління в Кореї, іде до реґента на авдієнцію, бере з собою браунінґ і убиває князя із словами: „Це за кривди корейського народу! Це за його пролиту кров.“

— Н-так! Але при чім тут я? Мені здається, тут скорше прокуратор...

— О, пане професоре! Не сподівався я від вас такої наївності. Що як що, але прокуратор тут ні при чім. Адже убийця тільки того бажає. Адже дати йому бажане терпіння, бажану каторгу, бажану смерть за... ні, щось подібного годі навіть подумати. Даючи йому прокуратора, ми даємо співця його слави, його вивищення, ми підносимо його на недосяжні верхи героїства. Ну, подумайте тільки. Його вязнять, його ведуть перед суд — ну, який — між нами кажучи — буде „совітом нечестивих“, — людців, що о ціле пекло стоять нижче морально від справця „злочину“, — він гордо, піднесеним голосом скаже: „Так! це моє діло! Я убив його, ката мого народу!“ А чого як чого, я боюся палкої його промови перед судом. В яких яскравих фарбах він

зобразить цілий безмір неволі, гніту, пониження свого люду! Яким високим ідеалізмом, якими залізними аргументами навіяний буде його палкий виступ! І його промову, сильну, палку розтелеґрафують по всій широкій землі, матері нашій, і скрізь вона будитиме відгомони симпатії для справця. Це не він стоятиме перед судом, це не той ідеалістично настроєний молодець, це стане перед судом цілий наш „проблем сили“, темної, брутальної, хоч у своїй брутальности консеквентної — і очевидно виїде з цієї огневої проби з тавром ганьби і сорому. А ще подумайте, пане професоре, що станеться з нашою владою, коли ми цьому „агнцеві“ дамо пальму мучеництва. Його самовідречення, його брак інстинкту самозаховання підбадьорить темні корейські маси, його ідеалізм, як ярке світло блискавки, лишить незатерті сліди в душах Корейців, заплоднить у серцях їх дрімучу енергію бунту і протесту. Ні! Ні! пане професоре, тільки не прокуратор, тільки не прокуратор!

Ля-о-тсе аж задихався від огортаючого його що-раз то більше зворушення.

Професор Кануро мовчав.

— Ось тут, — говорив далі великий мандарин, — стоїть перед вами представник влади, втілений носій державної рації, державної ідеї, стоїть перед вами китайський

мандарин, який ніколи не допустить, щоб внутрішня лабораторія наших штукоч правління дісталась на позорище людське, який ніколи не допустить, щоб „profani“ заглянули в містерії і жахнулись перед наготою, закритою тепер перед світом, щоб жахнулись перед брудом і бриддю, що стоїть „во главі угла“ державної ідеї. О, бо відслонення цього образу правди принесло-б нам усім згубу і загладу. Не солодко тоді жилося-б нам у цій країні. Ну, що-ж, я передам цього ентузіяста караючій руці закону. І зараз хтось із Корейців помістить цілий ряд статей про нужду корейського народу, та про відібрання йому прав, то... знаєте, не треба вам казати. Тоді „нашла пісать“ не губернія, але тисячі, сотки тисяч пер скрипітимуть при всіх редакційних столиках світа. І зачнеться писати правду і неправду про нас, про нашу екстермінаційну політику, зачнеться писати калюмнії, а відомо... *calumnare audacter, semper aliquid haeret!* А ще також боюся лишньої пильности і захоплення наших публіцистів. Вони люди темпераменту, зманеровані на пункті викликування сильних ефектів — це зрештою манєра всіх більш і менш талановитих літератів — розпочнуть антикорейський танець підюжування. Ні, ні, ні, пане, професоре, тільки не суд, тільки не кат, тільки не шибеиця! Єсть

злочини, яким бракує кваліфікації в кодексі, а до саме таких злочинів належить сьогоднішній атентат.

Очі Ля-о-тсе горіли яскравим, демонічним світлом.

Професор Кануро мовчав.

— Тут не прокуратор має слово, тут маєте слово ви представник науки. Мимо усієї автономії, яку державна рація лишає науці, не може вас дивувати, пане професоре, що вона часами вимагає від неї деяких послуг. Ви скажете: це проститування науки для державних, політичних цілей, але я знаю, пане професоре, що ви не є бездушним фанатиком, безкритичним жрецем цього капища, яке зветь звичайно наукою. Я знаю, що ви з історії дійшли до того переконання, що наука не є ніколи чимсь відірваним від комплексу життя. Носійка ідеї збірного життя — це безперечно державна ідея і їй по всяк час поклонялася позитивна наука. Вона все служила цілям державности, а її бунт проти цієї залізної консеквенції був тільки примхою розпещеної дитини. Правдиві жерці науки ніколи не протестували проти ідеї збірности, яка скристалізувалася в ідеї державности. А я уважаю вас представником науки, правдивим її жрецем, який свідомий того, що бог науки — нижчий від бога державности і

мусить час від часу принести йому жертву. А зрештою пощо тут цілої тої діялектики! Фактом є, що нещасного справця нинішнього атентату узнається божевільним, бо так велить державна рація, *raison d'état*.

— Це дійсно сильні арґументи, ексцеленціє, але що я зроблю, як поміри психопатометричні...

— Фетиш, дорогий пане, всі оті ваші поміри, вся ота ваша лябораторна забавка. Можете це сказати наївним ляїкам, не мені. Адже-ж я знаю, що це все злуда, що в хвилях „хандри“, яка навіщає всі вищі умн, ви також почуваете, як у вас на дні душі ворухнуться сумнів що-до вірности всіх тих діяґноз, психопатометрій, цілого того лябораторного краму. Адже досі, не уважаючи на цілії „поступ науки“, вам таки не удалось перевести докладну гряницю між ґеніяльністю і божевіллям, і ви, психіятри, викручуєтеся банальними загальниками, що ось то, мовляв, людина ґеніяльна стоїть на межі божевілля. І ви це знаєте, що так є. А й в цім випадку ви з повною точністю не можете сказати, що справець нинішнього атентату — людина нормальна і здорова. Взагалі ви, лікарі, жерці идола, що зветься здоровлям, не можете документно сказати, що таке здоровля? А задати вам таке питання, значить веліти вам робити „плижок в тем-

ряву“, — значить загнати вас в сліпу вулицю. І що-ж вам значить заворожити надвоє, як ота бабка з приказки? Що вам значить сказати: *Esse homo invalidus*?

Професор Кануро усміхнувся.

— Ціла техніка діагнозу „хвороби“ здається також не зробить вам великої трудності. Що це значить для досвідного лікаря-природознавця видумати цілий псалтир латинських природничих назв і ними збентежити, приголомшити простачків так, що вони з дива роти роззявлять? А це-ж потрібне, цього вимагає від вас *raison d'etat*, від вас, Японця, який хотів би зросту сили своєї нації. А наші конкуренти не сплять. Яким заздрим оком глядять на зростаючу нашу силу Англієць, Росіянин, обиватель американської унії! З якою злорадністю накинулися-б вони на нас в разі виказання нами браку сили! А браком сили було-б дати нагоду світові заглядати нам у руки, коли-б справа нещасного молодика стала перед судом. А так: він божевільний, і ціла справа редукується до хронікарської нотатки, до звичайної телеґрами такого змісту: „Сеул. Божевільний студент у нападі фурії застрелив в авдієнційній залі реґента, князя Цуші-Яму. Князь в кілька хвилин сконав“. Ну, і упав камінь у воду. А так, ви самі, здається, не бачите, яку печеню спече собі

при тій нагоді наука. Караюча рука справедливості хоче досягнути його і „предати мечу“. А тут наука, ця гуманна наука, кричить: „Гов, пардон, годі! Це хворий, це божевільний, не карати його, а лікувати!“ Як гуманно, як благородно! Ну, і караюча власть, підбравши хвіст під себе, приклонила голову свою перед всевладною богинею науки. Правда, як декоративно! Дійсно, ви самі цього не бачите, що не понизити я вас хочу, а радше вивищити. Ха-ха-ха!

Професорові Кануро якось ніяково було від того диявольського, прикрого сміху.

— Ви скажете— сумління. Ну, нехай так. Є люди, що сумління, цю мару, дочку непроглядних нетрів людської душі називають обявом декаденції. Сумління, — кажуть вони, — це також психічна хвороба, яку лікувати треба. Але і в тім випадку, пане професоре, я віддаю від вас всі евентуальні гризоти сумління. Я сам одвідаю юнака, я сам з ним поговорю, будьте певні того, що він збожеволіє по моїй з ним розмові, і тоді навіть ваші психопатометри будуть інтензивно реагувати. Будьте певні.

Професорові Кануро стало страшно слухати цього демона. По хвилі обізвався:

— Тепер розумію все, ексцеленціє. Зараз так розтелефоную бюлетені про стан хворого до редакцій. Але скажіть мені, чого ви кликали моїх асистентів?

— А правда, правда. Це було так... in der Hitze des Gefechtes. — Воно правда. Вони були заїві. Сталося однак. Треба їх чимось зайняти. То-ж, пане професоре, пошліть їх до деліквента та рівночасно піддайте їм якусь маленьку сугґестію, якесь малесеньке латинське слівце, за яке вони захопляться і в тім напрямі будуть мучити „хворого“. А опісля ще славити вас будуть: „Що за ґеніяльна голова, — скажуть, — не бачив хворого, а знає, що йому хибує“. Ха-ха-ха!

— Хе-хе-хе! — підсміхнувся з чемности професор Кануро. — Але, а прогос, як зветься „хворий“?

— Не знаю, — відповів Ля-о-тсе, — та це річ менше важна. Зрештою довідаєтеся.

Обидва мужі розпрощалися.

.....

Перед палатою реґента товпа ще не розходилася. Що більше, з усіх сторін спливали нові течії. Всі з напруженням чекали новин, подробиць атентату. По якімсь часі появилися надзвичайні видання щоденників. На маленьких репортерів кинулася публіка, неначе зголоднілі вовки на жир. Всюди описувано докладно подробиці: залю, де стояв князь, де убийця, хто був у ждальні, число стрілів (не точне) і т. д. Подано біографію князя, характер злочинця, підкреслено його божевілля.

Жалувано князя, як подруга і батька, як звичайного політика і державного мужа, підношено його незвичайну ласкавість і приступність для кожного, хоч би найбіднішого.

Згадано про теорію призначення. Будда на небесах згори призначив таку смерть князеві: мав згинути з руки божевільного і... годі жалуватись на божеські присуди — хула.

Що до нещасного молодика, то преса заховалася з гідністю. Втерла сентиментальну сльозу з приводу страшної хвороби. Хтось, хто його знав, поінформував редакцію про його небуденні здібности. Він кінчав останній курс природничо - математичного факультету. На протязі своїх університетських студій він звернув на себе увагу професорів. Його математичні праці, друковані в „Університетських записках“, будили подив у фаховців. Одна рецензія висловилась навіть, що в них знати „левиний пазур“. Пророковано молодому адептові науки незвичайну кар'єру. Говорено навіть, що він, як Француз Абль, „переоцінить усі математичні цінности“.

Це все очевидно настроювало публіку симпатично до убийці.

„Шкода хлопця“, — говорив не один.

„Так то так“, — відкликався сентенційально не один філістер. — „Люди незви-

чайно здібні, ґеніяльні все кінчають або самогубством або божевіллям.“

Витворювався настрій „de mortuis nil nisi bene“.

Натовп, заспокоївши голод сензацій, почав розходитися серед оживлених розмов.

Виринуло тепер цікаве питання, хто буде наслідником загиблого реґента. Впало кілька назвпськ, які мали найбільше шансів: цей визначається здібностями, того любить мікадо, але за третім стоїть камарілля. Ломано собі голови, хто поборе в тих перегонах, яких метою — реґенство Кореї.

Словом, упав камінь у воду і пропав. Заворушилась вода і розходилась хвилястими кругами, та згодом без нових імпульсів почала втихати. Лишилася гладенька, мов дзеркало, поверхня...

Місто Сеул вернуло до нормального стану...

.....

Поліційна кібітка заїхала до понурого дому, дому мертвих...

Незвичайно прикре вражіння робить кам'яна палата.

Скільки там екзистенцій, що колись були людьми, щось думали, щось робили.

Тепер з непроглядних, темних нетрів душі виїшов наверх звірь божевілля і жере невпино, як Прометееві хижий орел печінку, їх мізки.

Пропала надія...

Мандарин задзвонив до широких, неначе двері ада, воріт.

Йому відчинено, і обидва вступили до дому болю, до дому страждання...

Дижурний лікар записав імя нового хворого і передав його в руки доглядача.

Молодикові призначено осібну кімнатку, маленьку, з заґратованим віконцем угорі, з одним ліжком із сіткою, із стінками, оббитими матрацами, щоб хворий у хвилях нападу шалу не розбив собі голови.

Студент мав вигляд сильно спрацьованого робітника. Фізичне змучення притупило в нім усі духові сили. Він, здається, не звертав уваги на те, де знаходиться. Одна тільки справа: спати, спати, спати.

І він кинувся на ліжко і заснув твердим сном, сном без сновидіння...

Коли асистенти прибули до дому для божевільних, застали деліквента в глибокім сні. Вони звернулися по інформації до свого професора, — професор до великого мандарина — і асистенти отримали телефонічну відповідь, щоб хворому не перешкоджати в сні та лишити його в спокою до завтра...

Асистенти віддалилися...

.
Твердим, майже мертвим сном спав до години другої вночі. Першим вражінням його

було вражіння темного гробу. Його груди придавлює ціла маса величезного, камяного будинку, очі дивляться у непроглядну пітьму.

Мертва тиша.

Із-за світа не доходить через оббиті матрацами стіни ні один однісінький шелест. Ні одна муха не бренить, ні одна, хоч би найменша, животинка, не дає знати, що втішається життям...

Гріб, темний, непривітний, холодний, непроглядний гріб, з якого нема вороття.

Врешті починає будитися сурогат думки. Перед очима його душі зачинають мерехтіти яскравим світом образи...

Він пригадує собі в першій хвилині всі події критичного дня. З плястичною докладністю бачить він себе в ждальні, в авдієнційній залі... Пригадує собі кожний найменший рух, ціле своє поступовання, хвилина за хвилиною.

Навіть кілька разів погладив свою буїну чуприну рукою, навіть кілька кроків зробив, удаючись до князя. Всі рухи, всі шелести перед роковою хвилею, кожне слово, все, все, так, немов би його душа змінилася в механічну і точну сполуку фотографічного апарату з фонографом...

І це все плястичне пригадування навіть не мучить його; це пливе якомось так без його волі, без свідомости...

В його душі відфотографовуються тільки голі факти так, як вони відбуваються в часі...

І ця скомбінована машина, в яку як-раз замінилася його душа, працює далі.

Поява поліційного мандарина, його слова, рев натовпу, всідання, гудіння автомобілю по улицах міста Сеула, стук до воріт цього дому.

Ах, він тут, тут, у тім страшнім домі, домі мертвих!...

І аж тут пробудилося почуття болю, знак, що він жива людина. Його груди стискає, неначе кліщами, демон розпукки і видобуває тяжке ридання без сліз...

Він тут, у тім домі, домі мертвих, звідкіля немає вороття на світ сонця, на лоно матері природи...

Він тут, забутий своїми і чужими, замкнений живцем у гробі, коротатиме свій вік...

О, бо ворог страшній, сильній і консеквентній, мов призначення, мов богиня Мойра, не випустить його із своїх кліщів...

Ридання триває довгу, довгу, мов вічність, хвилю...

.

Та мати природа, даючи страждання, дала також людям величезву енергію перенести його.

Імя цієї енергії — рефлексія.

І йому зараз приходить на гадку:

„Чи ти, ідучи на таке діло, згори не

приготовився на всі консеквенції, які воно за собою потягне? Не знав свого супостата, що він пошле тебе на страшні муки? Так, ти знав, а mimo цього пішов і сповнив світ обовязок, тверду, непобориму необхідність. Чуєш? Світі обовязок. І нехай діється, що хоче: не стало, не стало мучителя твого народу, не стало кровопийця. І нехай, нехай ти мучишся, як пекельник, як поселенець ада через цілу вічність, тільки щоб твоєму народові стало легше. Нехай тебе роблять божевільним, це не змінить факту, що князь Душі - Яма, кат твого народу не живий, а чейже його наслідник, коли має глузд у голові, поміркує, що такий, як я, може знайтися другий, десятий, і з необхідности дасть пільгу твоєму народові. І нехай тебе забудуть усі свої й чужі, нехай тебе ніхто не спомяне, нехай по твоїй голові ніхто не заплаче, тільки щоб народ твоїй, народ страдник був щасливій і великий. І буде! буде!"

.
І ці рефлексії підкріпили його. Замість безвладного отупіння, в жилах заграла живіше кров, замість розпуки, в його душу вступила тиха блаженна радість.

І він заснув знов...

Сон його був тепер неспокійний. Він бачив у нім видіння, страшне, сціплююче кров видіння...

Десь неначе уносятся він в по-засвітах, хоч чує, що не має крил, а уноється пасивно без свого співділання. Він високо, високо.

А перед його очима розляглася, як широка та довга, його вітчизна, його любя Корея, його рай і ад. Він цілу, до найдрібніших деталей, огорнув її своїм зором. Здається, бачить кожну комашку, що літає в гарячому, сонцем пересвітленому, повітрі.

Ясна, гарна днина. Полудне. Від спеки тиша настала повсюду. Навіть море, що звичайно люто бє об високі, скелисті береги, стišилося і стоїть непорушне, неначе мертво.

Все неначе застигло в якимсь прикрім сподіванні... Але що це він бачить? Неначе гадюка вється через цілу країну, в правильних скрутах, хвиляста лінія, сінусоїда, дорога. І по ній, по тій дорозі без шелесту снуються якісь тіні. Їх контурів зразу не пізнати; аж згодом стають що-раз виразніші і ах! — це численний ряд хрестів. Вони посуваються, неначе несені ким звільна, по широкій, проклятій дорозі...

Контури стають що-раз виразніші...

О, горе!

Бодай би він на світ не родився, аніж мав бачити цей страшний образ!

На переднім хресті висить розпята його мати. Вона ще жива, мертвий піт ллєтья

з її чола, очі виступили з орбіт від великої муки і страждання...

За нею непроглядний натовп хрестів, залюднених знайомими і незнайомими, та — пізнати це добре — Корейцями, посувається по тій проклятій, розпроклятій, триклятій дорозі... Над головою у кожного прибито таблицю: „Кореєць“.

Так само великому Чоловіколюбцеві прибили таблицю: „Ісус назарейський, царь юдейський“.

Так, він розуміє тепер...

Ціла вина тих непроглядних страдників у тім, що вони невільники, що вони Корейці...

Так, ця маленька, невинна дитина, прибита на хрест, що поступає біля своєї матері, також належить до проклятого роду рабів... зрештою воно нічим не повинно страшної муки.

Так, уся вина тих непроглядних страдників у тім...

І тепер вони довгим рядом хрестів посуваються по широкій дорозі, по проклятій дорозі...

І він чує, що в душі його громи бють. А кожна силяба-грим складається на безнадійну фразу:

„Твій народ каратиметься вовік, не вернеться на волю!“ ...

.

Він пробудився, увесь облитий потом.

Сіре світло мерехтіло в його малій кімнатці-гробі. Увійшли лікарі і застали двадцять-літнього сивого, мов голуб, юнака...

Чи сон побілів його волосся, чи страшна свідомість того, де знаходиться?...

І він прийшов відвідати його, в його келії-гробі. Довгу хвилю дивився він на знеможеного проклятим сном, довго, предовго, мов вампір, втопив він у нього свій непорушний, страшний зір...

Прийшов *incognito*...

— Прийшов до тебе, молодче, — промовив він врешті, — я прийшов і представляюся, хоч ми знаємося віддавна. Ми — два окремі полюси на гльобі думки. Ти носії ідеї свободи, волі, світла, ти носії ідеї бездержавности, — я — представник неволі, темноти, брехні, — я — представник гніту і гноблення, а все те увійшло во главу угла ідеї державности. Ти — Ормузд, — я — Аріман і боремось між собою від правіку, споконвіку... Бачиш перед собою носія державної ідеї, *raison d'état*, бачиш перед собою китайського мандарина, Ля-о-тсе, який пішов на японську службу. І ось я прийшов сказати тобі, молодче, що я, і ніхто більш, як тільки я є, винувником недолі твого народу. Я живу, а князь Цуші-Яма небіж-

чик. Ergo, стріл твоїй послано на невластиву адресу. Ти убив невинного.

Усмішка мелькнула по лиці студента.

— Ти усміхнувся. Розумію. Скажеш „у політичній боротьбі нема невинних“. Ця правда, як усі, — релятивна. Висловив її Робесп'єр серед цілком інших обставин. У хвилях тероризму хотів цей революціонер скупати нову думку кровю людською, мов могоричем запити новий лад. Тепер не те. Ти не убив Цуші-Яма в бурі тероризму. Ти ішов до нього, як до винуватця. Ти сказав: „Це за корейський народ, це за пролиту його кров“. А я тобі скажу, я тебе впевняю: не повинен єсть крові твого люду князь Цуші-Яма, а винен я... Ти скажеш: „Нехай князь Цуші-Яма не винен, але він — носій державної влади, представник системи“. Ти скажеш: „Не хотів я смерті князя Цуші-Яма, як людини, я хотів тільки убити систему“. А я скажу тобі, що тут висновки твої полягають на хибних премісах. Знай, синку, що князь Цуші-Яма не був носієм, а манекіном влади. На нього начіплено орденів, обдаровано багатством, велено давати офіційні обіди, прийяття, усміхатися, стискати руки, приймати на авдієнціях і т. д. Це все могла-б зробити якась скомбінована машина фонографу з автоматом і коштувала-б дешевше, але вона не могла-б репрезентувати. Отже

зроблено князя Цуші-Яму манекіном, параваном, за яким криється безпечно державна ідея, зроблено його громозводом, який обезпечує державну ідею перед громом народного гніву. Ти повалив параван, а державна ідея лишилася ненарушена. Ти убив людину, а ця страшна ідея-мара — живе і цвіте. Словом: *Periit homo, vivit civitas et crescit*, — сказала староримська мудрість. І ось згинула людина, а *raison d'état* живе, процвітає, росте. А *raison d'état* це я, мій коханий. Це я володію такою сильною рукою, що на твоїм народі аж шкура тріщить. *Ergo*, твій стріл був безцільний, бо коли прийде другий такий манекін, як князь Цуші-Яма, я володітиму так само далі, і не вичікуй полекші для свого народу. Скажеш, я людина смертна. Мене не стане, а тоді твоєму народові буде пільга. Не надійся нічого. Я згину, сира земля мої кістки заховає, та не пропаде мій дух, моя ідея. Знайдеться другий і володітиме так само сильно, як я. Мені здається, що хтось другий з-за гробу нашіптує мені способи і прийоми влади. Так само умру я тілом, а мій дух, клятий дух неволі, навіщуватиме мого наслідника і в рішучих хвилях підшіптуватиме способи поступовання. А результат? „Твій народ коритиметься по вік, не вернеться на волю“.

З очей юнака виглянув неописаний жах.

— Що, страшно стало, що твоїй стріл, до якого ти прикладав так багато надії і мрії, безцільний? Розумію тебе, синку, розумію. Чекай, мовляв, застрелимо того кровопийця, нас поставлять перед суд, а там ми вичитаємо, всю правду скажемо. Слухатиме нас цілий світ і співчуватиме нам, нашим землякам. А й ті наші землячки, досі загукані, бо темні, прокинуться зелектризовані нашим смілим ділом, нашою великою жертвою за народ і давай гнати нашого ворога, нашого гнобителя, чужого завоювника, Японця. А що нас засудять — це нічого, ще й краще, бо згідне з нашими намірами. Нас засудять на смерть, буде езекуція, а ми перед лицем многотисячного натовпу, перед обличчям смерти гукнемо з повних грудей: „Нехай живе свобода і рівність! нехай живе вольний корейський народ! Геть завоювників!“ І наш довго мучений народ візьме наш передсмертний оклик за програму свого поступовання, за мету свого життя і „встане Корея вільна, щаслива, в ряді вільних і щасливих народів, зеднана з ними союзом братерства“, — як писали ми недавно в нашій проклямації. І в тій „вільній, щасливій Кореї“ ми житимемо по вік в думі, в пісні народній, дійшовши вершин людської слави. Правда, гарні мрії? Юні мрії, гарячі мрії. Але ми забули, що наш противник Аріман, також бог і то бог всевідучий та

сильній і старій, як вічність. І цей усі ті заміри, всі ті молодечі мрії, юні сні про могутність передбачив своїм кріпким, адським розумом. Він бог темноти — тому не може боротися з тобою в світлі, бо це твоя стихія. І тому-то цей бог не хоче, щоб мотиви твого діла дісталися на денне світло прилюдности. Це бог брехні і також не хоче воювати з тобою правдою, бо це твоя стихія — він воює брехнею. Цей бог — бог неволі — відбрав тобі свободу не тільки фізично, але й морально. Він передбачив твої заміри і мрії та шлях, яким ти хотів іти до здійснення їх. І ось він, передбачивши те все, відбрав твоєму ділові прилюдність, відбрав світло! І ось він, передбачивши те все, брехнею воює з тобою, увязнивши правду. І ось він, передбачивши те все, в неволю тебе віддає, тебе — носія ідеї свободи. Він скаже світові: „Дивіться, свобода, світло, правда — це все божевілля, бо не матеріяльні, неухватні. Більш матеріяльні, більш ухватні і тому одиноко розумні їх антитези: неволя, темнота, брехня“. І світ повірить в те, як вірив досі... І відвернеться від тебе. Твої земляки пожалують тебе як людину, бо я заплонив у їх душах це сентиментальне співчуття, яке зморозить у них всяку ініціативу, спаралізує їх бунтарську енергію — і вони зірвуть з тебе вінець героїства і не зсолідаризуються з то-

бою, відвернуться від тебе. Бо, як привертатись до божевільного, як солідаризуватися з божевільним? І твоє діло, замість принести користь твоєму народові, зашкодить йому ще більше, бо відбере віру. А ми покористуємося тим та ще більш стиснемо окови і знищимо до нащадку бунтарського духа в твоїм народі. А результат? Твій народ каратиметься по вік і не вернеться на волю.

Його голос ставав все гучніший. Очі палали страшним огнем. Як добрий промовець, він зупинився, щоб дати виявитись вражінню слухача. По хвилі він говорив спокійніше, неначе викладаючи *ex cathedra*.

— Не потребую викладати тобі, для чого я замкнув тебе в цьому домі. Одно тільки скажу. Ти завеликий індивідуаліст, а я Китаєць, китайський мандарин, син люду, який викоренив у собі всі хащі індивідуалізму та дорогою державного добору набув прикмети громадської череди. Читав ти Плятона: „Політейю“? Ну, з мого боку, це питання нескромне. Прости. Отже Плятон, пишучи свою „Політейю“, чув, що десь дзвонять, та не знав, у котрій пагоді. Ми ту плятонівську „Політейю“ здійснили ще тоді, коли не благословилося на світ грецькій філософії. У нас поділилося людство на таких, що мають слухати і робити, і на таких, що мають наказувати. А що ті, що мають нака-

зувати — це справжні мудреці, волхви, філософи, одно слово, мандарини, то вони нічого такого не можуть наказати, що стояло-б у суперечности з державною рацією. І ми прогнали з краю індивідуалізм геть, бо він ворог державної рації. Ми прогнали з краю геть поезію та мистецтво, бо вони — носії індивідуалізму, діють деструктивно на вироблення державних, громадських, чи, як хочеш, чередних почувань. Індивідуалісти, — це леви — дикі леви, які одинцем ходять з своїми думками, перед ніким справи здати не хочуть із своїх діл. Тому держава не потребує індивідуалістів і переслідує їх, як шкідників і ворогів, дико, пристрасно. Розумний був змії Плятон — і ще як би повелів був Греків замкнути муром — було-б людство дістало другу едичію держави неба, — а так його „Політейя“ лишилася на папері, як документ тенденції людства до знівелювання всіх індивідуалізмів, до підтягнення всіх одиниць з роду „*homo sapiens*“ під один штрих, під одну міру, під один аршин. Що людство переходить при тім муки Прокруста, розтягненого на славнім ліжку свого іменн, — це нічого, це так треба. Ми, Китайці, повторяю ще раз, давно здійснили плятонівську „Політейю“! Ти був коли в Китаї? Ні? Нічого не вадить. Тим не менше мусів ти бачити Китайців. Чи не вра-

зило тебе одно? Всі ті Китайці, Куліси, що нишпорють, мов сарана, по всіх усюдах по білому світу — всі вони безнадійно подібні один до одного. Це мусіло тебе поразити, що вони більш подібні, як дві каплі води, як два листки того самого дерева. Думаєш, раса? Думаєш, вони були такі сноконвіку? Ні, це довголітній державний добір зробив Китайця, члена держави-неба, таким позбавленим усіх індивідуальних окремішностей, таким: з тавром людської череди. А знаєш, як ми це зробили? Ми виставили мур, властиво не ми, а череда виставила мур після наших плянів і наказів. Ти думаєш, для охорони перед нашими ворогами? Де-ж там! Як би ми були дали народові зброю в руки, він прогнав би був ворогів, але знищив би був і нас. Але ми, волхви, філософи, мандарини — ми передбачили це. А що ми добрі суггестери, то ми переконали народ, що треба ставити мур для його-ж таки охорони. І народ послухав нас, та поставив для себе... кошару, в якій ми стали пастирями, а він вівцями. Аж замкнувши себе, зміркував це, але вже нікуди було тікати. Не замкнувши народа в кошарі, в великому хліві, ми не могли-б так скоро розтягнути його на прокрустове ліжко, щоб виснажити в ньому всі хащі індивідуалізма. А так народові нікуди було тікати, і він

мусів піддатися нашим експериментам. І тоді почали ми проганяти всяку індивідуальну гадку. Здається, жаден народ не видумав таких і стільки тортур, як саме ми, Китайці. Ми панували жорстоко, безоглядно, кріпко, безсердечно, але з суцільним пляном — *sub specie aeternitatis* і от, можемо похвалитися: ми сотворили Китайця, розумієш? Китайця з великою рабською культурою, з одноцільною мовою, письмом, Китайця, прототип людини будущини... Ніцше не був у Китаї, але цей геніяльний варвар передчув своїм інтуїтивним умом: людину пана, надлюдну з надлюдською мораллю: володіти, бути жорстоким, безоглядним, безсердечним у своїм володінні і людину-раба з одиноким, категоричним імперативом: слухати, не розмірковувати, а тільки бути точною, пильною, робочою худобою. Ergo, Ніцше передчував два екстремні типи, на які в будущині має поділитися людство, а які у нас, в Китаї, існують від непам'ятних часів. Ніцше не був у Китаї, а шкода, бо, як би був, його поразила-б, що так скажу, дійсність, чи пак матеріальність його думок. Чи був би вдоволений з цього відслонення образу правди, прислоненого у нього серпанком ідеалізму, цієї психологічної проблеми, не беруся рішати. Скажу тільки, що людина — звірь того покрою, якому є чужий психічний стан, що називається у нас вдоволенням.

Його лице скривилося в їдку, неприємну усмішку.

— В однім тільки помилився Ніцше. Після його людина — пан з панськими безсердечними інстинктами, його надлюдина — це крайній індивідуаліст з надлюдською необмеженою волею, яка дозволяє йому бути безмежно могутнім. Тим часом ця трансцендентальна могутність, — а Ніцше ворог метафізики, — лежить по-за межами людської природи. Могутність ця — релятивна; наскільки релятивний є хитрий ум людини, що дозволяє „ближньому“ ошукувати і одурювати „ближнього“ і в тім одурюванні не робити жадних промахів. А чи знаємо ми цей твердий закон природи, який обмежує хитрий ум людини? Світ не знає, але знаємо ми, Китайці. На це питання ми, Китайці, давно відповіли в своїх, на сім ключів від світа замкнених, книгах. Ми в них виложили і навіть графічно зясували загальний образ тенденції природи і дійшли до розпучливо простої формули. Цілий зміст органічного буття ми замкнули в хвилястій лінії — сінусоїді...

Очі нещасного молодика поширилися і завмерли в неописанім жаху.

— Ти математик, — говорив далі Ля-о-тсе, який, здавалось, не звертав уваги на жах свого слухача. — Ти математик і знаєш ту

криву, але знаєш її мабуть тільки з формального боку, не передчуваючи, який страшний, який безнадійний кріє вона в собі зміст. Це, бач, так. Китайська мудрість стоїть на тім становищі, що матерія, з якої збудований всесвіт, вічна. Вона тільки перемінюється, відбуваючи рухи по лінії кривій, по синусоїді. Нема нічого у вселенній, щоб не відбувало рухів по цій лінії. Світло і голос мандрує по тій лінії, по тій лінії мандрує також органічне життя. З неорганічної матерії повстала оживлена плязма і з неї розвинулися всі органічні творива до людини включно. Дороги розвитку не буду тобі викладати. Ти чув це в університеті. Досі все ясно. Та одно тільки закрите перед очима європейської науки, а що здавна відкрила китайська мудрість. Імено, органічне життя, дійшовши до найвищої точки розвою, почало посуватися назад і хилитися до упадку та смерти. Та дорога назад рівна що-до часу і форми дорозі вперед, дорога вгору, дорозі в діл. Тільки знаки противні. В той спосіб органічне життя творить одну повну хвилю, яку можемо назвати космічною добою. Ми живемо в одній з таких доб, та не знаємо, скільки їх було перед нашою і скільки їх буде після нашої доби. Знаємо тільки, що ті доби так подібні одна до другої, як день життя до дня життя людини, що стра-

тила всяку надію, знаємо тільки, що після нашої доби життя так само навіть у найменших подробицях розвиватися буде, як тепер, і перед тим, словом, що історія повторилася і повториться. Тільки трошечки фантазії і віднайдеш у минулих і будучих космічних добах пункти часу, в яких відбулися факти до вчорашнього точно подібні. І в тих добах відшукати можна і тебе і мене. Ми і наші діла повторилися і повторяться стільки разів, скільки буде тих космічних доб, ergo ми обидва повторилися і повторимося безконечну скількість разів, як пункти на тій хвилястій лінії, на сінусоїді...

Нещасного молодця були мов обухом всі ті аргументи. Ля-о-тсе набрав у його очах якоїсь демонічної, приковуючої його увагу принад. Великий мандарин виглядав так страшно, як виглядає камінне, могутнє лице сфінкса, коли дивитися на нього на самоті в світлі місяця. Таке було його лице, коли виголошував свою безнадійну науку, таке камінне, таємне, непорушне...

— Історія людства йде тим самим шляхом, якого ближчою метою є знівелювання індивідуалізмів, витворення вищого, громадського, чисто китайського типу. Ми, Китайці, вже випередили людство в тім напрямі, бо все инше людство йшло иншими шляхами, ставлячи спротив загальній, вище вясненій

тенденції; однак тепер з розвитком культури витворюються і степенуються нівеляційні фактори: капіталізм і мілітаризм, які, як не може краще, заступають китайський мур, замикаючи людство в кошару. І вони згодом, згодом витворять загальний тип людини; всі одиниці людства будуть так фізично, як і морально подібні одна до другої, всі стануть Китаїцями, а, ставши ними, застигнуть у своїм розвитку і... згинуть. Отак виглядає в нашій китайській теорії рівність усіх, вимріяна утопістами. Глядіть і наслаждайтесь. До цієї рівності стремиться людство шляхом нерівності. — Парадокс, скажеш, га? Що-ж робити, під сонцем багато парадоксів — і дійде до неї, інакшої, ніж того бажають усякі фантасти, молоді студенти, будівничі щастя людства. Дійде до цієї рівності людство без огляду на їх апробату. Найрозумніше отже з їх боку було-б кинути всі ці безплідні теорії щастя людства, а провід віддати нам, що маємо суцільний плян. Годилося-б їм спуститись на дно зневірря, а свою духову енергію обернути на щось інше, от хоч би на полові оргії, що евфонічно називалося-б гедонізмом, з одинокою програмою життя: *carpe diem*. А що ти цього не робив, що ти свої великі здібності обернув на реформування державного і суспільного життя людства, — а що ти, замість думати про себе, думав

про щастя всіх, за те замикаю тебе тут у цім домі, як довго твого життя. Коротай тут свій вік і — мені байдуже, чи ти в цім домі збожеволієш, чи ні; однак зверну твою увагу, що для тебе самого було-б краще стратити розум.

Наприкінці промови мандарина сталася з молодиком несподівана переміна. Жах уступив з очей. Якась нова енергія в них проявилася. На устах заграла бліда, ледви помітна усмішка. Йому стало ясно, що перед ним стоїть ворог, якому він не смів піддатися.

— Ви вже скінчили, ексцеленціє? — запитав він рівним, згучним, спокійним голосом.

Ля-о-тсе здивував цей незвичайно спокійний тон. Йому не могло поміститися в голові, як людина в такій ситуації може так спокійно і холодно говорити. Так, як би між ними як-раз загорілася якась безпристрасна, академічна дебата, в якій обидва противники особисто не заінтересовані, тільки боронять своїх тез. Ла-о-тсе від здивування не відповів нічого.

— Коли ви вже скінчили, ексцеленціє, дозвольте мені тепер забрати слово. На вступі дозволю собі висловити хоч спізнену подяку за вашу пам'ять, яка привела вас сюди, відвідати мене. Незвичайно велика честь для мене, мізерної особи, гостити вас у своїй —

дозвольте називати так це мешкання, отримане з вашої ласки, за яку вдячний — гостити вас у своїй хаті. А ще більша дяка вам за те, ексцеленціє, що ви забавили мене знаменито в тих тяжких хвилях мого життя, які саме тепер переживаю. Ваша промова до мене, цілий цей патетично-філософічний виклад, виголошений був з таким великим талантом, який рідко коли можна стрінати на першорядних сценах. Ви дійсно дійшли до апогея артизму і, коли-б ви не були великим мандарином, ексцеленціє, з вас був би знаменитий актор. І хто знає, на котрім становищі принесли-б ви своєму народові, Китаїцям, яких так любите і яких так у своїй промові зволнили передо мною величати, більшу честь, чи будучи великим мандарином, чи будучи великим актором.

— Навео, — перервав великий мандарин. — Цей оклик підношу, як глядіатор і як сенатор-глядач циркових ігрищ рівночасно. Але говори далі.

— Тому дозвольте мені ще раз висловити вам щиру, палку подяку за ті хвилини артистичного пиру, які я мав честь пережити в вашій присутності і за вашим приводом. Та хоч як знаменито випала часть акторська, чи коли вам ще краще, реторична і мімічна вашої промови, — дозвольте мені висловити однак де-які менше лестні замітки що до

частини авторської вашої промови, що до її змісту. Вона випала слабше. Перш за все ви звернули вашу промову на невластиву адресу. Треба було засгановитися, до кого говорите. Ви піднесли мене незвичайно високо — і себе також — цю нескромність простити вам мушу великодушно, — назвавши мене Ормуздом, а себе Аріманом. Тим часом я не бог, я не титан, я не Ормузд, як хочете, але звичайний мікроб революції, один з тих мільонів невдоволених, пригноблених, експльоатованих, який у товаристві своїх співмікробів підгризає невпинно, але тривко, гнилий державний організм. Це становище мікроба революції дає мені що правда незамітну, але вигідну позицію. Ця непомітність, ця ничевість моєї позиції одначе, ця незамітна роля одного з мільонів невдоволених ставить мене в ваших очах низько, так низько, що навіть ви, великий мандарин, Аріман, волхв, філософ і ще, як ви себе називали, не можете мене витрутити з сідла. Я сижу твердо на своїм коні, і ваші діялектольогічні списи і стріли мені не шкодять ні трішки. Не злечу, не надійтєсь, не віднесете тріумфу, а то для того, що цілу вашу тактику прозрів я, що правда, не „кріпким, адським умом“, як ви кольоритно зволіли висловитись, але умом революційного мікроба. А яка це була тактика, я вам відкрию. Ви навмісне так високо мене

піднесли, навмисне водили по безвістях метафізики, навіть історію організмів зручно вплели, навмисне обкрутили мене мов *voa constrictor* сінусоїдою — це було дуже бистроумно, — признаю — щоб опісля зіпхнути мене в пропасть зневірря в кращу будучність мого народу. Однак це вам не удалось і тепер можете потішатись хіба тим, що „*ut desunt vires, tamen laudanda voluntas*“. Я твердо вірю в те, що таки з-посеред маси мого народу двигнеться местник, що відплатить вам за його і мої кривди, що змете вас, великих мандаринів, з лица землі, хоч ви і працюєте, як кажете „*sub specie aeternitatis*“. Я твердо вірю в те, що настане инший, розумніший, більш людський, а менш звірський лад на землі, в яким також і моя Корея заживе иншим, кращим життям, життям країни вільної, просвіченої, я твердо вірю в те, що настане рай на землі, тільки-б волхви, філософи, мандарини вашого покрою зникли з землі. А зникнуть, — змете їх ураган революції, знищивши також так штудерно ставлені мури капіталізму і мілітаризму, змете їх цей ураган, як непотрібне, зайве падло і прочистить повітря. А чи живемо ми в космічній добі *n*-тій, чи *n+r*-тій — це нам баїдуже. Ми жити хочемо, а як живемо, голова нас про це не болить, чи історія повториться, чи ні, чи ми є пунктами на сінусоїді розвитку, чи ні. Ми

жити хочемо і будемо жити, виборемо собі життя не в ...кошарі, а в вільнім просторі, в світлі науки і правди. А всякими загадками буття нехай журяться і нехай від них з глузду зсуваються всякі, хоч як би великі, мандарини. Нас, мікробів революції, цим цілим метафізичним фурфантам, всякими „політеями“, системами Ніцше і інших з розуму не зведете. І в спеціальнім випадку ви не осягли своєї мети. Вам особливо хотілося звести мене з розуму, і вся ваша промова була сконструована *ad usum Delphini*, хоч ви самі в ті всі дурниці не вірите, які ви мені в нії наплели. Ви мусіли дати приречення, що я збожеволю, — але даруйте, не зроблю цієї приємности вашій дипломатичній зручності. Я лишуся при здоровім розумі.

Ля-о-тсе дивився люто на студента.

— Про мене, — вигукнув він з серцем. — Будь собі здоровий, чи ні, гнити тут будеш по вік.

— Знаю, — відповів студент.

.

Коли Ля-о-тсе вийшов, студент кинувся на своє ліжко і заривав.

.

„Гальо, гальо! Ексцеленціє! Психопатометри не реагують зовсім. Окрім подразнення нервів, нічого більш у пацієнта зауважити неможна.“

„До чорта з вашими психопатометрами!
Робіть, що велю і мовчіть!“

І в тих словах, які вимовив великий
мандарин в ярій люті, виявилась, як не може
краще, державна рація, raison d'état.

1908.

ЗМІСТ:

	Стор.
Передне слово — М. Шаповала.....	5
Із циклю: „Всесильний долар“.....	21
I. Капіталізм	23
II. Не вдержите конкуренції.....	25
III. Новий Олександр і Новий Діоген.....	29
IV. Влудний спш.....	33
V. Перерваний тост	37
VI. Трагедія поетичної творчості.....	41
VII. Комедія поетичної творчості	45
VIII. Сексуальний мотив соціальної революції..	49
IX. Liberté, égalité, fraternité.....	53
X. Слідами гумористики.....	59
XI. Безсмертність	76
XII. Психологічна свобода волі.....	83
На боєвищі життя.....	89
Raison d'état	137

